

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma
Ungvári Nemzeti Egyetem
Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet
Magyar történelem és európai integráció tanszék

Zubánics László

ÁZSIA, AFRIKA ÉS A PREKOLUMBÁN AMERIKA TÖRTÉNELME ÉS KULTÚRÁJA A KÖZÉPKORBAN

Oktatási-módszertani kiadvány
Módszertani javaslatok és tantárgyi program
III-IV. akreditációs szintű felsőfokú taintézmények diákjai számára

*Magyar Történelem
és Európai Integráció Tanszék*
2005 óta magyarul

Ungvár- 2023

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma
Ungvári Nemzeti Egyetem
Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet
Magyar történelem és európai integráció tanszék

Zubánics László

ÁZSIA, AFRIKA ÉS A PREKOLUMBÁN AMERIKA TÖRTÉNELME ÉS KULTÚRÁJA A KÖZÉPKORBAN

Oktatási-módszertani kiadvány

Módszertani javaslatok és tantárgyi program

III-IV. akreditációs szintű felsőfokú taintézmények diákjai számára

Képzési szint: **alapképzés (baccalaureus)**
Szakirány: **01–Oktatás/Pedagógia**
Szakosítás: **014 – Középfokú oktatás**
Szak: **014.03– Középfokú oktatás. Történelem**
Oktatási program: **Történelem (a szaktantárgyak magyar nyelvű oktatásával)**
Oktatás nyelve: **magyar**

Ungvár- 2023

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Українсько-угорський навчально-науковий інститут
Кафедра історії Угорщини та європейської інтеграції

Зубанич Ласлов Лавслович

**«Історія та культура середньовічної
Азії, Африки
та преколумбової Америки»**

Навчально-методичний посібник
Методичні рекомендації та робоча навчальна програма
(за вимогами кредитно-модульної системи)

Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Галузь знань	01–Освіта/Педагогіка
Спеціальність	014–Середня освіта
Предметна спеціальність (Спеціалізація)	014.03–Середня освіта. Історія
Освітня програма	Історія (мова навчання фахових дисциплін – угорська)
Мова навчання	Угорська/українська

Ужгород - 2023

УДК 94(5/7)"04/14"(076)

3-91

Зубанич Л. Л. Історія та культура середньовічної Азії, Африки та преколумбової Америки. Навчально-методичний посібник. Методичні рекомендації та робоча навчальна програма (ОП «Історія (мова викладання фахових дисциплін угорська)»). – Ужгород, 2023 – 140 с.

Zubánics László. Ázsia, Afrika és a prekolumbán amerika történelme és kultúrája a középkorban. Módszertani javaslatok és tantárgyi program (Szak: “Történelem (a szaktantárgyak magyar nyelvű oktatásával)”). – Ungvár, 2023 – 140 old.

RECENZENSEK:

Aszlanov Sztellasz professzor, a politikai tudományok doktora

Pavlisin Ljobov docens, a történelemtudományok kandidátusa

Kiadását ajánlotta:

- a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék (2023. június 13-i ülésén, 11. sz. jegyzőkönyv);
- az Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet módszertani bizottsága (2023. június 24-i ülésén, 8. sz. jegyzőkönyv);
- az Ukrán-Magyar Tudományos-Oktatási Intézet Tudományos Tanácsa (2023. június 30-i ülésén, 2. sz. jegyzőkönyv).

© **Zubánics László, 2023**

© **UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM, 2023**

TARTALOM

A tantárgy leírása	7
Bevezetés.....	8
A tantárgy tematikus tervének leírása	9
A gyakorlati foglalkozások vázlata és témái.....	10
Önálló munka	
A tantárgy tartalma.....	12
Gyakorlati foglalkozások témái	
Előadások	15
Témák egyéni és önálló feldolgozásra	
Vizsgakérdések.....	123
Ajánlott szakirodalom	126
Tesztfeladatok	128
A diákok tudásszintjének felmérése.....	137

A TANTÁRGY LEÍRÁSA

Megnevezés:	Óramegoszlás a tanterv szerint	
	Nappali tagozat	Levelező tagozat
Kreditszám – 4 (EKTC)	Képzési év:	
Óraszám (összesen) – 120	2	2
Modulok száma – 1	Szemeszter	
Heti óraszám a nappali tagozatos hallgatók számára: – tantermi: 60 – önálló munka: 60	3	3
	Előadások:	
	40	12
	Gyakorlati foglalkozások:	
	20	4
Az ellenőrzés típusa: vizsga	Laboratóriumi foglalkozások:	
A záró ellenőrzés formája: kombinált	Önálló munka:	
	60	104

BEVEZETÉS

Az "*Ázsia, Afrika és a prekolumbán Amerika történelme és kultúrája középkorban*" című tantárgy oktatásának célja olyan magasan képzett szakemberek elméleti-gyakorlati és tudományos-módszertani képzése, akik a képzés során mély alapismereteket szereznek az analitikus jellegű szakmai feladatok és kompetenciák ellátásához a mai modern információs társadalomban. Az így szerzett tudás a történelem szakos képzésben részesülő hallgatók széles körű elhelyezkedési lehetőséget biztosít elsősorban a középfokú oktatási intézményekben, emellett felkészíti a diákokat az oktatási, tudományos és módszertani, szervezési munkára; megfelelő kompetenciákat biztosít továbbképzéshez és a személyes fejlődéshez.

„Ázsia, Afrika és a prekolumbán Amerika történelme és kultúrája középkorban” tantárgy **fő feladatai:**

A tantárgy három kontinens (Ázsia, Afrika, Amerika) államainak és népeinek történetét és kultúráját tanulmányozza. A téma elsajátítása a során igyekszünk elemezni az emberek termelői tevékenységének alakulását, kulturális és tudományos tevékenységüket, valamint Ázsia, Afrika és Amerika népeinek politikai történetét. Feladatunk, hogy rávilágítsunk az itt élő népek fejlődésének sajátosságaira. Mivel a középkori Ázsia, Afrika és Amerika történelme a világtörténelem szerves részét képezi, ezért ennek megfelelő szintű tudás elsajátítását igénylik. A kurzus többek között elemzi a középkori Kelet, Afrika és Amerika országainak főbb jellemzőit és törvényszerűségeit, az itt létező civilizációk társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális fejlődését.

A tananyag elsajátítása eredményeképpen a diáknak alapvető elméleti tudást kell kapnia, amely nélkülözhetetlen a középkori Kelet, Afrika és Amerika történelmének és kultúrájának megismeréséhez szükséges gyakorlati munkához.

A tananyag elsajátítása eredményeképpen a diáknak **tudnia kell** felhasználni a gyakorlatban szerzett elméleti tudását:

- ▶ a rendelkezésre álló tényanyagok birtokában elemezni a középkori Kelet, Afrika és Amerika civilizációinak fejlődését;
- ▶ Ismernie kell a középkori Kelet, Afrika és Amerika történelmének és kultúrájának kutatásával foglalkozó alapvető szabályokat;
- ▶ összefoglalnia tanulás folyamata alatt megszerzett információt;
- ▶ tájékozódni a legújabb kutatási eredmények között.

A javasolt kurzus egy szemeszter alatt olvasandó ki, 120 órát foglal magába, ezekből 40 óra előadást, 20 gyakorlati foglalkozást és 60 óra önálló munka (nappali tagozaton).

A TANTÁRGY TEMATIKUS TERVÉNEK LEÍRÁSA

A modulok és témák megnevezése	Órák száma					
	Oktatás típusa (nappali, levelező)					
	Összesen:	Ebből:				
Előadások:		Gyakorlati foglalkozások	Laboratóriumi foglalkozások	Egyéni felkészülés	Önálló munka	
1. szemeszter						
1. modul						
1. sz. részmodul						
A tanfolyam tárgya, célja. A középkori civilizációk történeti fejlődésének sajátosságai Keleti	2/7	2/1	0/0			2/6
A nagy sztyeppei népek.	6/7	2/1	0/0			4/6
A Mongol Birodalom létrejötte és virágzása.	8/9	3/1	2/1			4/7
A középkori kínai civilizáció kialakulása	9/7	3/1	2/0			4/6
Kína a középkor hanyatlása idején	6/6	2/0	0/0			4/6
A középkori Japán. A középkori Korea	9/8	3/1	4/0			4/7
Arábia a korai középkorban. Az iszlám megjelenése.	8/6	2/0	2/0			4/6
Az arab kalifátus	9/9	3/1	2/1			4/7
Az 1. sz. részmodul elsajátításának felmérése	62/60	20/6	12/2			30/52
2. sz. részmodul						
Közép-Ázsia. Timur és a Timuridák	2/7	2/1				2/6
India történelmi fejlődésének jellemzői a középkorban	6/7	2/1	2			4/6
A nagymongulok birodalma.	8/9	3/1				4/7
A középkori Irán államai. Afganisztán.	9/7	3/1				4/6
Az Oszmán Birodalom kialakulása és fénykora.	6/6	2/0	2			4/6
Vietnam. Indonézia.	7/8	3/1				4/7
Fekete-Afrika a középkorban	8/6	2/0	2			4/6
A Kolumbusz előtti Amerika	7/9	3/1	2			4/7
A 2. sz. részmodul elsajátításának felmérése	58/60	20/6	8/2			30/52
Mindösszesen:	120	40/12	20/4			60/104

GYAKORLATI FOGLALKOZÁSOK TEMATIKÁJA

Nr.	Téma	Óraszám	
		Nappali	Levelező
1.	A muszlim világ a X–XIII. században.	4	2
2.	A mongol világbirodalom.	2	
3.	A kínai társadalom és állam a VII–XII. században.	2	
4.	India politikai és állami fejlődésének sajátosságai a középkorban.	2	
5.	A japán társadalom és állam a középkorban.	2	2
6.	Japán a sógunok korában.	2	
7.	Az Oszmán Birodalom kezdetei és virágkora..	2	
8.	Kultúrák és birodalmak Afrikában.	2	
9.	Kultúrák és birodalmak a prekolumbán Amerikában.	2	
	Összesen	20	4

A GYAKORLATI FOGLALKOZÁSOK TÉMÁI ÉS IRODALMA:

1. sz. téma. A muszlim világ a X–XIII. században.

1. Az Arab-félsziget környezeti és geopolitikai állapota a középkorban.
2. Arábia az iszlám előtti korban. Az iszlám kialakulásának előfeltételei.
3. Mohamed (570–632) próféta működése. A hidzsa. Az arab egység megteremtése.
4. A Korán, mint vallásfilozófiai és művelődési forrás.
5. Az első kalifák és az arab hódítások sikerei.
6. A damaszkuszi Ommajád-kalifátus (662–750) sajátosságai.
7. A bagdadi Abbaszida-kalifátus (750–1258) sajátosságai.
8. Vallási irányzatok az iszlámon belül.

2. téma. A mongol világbirodalom.

1. A mongol állam kialakulásának történelmi, gazdasági és geopolitikai előfeltételei.
2. Dzsingisz kán (1162–1227).
3. A mongol hódítások sikereinek háttere.
4. A Mongol Birodalom virágkora (1206–1388) és széthullása.
5. Az Arany Horda (1251–1502).

3. sz. téma. A kínai társadalom és állam a VII–XII. században.

1. A környezet és az ember a Középső Birodalomban.
2. A kínai dinasztikus történelmi korszakolás jellegzetességei.

3. A középkori Kína vallási irányzatai.
4. A zűrzavarok kora (III–VI. század).
5. A Tang-birodalom (618–906).
6. A középkori kínai város. Mezőgazdasági viszonyok és felkelések a Tang-korszakban.
7. A Szung-dinasztia (960–1279).
8. A középkori kínai kultúra jellegzetességei.
9. A mongol hódítás Kínában. A Jüan-dinasztia (11280–1368).
10. A Ming-korszak (1368–1644) szociális-gazdasági fejlődése. Népfelkelések Kínában a középkorban.

4. sz. téma. India politikai és állami fejlődésének sajátosságai a középkorban.

1. India környezeti-éghajlati állapota a középkorban.
2. A középkori hindu civilizáció fejlődésének sajátosságai.
3. A kasztok/varnák szerepe az indiai társadalom működésében.
4. A hinduizmus helye a középkori történelemben.
5. India protoiszlám története (VI–XII. század).
6. A Delhi Szultanátus (1206–1526).
7. Timur indiai hódításai.
8. A Nagymogul Birodalom (1532–1707) korai szakaszai. Babur hódítása.
9. Akbar sah vallási és politikai reformjai.

5. sz. téma. A japán társadalom és állam a középkorban.

1. A geopolitikai tényező hatása a Felkelő Nap Országának fejlődésére.
2. A középkor japán modelljének jellegzetességei.
3. A kora középkori Jamato állam a japán szigeteken.
4. A Nara-kor (710–794).
5. A sintó szerepe a japán történelemben.

6. sz. téma. Japán a sógunok korában.

1. A japán társadalom és állam fejlődése a Heian-korban (794–1185).
2. A szamurájok társadalmi csoportjának kialakulása és szerepe.
3. A sógunok kora (Kamakura, Muromachi).
4. Az ország egyesítése (1573–1600).
5. A Tokugava-sógunátus kialakulása.

7. sz. téma. Az Oszmán Birodalom kezdetei és virágkora.

1. Kis-Ázsia geopolitikai helyzete és politikai állapota a XII–XIII. században.
2. Az oszmán-török állam kialakulása: Oszmán (1288–1326) és Orhan (1326–1362) uralkodása.
3. Anatólia és a Balkán meghódítása.
4. Bizánc és a törökök. Konstantinápoly meghódítása (1453). II. Mohamed szultán (1451–1481) uralkodása.
5. Az Oszmán Birodalom kialakulása és hódításai.

8. sz. téma. Kultúrák és birodalmak Afrikában.

1. Az iszlám hatása Észak- és Kelet-Afrika fejlődésére.
2. Az Akszúmi Birodalom és a kereszténység kapcsolata.
3. A Ghánai és a Mali Birodalom sajátosságai.
4. A Szongáj Birodalom virágkora.
5. Nagy Zimbabwe civilizációs öröksége.

9. sz. téma. Kultúrák és birodalmak a prekolumbán Amerikában.

1. A maja civilizáció kialakulása és kulturája.
2. Az azték birodalom kialakulása és fénykora.
3. Az inka birodalom kialakulása és fénykora.

A TANTÁRGY TARTALMI LEÍRÁSA

I. részmodul

1. sz. téma. Bevezetés, a tantárgy célja. A középkori Kelet civilizációi történelmi fejlődésének sajátosságai. Az emberi társadalom fejlődésének kelet és nyugati útja. A középkori Kelet, mint szociológiai-történeti fogalom. A középkori Kelet történelmének kronológiai és földrajzi keretei.

2. sz. téma. A „Nagy Sztyep”. A térség népei a középkorban. A Nagy Sztyep földrajzi-éghajlati feltételei. A középkor nomádjai a civilizációs fejlődési modellekben. A nomádok és a letelepedett földművesek kapcsolatrendszerének sajátosságai. A Nagy Sztyep a korai középkorban. A nemzetségi-törzsi rendszerek kialakulása. **A Nagy Sztyep történelmi fejlődése a XIII. század közepéig.** A Zsuanzsuan Birodalom (350–555), az első Türk Kaganátus (552–651), a Kazár Kaganátus (651–966), a (Keleti) Göktürk Kaganátus (679–742–745?), az Újgur Kaganátus (747–866), a Pohaj állam (698–926), a Kitaj Birodalom (Liao dinasztia Észak-Kínában) (907–1125), a Dzsürcsi Birodalom (Jin dinasztia Észak-Kínában) (115–1234).

3. sz. téma. A mongol világbirodalom kialakulása és virágkora. A mongol törzsek a IX–XIII. században. A mongol világbirodalom kialakulása Dzsingisz kán uralkodása során. A mongol birodalom Dzsingisz utódai alatt. A Jüan Birodalom. Az Arany Horda. A mongolok a nagy hódítások korszakát követően (XV–XVII. század). A lámaizmus elterjedése Mongóliában. A mandzsu hódítás kezdete. A dzsungáriai (orjat) kánság).

4-5. sz. téma. Középkori civilizációk a Távols-Keleten. A Mennyei Birodalom a III–XIII. században. A kínai társadalom a II–III. század fordulóján. A középkori Kína földrajzi és éghajlati viszonyai. A három királyság korszaka. A Csin dinasztia. Kína a IV–VI. században. Kína egyesítése a VI. században a Szun dinasztia (581–618) vezetésével. A birodalom felvirágzása az Tang-dinasztia (618–690) korában. Kína a öt dinasztia és a tíz királyság korában. A Szung dinasztia (960–1127), az ország gazdasági fellendülése. Nomád támadások a XII–XIII. század fordulóján. A Csin (1115–1127) és a Déli Szung dinasztia (1127–1279). A Kínai Birodalom a XIII–XVII. században (a mongoloktól a mandzsu hódítókig). Kína mongolok általi meghódítása. A Jüan-dinasztia (1279–1386). Kína közigazgatási-politikai

berendezkedése és gazdasága a mongol korban. Kínai felkelések a mongol hódítók ellen: a Fehér Lótusz Társaság és vörösturbánosok felkelése. Kína a Ming dinasztia korában (1368-1644): a birodalom berendezkedése, a központi hatalom megerősítése. A Ming császárok külpolitikája. A mandzsu törzsszövetség felemelkedése és harca a Ming Birodalom ellen. Kína mandzsuk általi meghódítása.

6. sz. téma. A középkori Japán. A középkori japán etnikum jellemzői. Japán a III–VII. században. A kora középkori japán állam kialakulása és virágkora. A Taika-reform. Japán a Narrai-korszakban. A Fudzsiwara-nemzetség. A japán társadalom a IX–XI. században. A szekkan és a soen-rendszer jellemző. Japán a XI–XII. században. A szociális struktúra változásai, a busi (szamurájok), mint társadalmi csoport kialakulása. Az insei rendszer. 1156–1192 közötti polgárháború, a sógunok korszaka. **Japán a sógunátusok korában (XII – XVII. század).** A Kamakura-korszak Japán történelmében. A Hodzso-nemzetség. A Kenmu-restauráció (1333–1336). Az Asikaga sógunátus (Muromachi bakufu) (1336-1573). Az „Északi” és a „Déli” Udvar korszaka (1336–1392). Japán a XVI. század második felében– XVII. század elején: küldelmek az ország politikai egységének megteremtésére. Oda Nomunaga és Toyotomi Hidejosi. A Tokugava sógunátus (Edo bakufu). Japán elszigeteltségének kezdetei.

Korea a IV–XVII. században. A Koreai-félsziget földrajzi-éghajlati viszonyai. A koreai népesség a középkorban. A Három Han Birodalma (IV–VII. század). Az ország politikai egységének megteremtése. A Silla Királyság (VIII–IX. század). Korjo (920–1329). A mongol hódítás korszaka. A Csoszon-dinasztia (XIV–XV. század). A mandzsuk betörése.

7. sz. téma. Az arab-muszlin civilizáció. A kora középkori Arábia és az arab államiság kialakulása. Az Arab-félsziget geopolitikai fekvése, földrajzi-éghajlati viszonyai. Arábia középkori népessége. Az iszlám előtti Arábia. Az iszlám születése. Mohamed próféta (570–632) tevékenysége. Az arab állam kialakulása. Arab hódítások kezdetei.

8. téma. Arab Kalifátusok (661–945). Az Omajád- és az Abbaszida dinasztiák hatalomra kerülése. Az Omajád (Damaszkuszi Kalifátus) politikai rendszere és közigazgatása, belpolitikai, mezőgazdasági viszonyok, az adórendszer kialakítása; kézműipar és kereskedelem, szociális konfliktusok rendszere. Az Abbaszida (Bagdadi Kalifátus) politikai rendszere és közigazgatása, mezőgazdasági viszonyok, a gazdaság és a kultúra fejlődése. Belpolitika. Arab hódítások. Az arab kalifátus felbomlása. **Észak-Afrika és a Pireneusi-félsziget iszlám államai.** A Fatimida Kalifátus és nizariták. A kereszties hadjáratok és az iszlám világ. Szaladdin. A mameluk szultánság Egyiptomban. A középkori Magreb. Az iszlám Hispánia (Al-Andalus). Marokkó a XVI–XVII. században (a szaaditák és az alaviták).

2. sz. részmodul

9. A muszlim Közép-Ázsia. Az újperzsa népesség kialakulása. A szamanida és a gaznevida állam kialakulása. A szeldzsuk török birodalom. A hvarezmsahok birodalma. Közép-Ázsia mongol meghódítása. Az Ilkán (Hülegü)-dinasztia. A XIV–XVII. század török népei. **Timur és a Timuridák állama.** Timur Lenk államának létrejötte Tansoxaniában. Timor hódításai (1336–1404). A Timuridák állam. Ulugbek.

10. sz. téma. Az indiai középkor sajátosságai. India a IV-XIII. században: társadalmi berendezkedés és politikai élet. India a középkor elején: kulturális-gazdasági régiók, földrajzi-éghajlati viszonyok, Indosztán etnikai térképe. Észak- és Közép-India politikai fejlődése a III–VII. században. Az indiai buddhizmus krízise.

Dekkán (Dél-India) politikai fejlődése a XIII. század végéig. A Csalukják és a Pallavák állama. A Csola Birodalom. Észak-India a muszlim hódítás korában. **India muszlim meghódítása (XIII – XVIII. század).** A Delhi szultánság (1206–1526). Politikai-közigazgatási berendezkedése, szociális-gazdasági fejlődése. Észak-India államai a XIV–XVI. században: a Bahmanidák állama, a Gudzsarati szultánság.

11. sz. téma. India a Nagymogul Birodalomban. Poltikai viszonyok Indiában a XVI. század közepéig. Babur hódításai és a Nagymogul Birodalom kialakulása. Ser Sah reformjai. A Mogul és a Szuri dinasztia küzdelme a hatalom megszerzéséért. A Nagymogul Birodalom politikai berendezkedése, a mezőgazdaság, a kézműipar és a kereskedelem fejlődése. A szikh vallás kialakulása. Akbar sah reformjai.

12. sz. téma. Közel- és Közép-Kelet: Irán társadalmi berendezkedése a Szaszanida Birodalomban. A térség földrajzi-éghajlati viszonyai. A korai szaszanida állam kialakulása és fejlődése (III–V. sz.). Új vallási irányzatok. A Szaszanida állam a VI–VII. századba. **Irán a XV–XVII. században.** A Szafavida dinasztia hatalomra kerülése. A Szavavida Birodalom közigazgatási rendszere és belpolitikája. A mezőgazdaság, a kézüipar és a kereskedelem fejlődése. A Szafavida Birodalom világhora: I. Abbasz sah (1587–1629) reformjai. Irán a XVII. század közepén. Az európai gyarmatosító hatalmak megjelenése a térségben.

13. sz. téma. Az Oszmán Birodalom kialakulása és aranykora. Kis-Ázsia (Anatólia) geopolitikai és földrajzi-éghajlati viszonyai). Kis-Ázsia türk hódítása. A középkori oszmán-török társadalom. Az oszmán-török állam létrejötte, első hódításai. A török állam helyreállítása Timur Lenk betörését követően. Konstantinápoly meghódítása, az Oszmán Birodalom létrejötte. **Az Oszmán Birodalom a XVI-XVII. században. A romlás kezdete.** Az Oszmán Birodalom gazdasági élete a XVI. században: mezőgazdaság, városok, kézműipar, kereskedelem. I. Szulejmán törvényei. A birodalom külpolitikája: hódító hadjáratok, kapcsolatok az európai országokkal. Az Oszmán Birodalom II. Szelim (1566–1574) és III. Murád (1574–1595) uralkodása idején. A központi hatalom meggyengülése, szeperatista mozgalmak a birodalomban. A Köprülü-restauráció.

14. sz. téma. Vietnam a III-XVII. században. A régió földrajzi-éghajlati viszonyai. A vietnami népeeség a középkorban. Vietnam kínai befolyás alá való kerülése. A Daj Ko Viet és Daj Viet államok. A Ming-hódítás és következményei. A Daj Viet állam virágkora és romlása. Vietnán az újkor kezdetén.

15. sz. téma. „Fekete Afrika” civilizációi a középkorban. Az afrikai kontinens földrajzi-éghajlati viszonyai. Afrika népei a középkorban. Középkori államok kialakulása Afrikában. Szudán népei és államai a középkorban. Kelet és Dél-Afrika a középkorban. Afrika civilizációinak fejlődése a középkor során. Egyenlítői Afrika népei a középkorban. Nyugat-Szudán, Ghána, Mali, a Szongáj Birodalom. Nagy Zimbabwe.

16. sz. téma. A prekolumbán Amerika a középkorban. Az azték civilizáció. A maja civilizáció. Az inka civilizáció.

ELŐADÁSOK

Kelet-Európa török népei

A 4-6. században a sztyepp népmozgásai mögött minden esetben a kis- és nagyállattartó nomád törkök álltak. A törköket valószínűleg Közép-Ázsia fokozatos elsivatagosodása készítette nyugati irányú vándorlásra. A hunok és az avarok nyugati irányú vándorútját követte időrendben a bolgár-törökök, majd a magyarok, aztán a besenyők, az úzok, a 11-13. században a kunok, végül a mongolok (tatárok) előnyomulása.

Ogurok

A török népek közül elsőként jelentek meg Európában 463 körül a Kaukázus északi előterében, ahol mintegy fél évszázadon keresztül uralkodó helyzetet vívtak ki maguknak. Az ogurok a kazak sztyepp déli részét a 3. századtól uraló hatalmas tielő törzsszövetséghez tartoztak. Az 5. században az avarok indították el azt a népmozgást, amelynek eredményeképpen az ogur népek európai területre vándoroltak. 506 körül a szavirok lettek fél évszázadra a régió urai, akiknek hegemoniája az avarok megjelenésével (557) szűnt meg. Azután is maradtak a Kaukázusban töredékeik (a dagesztáni avarok talán az ő leszármazottaik lehetnek), amikor az avarok előretörték nyugatra. 567-ben türk seregek jelentek meg a Kaukázustól északra, s az ogur népek a türk kagán alattvalói lettek. Az ogurok egyik csoportját az onogurok (nevük jelentése: tíz ogur) alkották, s őket nevezték bolgároknak, onogur-bolgároknak (713).

Bolgár-törökök

Az örményekkel és a grúzokkal szomszédságban, a Kaukázustól északra éltek a 4. században. A nyugat felé vonuló hunok néhány legyőzött törzsüket arra kényszerítették, hogy velük tartsanak, s ezek részt is vettek valamennyi hun hadjáratban. Attila hun nagykirály halála (453) után visszatértek a Dnyeper és a Dnyeszter közötti régióba.

Az 5-6. század fordulójától már a keleten maradt bolgár-török törzsek is vállalkoztak nyugati hadjáratokra: többször (499, 502, 530, 539) betörték a Balkánra. A 499. évi nagy bolgár-török győzelem készítette arra a birodalmat, hogy Konstantinápolyt új, 50 km hosszú védőfallal övezzék. Szükség is volt erre, mert a bolgár hadak 540-ben egészen a birodalmi fővárosig jutottak. A 6. század közepén a hunokhoz hasonlóképpen nyugat felé vándorló avarok zúdultak a bolgár-törökökre, és ezúttal a legyőzött kutrigur törzsnek kellett követnie a győztes keleti népet. A Bizánci Birodalom elleni hadjáratokban jelentős szerepet játszó kutrigurok Kuvrat által vezetett lázadása (635) súlyos csapást jelentett az Avar Birodalomra.

A Volga mentén a 7. század elején jött létre az onogundurok irányította bolgártörök törzsszövetség, Kuvrat vezetésével. Országukat a bizánci források Nagy-Bulgária néven említik (a "nagy" jelző itt nem a terület méretére, hanem inkább arra utal, hogy a balkáni Bulgáriához képest ez volt a régebbi Bulgária). Kuvrat 650 után halhatott meg, sírját a Dnyeper vidékén, Poltavától délkeletre találták meg. Az azonosítást egyértelművé teszi a fejedelem sírjában talált pecsétgyűrű, amelyen az uralkodó neve Hovratu alakban olvasható. Amikor a kazárok szétverték ezt a törzsszövetséget, Kuvrat egyik fia, Aszparuh vezetésével a bolgár-törökök jelentős része is nyugatra indult. Előbb Besszarábia déli részén telepedtek meg. Átkelve a Dunán, innen törtek be bizánci területekre (680).

A Bizánci Birodalom, amely egyszerre több fronton is kénytelen volt hadakozni, rákényszerült, hogy 681-ben (mint erre már utaltunk) Aszparuh vezette független államukat elismerje. Aszparuh utódja volt Tervel kán (700-721), aki megkezdte Thrákia, Moesia, Makedónfa egyesítését. Ennek a folyamata csak több mint egy évszázad múltán fejeződött be. A bolgárok seregei egyes esetekben a Bizánci Birodalmat segítették (így Konstantinápoly 717/18-as arab ostroma idején), 811-ben viszont a bizánciak ellen harcoltak. A 9. századra elszlávosodott bolgár-törökök további históriája a szláv népek már említett történetéhez tartozik.

A keleten maradt bolgárok a Kazár Birodalmat ért 737-es arab támadáskor együttműködtek valamilyen formában a muszlim hódítókkal, s ettől kezdve egyre szorosabbá váltak arab kapcsolataik. Kihasználva a kazárok megrendítő katonai vereségét, a bolgárok átkelve a Volga-Don-könyöknél, északnak vándoroltak a Volga mentén, hogy a kazár hatalom fennhatósága alól kikerüljenek. Majd még tovább vándoroltak a hatalmas folyó mentén, s eljutottak egészen a Káma folyóig, s a Káma és a Szamara között letek új hazára, amit az ebben a régióban régészetileg föltárt temetők is bizonyítanak. A muszlini kapcsolatok erősítése jegyében 900 körül a volgai bolgár uralkodó Kvárezmmel épített ki együttműködést. 922-ben a bolgároknál követségben járt Ibn Fadlán leírásából kiderül, hogy már muszlini vallásúak voltak. Azt is tudjuk, hogy ekkoriban csuvasos típusú török nyelvet beszéltek.

A Kazár Birodalom tündöklése és bukása

A kazárok a török nyelvű népek közé tartoztak, bár más etnikumú népek is csatlakoztak hozzájuk (az eredeti török névalak voltaképpen a *kaszar*, amely a latin caesar címre vezethető vissza). Uralkodó rétegük keleti-török, köznépük pedig bolgártövek volt. Az 5. században tűntek föl a Kaukázus és a Kaszpi-tenger előterében, kiszakadva a tielő törzsszövetségből. Egy szír földrajzi áttekintés a Kaukázustól északra élő népek között a kaszar népet is felsorolja (555). Szíriai Mihálynak régi bizánci és perzsa forrásokat földolgozó, 1199 előtt íródott krónikája megemlíti egy hagyományt, amely szerint három nép őse három testvér volt, név szerint Hazarig, Bulgariosz és Pugur (utóbbi helyesen Wungur, azaz ungur). A 620-as években a kazárok a bizánci császár szövetségesei voltak a perzsák elleni hadjárata során. 630 körül, kihasználva a nyugati türk birodalom összeomlását, a kazárok önállósították magukat, s a vezetőjük fölvette a kagán címet (652-653-ból ismert az első említése). Ekkoriban, Kuvrat halálát követően (650-670 között) a kazárok fölszámolták a Bolgár Birodalmat, aminek eredményeként a bolgárok egy része behódolt, másik részük nyugatra vándorolt. A kazár uralmi terület ekkor már a Krím félszigetig terjedt.

652-ben az első arab támadást fővárosuk, a kaukázusi Balandzsar mellett még visszaverték. 710-714 között viszont már Transzkaukázia feladására kényszerültek. 723-ban az arabok áttörték a kaukázusi kazár védelmi vonalat, és elfoglalták fő központjaikat, Szamandart és Balandzsart. A kazárok új, védettebb központot (fővárost) kerestek és találtak a Volga deltájában, ez volt Etil. 730-ban egy fontos csatát megnyertek az arabok ellen. A Bizánccal való szövetség megpecsételéseként 732-ben a bizánci császár fia feleségül vette a kazár kagán leányát. A házasságból született fiú, IV. Leó (775-780) ezért "a kazár" melléknevet kapta. A siker azonban nem volt tartós. 737-ben az újabb arab támadás során Etilt is elérte végzete, sőt a menekülő kagánt elfogták, és csupán úgy menthette meg az életét, hogy áttért a muszlini hitre, s egyben hűséget esküdött a kalifának. A kazárok szerencséjére az

arabok ezzel meg is elégedtek és (a közelgő hideg telet nem várva be) kivonultak a Kaukázustól északra fekvő területekről. A kazár-arab harcok egészen 764-ig elhúzódtak.

A 9. század első harmadában a kazárok igyekeztek megerősíteni a doni átjárókat. Két erődítményt is építettek itt fehér mészkökváderekből, roppant széles falakkal (ezek közül a déli a "Fehérvár" nevet kapta). E két erőd eleste után, 833-834-ben bizánci hadmérnökök segítségével épült egy harmadik, nagyobb területű erődítmény, Sarkel (jelentése: Fehérvár). Végül a Don bal partján még egy negyedik erőd is épült.

A kazárok a 9. században gyakran együtt harcoltak az oroszokkal. A század közepére azonban a kapcsolat megromlott. A 10. század elején feszültté vált a kazár-bizánci viszony is, a Bizánci Birodalom a Kijevi Russzal vette föl a kapcsolatot a kazárok ellenében. Szvjatoszláv kijevi fejedelem 965-ben döntő hadjáratban verte szét a kazár seregeket. Etil és Sarkel erődítményeit elfoglalta, ezekben szlávokat telepített. A kazár állam ezzel örökre megsemmisült. Maguk a kazárok a 11-12. században fokozatosan beolvadtak a környező népekbe.

Besenyők

Nomád, valószínűleg kipcsak-török nyelvű nép, amely a 6. századtól kezdve a Fekete-tengertől északra húzódó sztyeppen élt. A 8. században a Volga alsó folyásánál lakóterületük határos volt a Kazár Birodalommal. Az ogúzok, karlukok, kimekek, valamint a besenyők közötti háború miatt a 9. század végén a besenyők, majd a magyarok nyugat felé vándoroltak. 894-ben a bokharai emír által megfutamított, kirabolt úzok a besenyőkre támadtak, a besenyők viszont az etelközi magyar szállásterületet rohanták meg. Néhány év alatt a Kárpátoktól keletre elterülő térségek etnikai képe alapvetően megváltozott. A 10. században három kangar törzs vezette tíz törzsből álló szövetségük a Don és az Al-Duna közötti terület ura volt. Sorsukat hosszabb távon az pecsételte meg, hogy különálló törzseik nem voltak képesek egy szilárd, önálló állam létrehozására. Emiatt jövőjük csak a fölmorzsolódás lehetett, a térségben sora alakuló államok nyomása közepette.

Az oroszoktól szorongatott besenyők a 10-11. században a Dunától északra elterülő területről rendszeresen be-betörték a Bizánci Birodalomba, és fosztogatták annak balkáni tartományait. Rablótámadásaik nem kímélték a Kárpát-medencét sem. Egyes nagyobb csoportjaikat a 10. században a magyar nagyfejedelmek, majd a magyar királyok befogadták és letelepítették, elsősorban a Dunántúlon és az Alföldön. A Bizánci Birodalom Bulgária meghódítása után (1018) a besenyők szomszédja lett. Az ellentétek nem csökkentek ezt követően sem. 1027-ben, 1032-ben, 1034-ben és a következő két esztendőben újabb és újabb besenyő rablótámadások érték a Dunamente, az Égei-tenger partvidéke, majd Thrákia és Makedónia területét. Csak 1048-ban sikerült a bizánci seregeknek döntő csapást mérni a besenyőkre, s a jelentős számú foglyot a lakatlanná vált térségekben telepítették le. Az 1070-es években a bizánci császári hatalom elleni lázadásokat ismét újabb támadások indítására használták ki a besenyők. 1077-ben a kománokkal (bolgár, vlah, albán keverék nép) együtt támadtak a birodalom ellen. 1087-1088-ban újabb komán és besenyő támadások következtek. 1090-1091-ben a támadó besenyők már Konstantinápolyt fenyegették. Ekkor azonban megsemmisítő vereséget szenvedtek, és sok besenyő menekült Erdélybe, illetve Magyarországra. II. István magyar király testőrségét besenyők alkották. A foglyok közül több ezret soroztak be a bizánci hadseregbe, másokat letelepítettek a Vardar

folyó völgyében. A következő évtizedekben szállásterületükről is kezdtek kiszorulni, illetve fokozatosan beolvadtak az ott megtelepedő népekbe (a szlávokba, illetve a románságba).

Úzok

A görög krónikások szerint nevük jelentése: szabad. A bizánci krónikások szerint a birodalom ellenében hadakozó valamennyi török etnikum közül ők voltak a "legnemesebbek". Az úzok 965-ben fontos szerepet játszottak a Kazár Birodalom megdöntésében. Nagy Vlagyimir kijevi nagyfejedelemmel szövetségbe lépve 985-ben a volgai bolgárok ellen vezettek hadjáratot. A 10. század második felében áttértek az iszlám hitre. A kunok elől menekülő úz törzsek az orosz fejedelmeknél találtak menedéket (Halicsban, Kijevben), s harcosaik együtt küzdöttek az orosz csapatokkal a kunok ellen. Délre vonuló csoportjaik a 11. század közepén az Al-Duna vidékére húzódtak. 1064-ben betörték a Bizánci Birodalom területére, feldúlták Bulgáriát, Macedóniát és Görögország északi területeit. 1068-ban a besenyőkkel szövetségbe lépve Erdélybe törtek be, de súlyos vereséget szenvedtek. Megmaradt töredékeiket végül a Bizánci Birodalom, illetve a Magyar Királyság fogadta be.

Magyarok

A magyarság az Urál vidéki őshazából az I. évezred második felében folyamatosan egyre nyugatabbra vándorolt. 600 körül a Volga-Don-Donyec folyók és az Azov-tenger határolta térségben, az alánok és bolgárok szomszédságában talált új hazára.

A 7-10. században a Kaukázus északi előterének legnagyobb hatalmassága a Kazár Birodalom volt, amelynek hatalmi körébe tartoztak a bolgár-törökök és a magyarok is. Amikor a bolgárok nyugatra vándoroltak, s az Al-Dunától délre találtak új hazát, helyükre húzódtak a magyarok, s igyekeztek minél inkább lazítani a Kazár Birodalomhoz fűződő kötelezettségeket. 837-838-ban érték el először az Al-Dunát, a bolgárok szövetségeseiként. Ezt követően a Fekete-tenger északi partvidékétől és a Don torkolatától az Al-Dunáig terjedő terület a Kazár Birodalomtól elszakadt (vagy kivált) magyarok és a kazároktól hozzájuk csatlakozott három kabar törzs országa lett.

Az Etelköznek nevezett területen megtelepedett magyarság hadi vállalkozásokra induló csapatai a 9. század második felében eljutottak a Balkánra és Közép-Európába (morva és cseh területekre, sőt a Kárpát-medencébe is). A Kárpát-medence 895-ben megkezdett elfoglalása (a magyar honfoglalás) jól előkészített, szervezett katonai akció lehetett. A Kárpátokon belül nem találtak jelentősebb ellenállásra. A ritkán lakott terület délkeleti része a bolgár állam fönnségénél állt, a Dunántúl viszont a Keleti Frank Birodalom határtartományának számított. Az avar maradványok és szlávok mellett germánok meg egyéb néptöredékek alkothatták a Kárpát-medence lakosságát a magyar honfoglalás időszakában.

Az iszlám megjelenése és térhódítása 661-ig

Az iszlám megjelenése előtt Arábia nagy részén az arabok vándorló, vagyonukat közösen birtokló nagycsaládokból álló nemzetségekben és törzsekben éltek. A félsziget déli, öntözéses földművelésre épülő részén fekvő Jemen jelentős szerepet töltött be az Indiából, Kelet-Afrikából Szíriába vezető kereskedelmi út megszervezésében.

A kereskedelem fellendülése következtében a félsziget belső, sivatagos területein élő beduinok a karavánok vezetői és kísérői lettek.

A 6. század folyamán Etiópia, a Bizánci Birodalom és a Szasszanida Perzsia vetélkedett a terület fölötti hatalomért. Az etiópokat az Arabia közepén élő keresztény Kinda törzs, a bizánciakat az ÉNy-on élő Gasszánidák, a Szászánidákat pedig a Híra központú Lahmidák támogatták a harcokban. Jemen először az etióp hódítás (525), majd a Szasszanida uralom (572) miatt veszítette el jelentőségét. A karavánút feletti ellenőrzés a mekkai Kurais törzs kezébe került. E törzsnek volt az egyik ága a Hásimita nemzetség, amelyhez az 570 k. született Mohamed családja tartozott. Mohamed felismerte, hogy a virágzó kereskedelem következtében a gazdag kereskedőréteg szembe kerül a beduinokkal. A két társadalmi csoport érdekeinek összeegyeztetésére törekedve hatalmát társadalmi, politikai szinten túllépve vallási vezetőként alapozta meg.

570 körül született Mekka városában az a Mohamed, akinek tevékenysége alig egy-két évtized alatt gyökeresen megváltoztatta az Arab-félsziget népeinek életét. Vagyontalan árvaként kitanulta a kereskedést, majd karavánvezető lett. Huszonöt esztendősen feleségül vett egy nála másfél évtizeddel idősebb, gazdag özvegyasszonyt, akitől hat gyermeke született (az asszony haláláig Mohamednek csak egy felesége volt, ezt követően lett több asszonya). Úgy tűnt, hogy sorsa egyenesbe fordult, s a legjobb úton volt afelé, hogy egyike legyen Mekka tehetős polgárainak. Másfél évtizeden keresztül semmi sem utalt arra, hogy valaha még történelmi személyiség lehet belőle.

A 610. esztendő ramadán hónapjának egyik estéjén azonban váratlan dolog történt: egy angyal jelent meg előtte, s közölte vele, hogy ő lesz Isten küldötte, s hirdetni kell azt, amit isteni kinyilatkoztatásként hall. Majd a következő üzeneteket kezdte hirdetni a mekkaiaknak: 1. Isten (Allah) jóságos és mindenható. 2. Az ítélet napján mindenkit magához szólít Isten, hogy értékelve a földi cselekedeteket, büntessen vagy jutalmazzon. 3. Hálát kell adnunk Isten imádatával azokért az áldásaiért, amelyekkel elárasztotta a földet. 4. Isten elvárja, hogy megosszuk javainkat a nálunknál szegényebbekkel. 5. Mohamed Istennek az arabokhoz (későbbi kinyilatkoztatások szerint az egész emberiséghez) küldött hírnöke (prófétája).

Akik elfogadták Mohamed tanításait, azokat *muszlimok*nak kezdték nevezni. A szó jelentése: az, aki aláveti magát (tudniillik Isten akarátának). Az alávetés aktusát nevezték *iszlámnak*. Ez lett a vallás neve. Gyakorta használják azonban még ma is – helytelenül – a mohamedán megjelölést.

Mekkában Mohamed rokonait és viszonylag kisszámú baráti körét leszámítva általában elutasították az üzenetet. A legtekintélyesebb vezetők kezdtek vele szemben ellenségesen viselkedni. 619-ben meghalt a felesége és a nagybátyja, akik mindvégig mellette álltak és támogatták. Világossá vált Mohamed számára, hogy mielőbb el kell hagynia a várost. 620-ban a Mekkától 430 km-rel északabbra fekvő oázisból hat arab látogatta meg, kérve, hogy menjen közéjük, s legyen döntőnöke a jathribi arabok és zsidók között kirobbant viszálynak. Mohamednek kapóra jött a lehetőség, és híveivel együtt 622-ben kivándorolt Mekkából Jathribba. A kivonulás neve arabul hidzsra, s ennek időpontja lett később az iszlám időszámítás kezdete. A Mohamed és hívei támaszpontjául szolgáló település később új nevet kapott: Medina, azaz madinat an-nabí, azaz a próféta városa lett.

Mohamed hiába próbálta meggyőzni a zsidókat arról, hogy az ő kinyilatkoztatásai az egyedüli igaz Istentől valók, s hogy ő teljesíti be az előtte járt próféták (Noé, Ábrahám, Jézus és mások) küldetését, s ő a legutolsó – és legtökéletesebb – próféta. Eleinte Jeruzsálem (a zsidók szent városa) felé fordulva imádkozott (később Mekka

lett az ima iránya). Hasztalan próbálta meggyőzni a keresztényeket is, azok az Evangéliumokkal úgyszintén összeegyeztethetetlennek tartották a Mohamed által hirdetett tanokat.

Jobb híján – hogy valamiből megélhessenek – a muszlimok a karavánokat (köztük a mekkaiakat) próbálták fosztogatni. A mekkaiak rászánták magukat egy megtorló akcióra, de az összecsapásban Mohamed és hívei győztek. Később váltakozó sikerrel folytak a harcok. Végül Mohamed elérte, hogy 629-ben híveivel együtt az arabok által ősidők óta tisztelt szent Kába kőhöz zarándokolhasson Mekkába. A következő esztendőben aztán békésen átvette a város irányítását is. Nemsokára a város lakói úgyszólván mindnyájan muszlimokká lettek. 632-re lényegében valamennyi arab törzs elfogadta az iszlámot. A próféta még 632-ben is elvezette a szent zarándoklatot (haddzs) Mekkába, ezzel példát mutatva híveinek, de megmaradt Medina lakójának, s még abban az esztendőben meghalt.

Az iszlám alapelvei és a Korán

Az iszlám voltaképpen Isten akaratának való engedelmeskedés. A lényege egyetlen mondatban összefoglalható: "Lá iláha ill' Alláh, wa Muhammad raszúl Alláh" – azaz "nincs isten, csakis Allah, és Mohamed Allah küldötte". Ezzel a mondattal hívja naponta ötször a híveket imára a müezzin, s ez a mondat olvasható ma is pl. fehér betűkkel Szaúd-Arábia zöld állami zászlaján. Elegendő ennek a hitvallásnak a kimondása (és elfogadása), hogy valaki muszlimmá válhasson.

Az iszlám szent könyve, a Mohamednek adott isteni kinyilatkoztatások gyűjteménye, a *Korán*, amely 114 *szúrára* (fejezetre) oszlik. Nyelve rimes próza, az arabok máig nyelvük felülmúlhatatlan remeklésének tartják, s lépten-nyomon idéznek belőle. Hatása az iszlám vallású népek életének minden területét átjárja mind a mai napig.

Az iszlám fő szabályai: imádkozás (*szalát*) naponta ötször, bizonyos órákban leborulások meghatározott sora Mekka (a Kába) irányába, amit a hívő rövid Korán-idézetekkel kísér. Az ima idejét a gyülekezeti ima helyének (dzsámi, mecset) tornyából a müezzin jelenti be. Péntek délben minden hívő férfi kötelessége megjelenni a közös imán, más napokon és időpontokban otthon, illetve bárhol imádkozhat. A nők többnyire otthon imádkoznak. Ima előtt a kezet, arcot, lábat meg kell tisztítani (mosni). Minden év ramadán hónapjában 30 napon keresztül böjtölni kell: napkeltétől napnyugtáig tartózkodni kell evéstől, ivástól, dohányzástól, nemi érintkezéstől. Segíteni kell a szegényeket (*zakát*) adományokkal (eredetileg adó, a vagyon meghatározott része). Vannak továbbá kegyes alapítványok (*vakf*) ingyenkonyhák, kórházak, iskolák, utasok számára szálláshelyek létesítése. A zarándoklat (haddzs) a muszlim év tizenkettedik hónapjában tett mekkai zarándoklat. Legalább egyszer életében minden felnőtt muszlim köteles erre, ha (anyagi és egészségügyi) körülményei engedik. Az iszlám leghíresebb szent helye a mekkai nagymecset belső udvarán a Kába-szentély, a legfőbb zarándokhely.

Fontosabb tilalmak: tilos a kábítószerek és részegítő italok élvezete, a sertéshús fogyasztása, nem viselhetnek selyemruhát, a férfiak nem hordhatnak arany ékszert. Tilos a bálványimádás, ezért nem készültek embert ábrázoló képzőművészeti alkotások.

A Koránt kiegészítik Mohamed egyes kijelentései, mondásai, azaz a *hadisz* (jelentése: újság, hír, ezek nem kerültek bele a *Koránba*), továbbá a próféta tetteiről szóló beszámolók (*szunna*, jelentése: szokás). Mindezekről al-Ghazálí, a 11. századi

iráni származású muszlim gondolkodó sommásan a következőket jegyezte meg: "Ha a próféta hagyománya nem világítaná meg a »Könyv« homályosságait, úgy botorkálnánk a sötétségben, mint a vak teve." Könyv alatt természetesen a *Koránt* érti a szerző.

Mohamed 610 után kezdte hirdetni tanait. 619 k. nagybátyjának és támogatójának, Abu-Tálibnak halálával Mohamed helyzete Mekkában egyre nehezebbé vált. 622-ben követőivel együtt elhagyta szülővárosát, és Jatrib városába költözött, amely később a Madinat al-nabi (Medina), azaz a 'Próféta városa' nevet kapta. Itt szervezte meg az első muszlim közösséget (*umma*). Híveivel rendszeresen támogatta és fosztogatta a mekkaiak karavánjait.

Legjelentősebb győzelmét egy mekkai Omajjád karaván fölött 624-ben Badr-oázisánál aratta. Egyre több támogatót szerzett, és elkezdte meghódítani az Arab-félsziget különböző területeit. 629-ben már Szíriába is betörték, de ekkor még vereséget szenvedtek. Bár 630-ban elfoglalták Mekkát, Medina maradt az iszlám világ központja az Omajjádok uralmáig. Mohamed 632. június 8-án Medinában halt meg. Haláláig az Arab-félsziget egyharmadát sikerült iszlamizálni.

Halála után barátja, az egyik elsőként megtérő muszlim Abu-Bakr lett az utóda (632–34). Magát *halifát raszúl Allah*-nak 'Isten küldöttjének követője' nevezte. Mohamed halála után egyes már az iszlámra áttért beduin törzsek fellázadtak. Abu-Bakr uralkodásának két évét ezek leverése jellemezte. Legnagyobb győzelmét 633 májusában aratta felettük Akrabánál. Ennek következtében az Arab-félsziget központi részei is a muszlimok ellenőrzése alá kerültek. Abu-Bakr felismerte, hogy ha tartós békét akar az arab törzsek között, akkor harciasságukat kifelé, azaz a Bizánci és a Szasszanida Birodalom ellen kell fordítani. Amikor 634-ben legyőzték a bizánciakat Adzsnádainnál, gyakorlatilag nyitva állt az út Palesztina felé. Ezek az első muszlim hódítások Arábián kívül. 634-ben Abu-Bakr utódául egyik sikeres hadvezérét, Omárt (634–44) nevezte ki, aki intézménnyé formálta a kalifátust, és akinek idején elkezdődtek a nagy hódítások. A sikerhez hozzájárult, hogy Bizánc és a Szasszanida Perzsia az egymás elleni hosszú háborúskodásban kimerült. 636-ban a Jarmúk-völgyi csata után a bizánciak átengedték Szíriát az araboknak. 637-ben a perzsák legyőzése után megszerezték a fővárost, Ktésziphónt, 641-ben Moszult. 642-ben a nihavendi csatában a Szasszanida uralkodó végzetes vereséget szenvedett. 640-ben Egyiptom megtámadásával kezdetét vette É-Afrika meghódítása. 643-ban Líbia, 646-ban Egyiptom került véglegesen muszlim uralom alá.

Omár meggyilkolása után Oszmán (644–56) kalifátusa idején tovább folytatódtek a hódítások. 649-ben, Ciprus elfoglalása után 655-ben megépítették az arabok első hajóhadukat, és a lükiai tengerpartnál a bizánciakra megsemmisítő csapást mértek. Oszmán uralkodása végén (653 k.) a Korán-változatok közül egyet fogadott el hitelesnek.

656-ban I. Oszmánt meggyilkolták. Utóda Ali (656–61), a Próféta veje és unokatestvére lett. Székhelyét Medinából az iraki al-Kúfába helyezte. A 656-os bászrai „tevecsatában”, Ali legyőzte Abu-Bakr lányát, Mohamed feleségét, Aisát. Ez az első polgárháború (*fitna*) kezdete. Ali szembekerült Muávijával, Oszmán unokatestvérével is, azonban alulmaradt. Ezt követően hívei egy csoportja elhagyta Alit (háridzsiták 'kivonulók'). Bár 658-ban Ali legyőzte őket, 661-ben egy háridzsita merénylő megölte. Az utódának választott fia, Haszan lemondott Muávija javára. Az Ali

uralkodása alatt kitört pártharcok az iszlám vallásos egységét felbontották. Ez meghatározó lesz az iszlám történetében.

Az Omajjád Kalifátus kora (661–750)

A korszak egyik legjelentősebb uralkodója Muávija (661–80) volt, aki a hatalmas arab birodalmat felépítő Omajjád- dinasztia (661–750) alapítójaként központját Damaszkuszba helyezte. Muávija átvéve a bizánciak igazgatási módszereit, valamint örökölhetővé téve a kalifátus intézményét, megmentette a kalifátust az anarchiától. Uralkodása idején az arabok elfoglalták Egyiptomot, Líbiát, Horaszánt és elkezdődött Észak-Afrika meghódítása. Számos görög sziget ekkor került arab fennhatóság alá. A 670-es években elkezdődött az arab flotta megépítése, melynek segítségével Muávija korában az arabok kétszer (669, 674–78/9) ostromolták sikertelenül Konstantinápolyt.

Muáviját fia, Jazíd követte, akit Ali párthívei, a siiták nem ismertek el, azonban a kerbelai csatában (680) vereséget szenvedtek. Jazíd halála után (683) kezdődött a II. *fitna* kora, amely Aisá unokaöccsének Abdalláhnak a mekkai ellenkalifátusának felszámolásáig (692) tartott. A korszak másik jelentős kalifája, Abdal-Malik (685–705) – a „királyok atyja”, akit négy fia követett a trónon – miután a belpolitikai zavargásoknak véget vetett, ismét Bizánc ellen fordult. Az ő és fiai uralkodásának idejére tehető a dinasztia fénykora.

A Valíd (705–15) és Hisám (724–43) uralkodása közti időszakban az iszlám birodalom elérte legnagyobb kiterjedését, az Atlanti-óceán partjaitól és a Pireneusoktól az Indusig és Kína határáig terjedt. 705-ben újra elfoglalták alsó Toharisztánt Balh központjával együtt, 705–9 között meghódították a szogd Buharát és környékét, valamint alávetették Szamarkandot és Horezmet (710–12). 713–15-ben a Jaxartes (Szir-darja) menti Fergánába vezettek hadjáratot. Miután átlépték a Szajhúnt, ami az iráni és a török népek közötti határt képezte. Az iszlám először került kapcsolatba török és mongol nyelvű népekkel, valamint a buddhizmussal. Buhara, Szamarkand és Horezm tartomány hamarosan az arab kultúra központjai lettek, valamint az iszlám közép-ázsiai térhódításának kiindulópontjai, akárcsak Horaszánban Merv és Nísápur. A Kaukázustól É-ra is igyekeztek megvetni lábukat.

Több alkalommal vezettek hadjáratot a kazárok ellen (722, 737). 757-ben elfoglalták al-Sás (Táskent) városát, ezzel az iszlám végleg megvetette a lábát Közép-Ázsiában. Tovább folytatták az előnyomulást kelet felé: 710-ben Mukránt (Beludzsisztán), 711–12-ben pedig Sindet, az Indus alsó folyásának és deltájának vidékét hódították meg. Az elfoglalt kikötővárosoknak, így Dajbulnak és Nírúnnak (Hajdarábád) köszönhetően felvirágzott az indiai területekkel folytatott kereskedelem. A hódítás 713-ban ért véget, északon ért Multánig, Pandzsáb tartomány déli részéig, ahol az iszlám tartósan berendezkedett. India többi része azonban a 10. századi hódításig (Mahmúd Gazna) érintetlen maradt. A kalifátus határai délen Sind, északon pedig Kásgár és Táskent maradtak. Egyiptom meghódítása után az arabok tovább terjeszkedtek a nyugati Ifrikíja területére. 670-ben alapították meg Kajruvánt, a berber törzsek elleni támadások bázisát. Kb. 693–700 között sikerült a bizánci és a berber ellenállást legyőzni. 698-ban Karthágóból és más parti városokból űzték ki a bizánciakat, majd egészen Tangerig terjeszkedtek. Miután az É-afrikai partvidéket meghódították, egy felszabadított berber rabszolga, Tárík 711-ben átkelt a Hispán-félszigetre, amelynek jelentős részét 716-ig elfoglalták. Ez az egyik legjelentősebb utolsó arab hódítás.

Miután néhány délfrancia várost elfoglaltak Tours és Poitiers környékén, Martell Károlytól vereséget szenvedtek (732). Ez lett az arabok északnyugati hódításainak határa.

Az Omajjád Kalifátus korában megjelent az első arab pénzek fejlett adminisztráció alakult ki, amelynek nyelve az arab lett, megszervezték a postai szolgálatot, és olyan építészeti emlékeket emeltek, mint a jeruzsálemi Szikla-mecset (691). Az iszlám – annak ellenére, hogy már ekkor erőteljes megosztottság jellemezte a muszlim közösséget – mint vallás és mint kultúra jelentősen fejlődött a korszakban. Az Omajjád Kalifátus elsődleges fontossága azonban abban állt, hogy az Indiai-félsziget északnyugati részétől Észak-Afrikán át Andalúziáig húzódó területet iszlamizálta, és az arabok számára új területeket biztosított.

Az Abbászida Kalifátus a 9. században

Az Abbászidák uralma Hárún ar-Rasíd (786–809) uralkodásának idejéig az arab birodalom virágkora. A dinasztia nevéhez már nem fűződnek jelentős területszerzések, inkább a már meghódított területeken erősödik a muszlim befolyás. Egy évvel Abul-Abbász hatalomra kerülése után a Talasz menti csatában (751) a tibetiek és karlukok által támogatott arabok legyőzték a kínaiakat. A győzelem következtében az iszlám Turkesztánban végleg gyökeret vert. A birodalom központjának Damaszkuszba Bagdadba helyezésével megnőtt a perzsák befolyása. Az udvarban és a kormányzásban a Szasszanida perzsa minta vált követendővé. Hárún ar-Rasíd uralkodása a kalifátus fénykora, de a hanyatlás első jelei is ekkorra datálhatók. Perzsiát számos vallásos színezetű felkelés rengette meg, az Abbászidák hatalmát megkérdőjelezték a Kaszpi-tenger környéki tartományokban, akárcsak Horaszánban, nyugaton pedig teljesen megszűnt hatalmuk. A kalifátus gyengeségének jelei a bizánciakkal folytatott harcokban is jelentkeztek.

A kalifátus utolsó támadása Bizánc ellen Hárún eredménytelen hadjárata volt 782-ben. A bizánciak fellélegezhettek, a kazárok a kaukázusi és örmény muszlim területeken portyáztak. A Hárún két fia közötti polgárháborúból (809–13) a perzsák által támogatott al-Mamún került ki győztesen. Ezután a perzsa vezető réteg arra törekedett, hogy a tartományok feletti uralmat megszerezze. Így jött létre a 821–873 között Perzsiában a Táhíridák állama. Példájukat egyre többen követték, ezzel a kalifa hatalma ezekben a tartományokban tulajdonképpen a tényleges uralkodók elfogadásában nyilvánult meg, ráadásul hatalma Irakban is csökkent. Ugyanakkor két másik kalifátus is megjelenik, az egyik az Omajjádoké Hispániában (929), a másik pedig a síita Fátimidáké Afrikában.

A kalifátus a 8–9. században átalakult mezőgazdasági, katonai államból egy kiterjedt kereskedelemmel és virágzó kézművességgel rendelkező heterogén birodalomná, és ez feltárta a laza társadalmi struktúrából eredő gondokat, amelyek széleskörű elégedetlenségben nyilvánultak meg. Az udvar és a túlburjánzó bürokrácia folyamatos pénzügyi gondot jelentett, amit nehezített, hogy Bagdad elveszítette a tartományokból származó jövedelmeit.

A kalifák úgy igyekeztek megoldani a helyzetet, hogy bérbe adták a kalifátus bevételeit, vagyis a helyi kormányzók adóbérlőkké váltak, majd hamarosan a tartományok igazi urai lettek.

A 9. század elejétől a kalifátus hadserege eltörökösödött. A nagyhatalmú török származású hadvezérek több esetben Bagdad igazi urai voltak. 945-ben a Bújida Muizz ad-Daula bevonult Bagdadba, és a kalifától kikényszerítette, hogy az emírek

emírljévé nevezze ki. Ettől kezdve a kalifák tulajdonképpen a bagdadi palotájuk foglyai, a tényleges hatalmat a Bújidák gyakorolták. Az Abbászida kalifákat pedig megtartották hatalmuk ortodox biztosítójaként, vagyis a kalifák 1258-ig lényegében csak az iszlám világ vallási vezetői. A Bújidák uralmának a szeldzsukok vetettek véget 1055-ben, az ő szultánjaik gyakorolták a világi hatalmat a mongol hódításig (1258). Az Abbászida kor nagy újításai közé tartozik a vezírátus intézményének, valamint az egész birodalmat behálózó postarendszernek, a tartományok ellenőrzési szervének a létrehozása. Az iszlám klasszikus korszakának számító időszakban felvirágoztak a tudományok és az irodalom. Vallási tekintetben pedig ekkorra váltak meghatározóvá a szunnitizmus és síitizmus közötti különbségek. Az Abbászidák hatalmát a birodalom nyugati részén soha nem ismerték el. Az egyetlen életben maradt Omajjád, Abdar-Rahmán megalapította a hispániai Omajjád Emirátust (765–929). 756-ban seregei elfoglalták Cordóbát, ami a birodalom központja lett. Az alapító, amellelt hogy folyamatos harcot vívott uralma stabilizálása érdekében a berberekkel és a helyi muszlimokkal, valamint visszaszorította Nagy Károly seregeit Észak-Hispániában, felépítette a cordóbai nagy mecsetet, ami a nyugati muszlimok fontos szent helye lett. Az emirátus korában érte Sevillát a normannok támadása (844). A dinasztia fénykora III. Abdar-Rahmán (912–61) idejére esik.

A marokkói Idriszida Birodalmat (789–985) a síita Idrisz hozta létre. A hagyomány szerint ő alapította Fez városát. A dinasztia történetét számtalan a hatalomért folytatott testvérharc jellemezte. Külpolitikájukban a szomszédos Omajjádok és Fátimidák között egyensúlyoztak, végül 921-ben az utóbbiak fennhatóságát ismerték el.

Napjainkban a marokkói sarífok jelentős része Idriszida utód.

Ifrikíjában az Aglabida Birodalom (800–909) alapítója, Ibn al-Aglab (800–11) szuverén uralkodó volt, de ő és utódai is csak az emír címet viselték, mivel elfogadták a kalifa spirituális vezetőségét. Székhelyéről, Kairuvánból a kitűnő hajóhaddal felszerelt dinasztia fokozatosan megszerezte Szicíliát (827–902), Máltát (868) csapásokat mért Szardíniára, de az itáliai városokra is, így Rómát is zaklatta kalózhadjárataival. A dinasztia korában vált a latin, keresztény Ifrikíja arab nyelvűvé és muszlimmá. 866-ban megalapították a kairuváni nagy mecsetet, aminek következtében a város a negyedik legfontosabb szent városa lett a muszlimoknak Mekka, Medina és Jeruzsálem után. A dinasztia uralmának a Fátimida hódítás vetett véget.

A rövid életű, Egyiptomban és Szíriában uralkodó Túlúnida-dinasztia alapítója a török eredetű Ahmed ibn Túlún volt, aki 868-ban érkezett Egyiptomba mint kormányzó. Hamarosan függetlenedett, és fekete rabszolgákból toborozott seregével 877-ben megszerezte Szíriát is. A dinasztia támogatta az egyiptomi gazdasági életet, valamint sokat tettek az egyiptomi muszlim művészet felvirágoztatása érdekében. Birodalmuk központjában, Fuszátban számos nagyszerű építészei alkotás, köztük egy kórház és az alapító nevét viselő, Egyiptom legrégebbi mecsetjének (878) számító épület tanúsítja tevékenységüket. Egyiptomot Ibn Túlún negyedik utóda, Sajnán alatt (904–5) az Abbászidák szereztek vissza rövid időre (935-ig).

Az iszlám világ a 10. században

A század első évtizedében emelkedett fel Észak-Afrika területén a Földközi-tenger nagyhatalmává váló Fátimida Kalifátus. A síita Fátimidák – akik nevüket a Próféta feleségéről, Fátimáról kapták – az Aglabidák uralmának véget vetve 909-ben,

létrehozták a Fátimida Kalifátust Kairuván központtal. Nyugaton a másik muszlim nagyhatalom, a hispániai Omajjád-dinasztia fénykora is erre a korszakra, vagyis III. Abdar-Rahmán (912–61) uralkodásának idejére esett, aki 929-ben felvette a kalifa címet. A bagdadi kalifa erőtlensége következtében kialakuló anarchikus korszakban az iszlám világ keleti részén a Szaffáridák (861–1003) megszerezték az Irán és Afganisztán között levő Szidzsisztán (Szisztán) feletti hatalmat, majd fokozatosan tovább terjeszkednek. 873-ban felszámolták a Táhiridák uralmát, és csaknem egész Perzsiát és India peremterületeit is megszerezték. Az eredetileg rézműves (asz-szaffár 'rézműves') dinasztia alapítója Jakúb ibn Szaffár, miután a kalifa jogtalannak nevezte a Táhiridák eltávolítását, Irak területére vonult, ott azonban vereséget szenved a kalifától (875). Később területeik a Számánidák fennhatósága alá kerülnek, a dinasztia uralmának azonban a Gaznevidák vetnek véget.

A Számánida Emirátus (819–1005) perzsa eredetű alapítói a Táhiridák kormányzói voltak. 819-ben al-Mamún kalifa egyik ösüket, Núht Szamarkand kormányzójává nevezte ki. A Számánida Emirátus igazi alapítója azonban Iszmáil ibn Ahmed (892–907), aki a karlukok elleni támadással (893) a magyar honfoglalás folyamatának is elindítója volt. Ezzel a hadjárattal a Számánidák hatalmát kiterjesztette a Szir-darja völgyében és az Amu-darja felső folyásánál uralkodó helyi kis dinasztiákra, valamint Horezm területére is. 900-ban legyőzte az ellene küldött horaszáni kormányzót, ami megpecsételte hatalmát Transzoxániában és Horaszánban. A Számánida emírek a bagdadi kalifa fennhatóságát formálisan elismerték, megemlítették neveiket a pénteki hutbán, és feltüntették az általuk veretett pénzekben. Birodalmuk hanyatlása előtt (985–1005), Buhara és Szamarkand a korszak irodalmi központjai voltak. A Számánida Emirátus a török eredetű karahanidák és Gaznevidák csapásai következtében szűnt meg.

Az első síita fátimida kalifa törekvése az volt, hogy minden muszlim kalifája legyen. Ehhez hatalmát elsősorban Magrebben kellett megalapoznia. Az Aglabidák után seregeik 921-ben a magrebi Idriszidákat vetették alá, majd az egyiptomi zavaros helyzetet kihasználva, 969-ben bevonultak Fuszttába. Fuszttától északra megalapították al-Káhira 'a Hódító' városát (973). Itt hozták létre az al-Azhar mecsetegyetemet. Egyiptom után hamarosan kiterjesztették hatalmukat Szíriára és Arábiára. Uralkodásuk egyik jelentősége, hogy először uralkodott egy olyan hatalmas független dinasztia a Közel-Keleten, amely még a névleges hatalmát sem ismerte el az Abbászidáknak. Sőt saját kalifátust alapítottak, ellenszegülve annak, hogy az Abbászidák az egész muszlim világ urai. Birodalmukban a szunnita, zsidó és keresztény hívek vallását tiszteletben tartották. Hatalmuknak 1171-ben a később Jeruzsálemet visszafoglaló (1189) Szaláaddín vetett véget.

A Fátimidákat követő Ajjúbida-dinasztia Egyiptom, majd Szíria területén 1250-ig uralkodott. Hispániában az Omajjád Kalifátus (929–1031) korában továbbra is Córdoba a központ, és a 10. században is Bagdad riválisa maradt.

A század folyamán már egész Andalúzia fennhatóságuk alatt állt. A dinasztia történetében először nem a hispániai keresztény, hanem a szomszédos fátimida magrebi területek megszerzése érdekében vezettek hadjáratokat.

Eközben az Abbászida Kalifátus helyzete egyre nehezebbé vált, már Bagdadban sem tudták a rendet fenntartani, így a 945-ben az iráni síita Bújidák könnyűszerrel szerezték meg a hatalmat. Azonban fenntartották a szunnita Abbászida Kalifátust. A

Bújidák mellett több helyi népcsoport tett szert jelentőségre és hozott létre dinasztákat. Felső-Mezopotámiában a beduin Hamdánidák alapították meg a Moszuli Emirátust (929), aminek a Bújidák vetettek véget (979). A Hamdánidák egy másik része Szíria É-i részét is megszerezte, ahol az Aleppói Emirátus (944–1003) alakult meg Haleb központtal. A dinasztia történetét az újra megerősödött Bizánci Birodalommal és a Fátimida Egyiptommal folytatott harc jellemezte.

Az iszlám világ 1000 körül

A Fátimida-dinasztia, miután megszerezte Egyiptomot (969), ahova új központját is áthelyezte, elhagyta Magrebet. 972-ben a birodalma nyugati részeinek kormányzását a *szanhádzsa* berber Zíridákra bízta. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a Fátimidák nem térnek vissza, a Zíridák önálló államalakulatot hoztak létre, de csak 1048-ban mondták fel hivatalosan a Fátimidák uralmát. A Zíridák államát azonban gyengítették a rokon Hammúdidák, akik – miután megszerezték Magreb központi területeit – az Abbászida kalifákat elismerve önálló államot alapítottak (1015). Miután elfoglalták Bidzsája vidékét, fővárosukat Bougieba helyezték (1067). A dinasztia történetét a Zíridákkal, majd 1062-től az Almoravidákkal folytatott harcok jellemezték. A Hammúdidák hatalmának a 12. században megjelenő Almohádok vetettek véget, miután elfoglalják Tlemcent, Milianát és végül Bougiet (1152).

A Fátimidák az engedetlen Zíridák területeire küldték az Arábiából érkező és Egyiptomban sok gondot okozó beduin törzseket, akik 1051-től fokozatosan meghódították a magrebi területeket. Az egyre kisebb területen uralkodó Zíridák utolsó tagjai már csak névleges uralkodók voltak. Az Abbászida Kalifátus 945-től a Bújidák (Buvajhidák) protektorátusa alatt állt. A Kaszpi-tengertől D-re levő hegyekből származó síita bújidák kezdetben a Számánidák zsoldosai voltak, majd 935-re meghódították Nyugat-Irán területét, végül pedig Bagdadot is. A Bújida-dinasztia területe már a 10. század utolsó harmadában szétagolódott, végül a 11. században megszűnt.

Az iszlám világ a 12. században

Észak-Afrikában az Almoravidák (1147) és a Hammádidák hatalmának (1152) a berber eredetű Almohádok vetettek véget. Az Almohád Birodalom egy vallásos reformmozgalomból nőtt ki, az Almohádok 1129 és 1147 között elfoglalták Marokkó területét, majd a hispániai arab emírek is elismerték hatalmukat 1150-ben, végül a Hammádidákat győzték le. 1212-ben a Las Navas de Tolosa-i csata után a hispániai keresztény uralkodók kiszorították őket a félszigetről. Észak-afrikai uralmuknak a berber maríniták vetettek véget Marrakech (1269) és Tinmallal (1276) elfoglalásával.

A 11. század második felében létrejött Szeldzsuk Szultanátus a század folyamán már nem egységes, területén a szeldzsuk részállamok mellett kis helyi dinasztikák jöttek létre, ilyen volt a moszuli Zengidáké is. A Zengida Núraddín elhódította a keresztesektől Edesszát (1144), majd egyesítette a muszlim Szíriát, és visszaszorította a keresztéseket a Jordántól nyugatra eső hegyvidékre. Ő küldte azt a török–kurd sereget Egyiptom védelmére a keresztésekkel szemben, amelynek egyik vezetője a kurd származású Szaláhaddín al-Ajjúbi volt. Mikor 1171-ben a fátimida seregben lázadás tört ki, Szaláhaddín, aki fátimida vezíri rangot szerzett, magához ragadta a hatalmat. 1172-re elfoglalta Hidzsászt, Palesztinát, valamint Szíriát, és jelentős szerepet töltött be a keresztésekkel szembeni harcban is. Az Ajjúbidák Egyiptomot 1250-ig, Aleppót 1260-ig uralták. A dinasztia hatalmának támasza a kipszakokból és cserkeszekből álló mameluk hadsereg volt. Röviddel Szaláhaddín halála (1193) után

már a hadsereg vezetői kezében volt a hatalom, majd 1250-ben félreállították az Ajjúbidákat, és ettől kezdve hivatalosan is mameluk szultánok álltak a birodalom élén. Az arab világ keleti részén ekkoriban új államalakulatok jelennek meg, ilyen a korábban szeldzsuk fennhatóság alatt álló horezmi sahok birodalma, amelynek a mongol hódítás vetett véget 1221-ben. Ugyanakkor egy harcias hegyi csoport, a Gúridák megdöntötték korábbi uraik, a szeldzsukok miatt így is jóval kisebb területen uralkodó Gaznevidák hatalmát 1187-ben. A szeldzsukok atabégjei voltak a türkmén származású Szalgurok, akiket a szeldzsuk szultánok telepítettek Fársz vidékére (1148), ahol hamarosan önálló államalakulatot hoztak létre.

A Mameluk Birodalom

Miután a kor legjobb hivatásos, mamelukokból (mameluk 'odatartozó, rabszolga') álló hadseregének vezetői félreállították az Ajjúbidákat, egy katonai vezetésű birodalmat hoztak létre. Egyiptomot 1250–1517, míg Szíriát 1260–1516 között uralták, de az oszmán hódítás után is jelentős szerepet töltek be Egyiptomban egészen a 19. századig. Az 1517 előtti mameluk időszakot két részre szokták osztani, a főként törökökből és mongolokból álló Bahrí- (1250–1390) és Burdzsí-dinasztia korára. Az utóbbi, melynek tagjai cserkesz eredetűek voltak, 1382–1389 között már egy rövid időre megszerezte a hatalmat, majd 1390–1517 között állt a szultanátus élén.

A Mameluk Szultanátus igazi alapítója a kipcsak eredetű az-Záhir Ruknaddín Baibarsz al-Bundukdári (1266–70) volt, aki részt vett a mongolokkal szembeni Áin Dzsálút-i csatában (1260), amelynek óriási jelentősége, hogy a mamelukok megállították a mongol hódítók előnyomulását, majd visszazerezték Szíria jelentős részét, és az Eufrátesz középső folyásának vidékén meghúzták a mongol és az arab világ közti határvonalat. Baibarsz, a kitűnő államférfi az Ilhanidákkal szemben szövetséget kötött az Arany Horda kánjaival, kapcsolatban állt a latinokkal szembenálló VII. Michaél Palaiogossal, és kereskedelmi szerződést kötött a szicíliai, az aragón és a sevillai uralkodókkal. Mindemellett a mameluk szultánok kereskedelmi kapcsolatban álltak Ázsiával is, ugyanakkor gondot fordítottak az öntözőrendszerek karbantartására, ill. általában az uralmuk alatt levő területek fejlesztésére. Baibarsz 38 hadjáratot vezetett Szíria területére, kilenc alkalommal a mongolok, háromszor az iszmáiliták, huszonegyszer a keresztések ellen, ötször pedig Kis-Arménia területére. Bajbarsz és utódai Szíria egész területéről kiszorították a keresztéseket, akik a mongolokban iszlám elleni szövetségest látván, időnként segítették azokat, így 1280-ban Homsznál, ahol a mamelukok megverték az örmények, frankok és grúzok által támogatott mongol sereget. A mamelukok 1291-ben Akkon elfoglalásával kiszorították a keresztéseket Szíriából és Palesztínából.

ÁZSIA

Kereskedelmi utak Ázsiában

Ázsia különböző államai között élénk kereskedelmi és kulturális kapcsolatok voltak. Az eurázsiai térség nagy kereskedelmi útjai többé-kevésbé kapcsolódtak ahhoz az útrendszerhez, amely kapcsolatot teremtett Kína és a Földközi-tenger medencéje között. Ezt az útrendszer, amelyhez szárazföldi és tengeri utak tartoztak, Selyemút néven vált közismertté (ami utal az egyik legfontosabb árucikkre, a Kínából és Belső-Ázsiából nyugatra szállított selyemre). A Selyemút északi, szárazföldi ága Belső-Ázsián vezetett keresztül. Fontosabb útszakaszai: A Földközi-tenger keleti partvidékének városai (Tarszosz, Antiochia, Aleppo, Akkon)–Moszul–Tebriz–Rej–Nisápur– Herát–Balkh–Kásgár–Kucsá–Tunhuang–Kancsou–Lancsou (Sárga-folyó

mellett). Innen tovább Csanganba és Lojangba. Kásgárból egy másik Út is vezetett, amely délről kerülte meg a Tarim-medencét, Jarkenden és Hotánon keresztül Tunhuangba, ott csatlakozott a fő útvonalhoz.

Konstantinápoly szintén közvetlenül csatlakozott ehhez az útvonalhoz, Trapezunton, Erzerumon és Tifliszen keresztül (Tbiliszi), de a perzsa-római (bizánci) háborúk miatt a 6–7. században, utána pedig az iszlám hódítás miatt a Bizánci Birodalom egy ennél északabbi útvonalon keresztül állt közvetlen összeköttetésben Belső-Ázsiával. Ez az út a Fekete-tenger keleti partjától a baráti Laziké és a szövetséges, vagy legalábbis semleges Alán Királyságon keresztül vezetett. A Kaszpi-tengert északról kerülte meg, majd két felé ágazva, az egyik ág Hvárezm (Korezm) Amu-darja menti városait érintve csatlakozott a már említett főúthoz. A Volga–Káma-vidék szintén összeköttetésben volt ezzel az útvonallal. A másik ág az Aral-tavat északról kerülte meg, majd a Szirdarja völgyében vezetett (Otrar, Taskent) a szogdok földjén. Egy leágazással ez is kapcsolatban volt a Kászáron keresztül haladó úttal, de egy másik út is elágazott belőle, amely északkelet felé vezetett, a Kazak-steppén keresztül a mai Mongólia felé.

A Selyemút déli útvonalai részben tengeri utak voltak. Egyiptom felől a Vörös-tengeren vezetett egy hajóút az Arab-tengerre, ahonnan a tengeri utak Dél-Irán, India partjai mentén egészen Indokínáig, Malájziáig és Dél-Kínáig vezettek. A Vörös-tengeri hajóút déli végállomásához az Arab-félszigeten végighaladó út is csatlakozott.

A Földközi tenger keleti partvidéke szintén összeköttetésben állt a déli tengeri utakkal: az Eufrátesz és a Tigris mentén vezető főutak kapcsolták össze a Perzsa-öböllel. Bagdad, az Abbászida-dinasztia 762-ben alapított fővárosa éppen ezen a fontos útvonalon volt. A Perzsa-öbölből az Arab-tengerre és az Indiai-óceánra lehetett kihajózni. India felé (Indus folyó) Dél-Iránban keresztül is vezetett egy főút, de észak felől, Herátból és Balkhból szintén vezettek utak a mai Afganisztánban keresztül Észak-Indiába. Kínából nemcsak nyugat, hanem dél és kelet felé is vezettek forgalmas kereskedelmi utak, Japánba, a Fülöp-szigetekre és Indonézia szigeteire tengeri utak, Dél-Kínába, Indokínába (Csampa [Vietnám], Pagan [Burma], Csenla, Khmer Birodalom stb.) szárazföldi utak. Ezek az utak kereskedők, követek, szerzetesek utaztak, de természetesen a hadseregek is itt vonultak fel egy-egy háború idején. A tengeri utak folyamatosan hajózhatók voltak, legfeljebb az időjárás és a kalózkodás jelentettek veszélyt a hajósokra. A szárazföldi utak esetében más volt a helyzet. A Selyemút szárazföldi ágának nyugati szakaszai a 7. század közepéig a Keletrómai (Bizánci) és a Szasszanida Perzsa Birodalom területén vezettek.

A két nagyhatalom kisebb megszakításokkal háborúban állt egymással. Az útvonalak nagy része a Perzsa Birodalmon keresztül vezetett. Ezért volt fontos a bizánciak számára az északi útvonal, amelyik kikerülte a Perzsa Birodalmat.

A Bizánciak figyelme akkor fordult erőteljesebben Belső-Ázsia felé, amikor megalakult a Türk Kaganátus. Ez a nagy belső-ázsiai birodalom, amely magában foglalta a Kína és a Perzsa Birodalom közötti terület nagy részét, ellenőrzése alatt tartotta a nyugat felé irányuló selyemkereskedelmet is, mivel a fentebb leírt szárazföldi főutak a területén haladtak keresztül. A türkök fontosak voltak a bizánciak számára a perzsákkal szemben. A bizánci-türk közeledést segítette, hogy a türkök maguk is ellenséges viszonyba kerültek a perzsákkal, a selyemkereskedelem miatt.

A Türk Kaganátus a 7. század folyamán megszűnt (a keleti birodalomrész 630-ban, a nyugati 657-ben), de nagy változás történt Perzsiában is: a 7. század közepére

az egész birodalom az arabok kezére került. Az iszlám hódítás nem állt meg Irán határainál, a 8. század elejére az arabok elfoglalták Hvárezmet és Transoxaniát (Amudarja és a Szir-darja folyók völgyei), és határosak lettek a nyugat felé terjeszkedő Kínával, a Tang Birodalommal. A Selyemút déli részei is az arabok kezébe kerültek, egészen az Indus-völgyéig. A Kalifátus hatalmas birodalommá növekedett és élénk kereskedelmet folytatott Afrikától Kínáig. A Selyemút nyugati részeit a 13. századig a Kalifátus és utódállamai (Számánida, Gaznevida állam stb.) ellenőrizték, ekkor a mongol hódítás elérte Perzsiát. A mongolok hamarosan Kínát is teljesen meghódították, így a 13. század második felében csaknem a teljes Selyemút a Mongol Birodalom ellenőrzése alá került. A mongolok világbirodalma azonban hamarosan önálló államokra vált szét, a kereskedelmet azonban ez kevésbé akadályozta. A szárazföldi Selyemút jelentősége a 16. században, Amerika felfedezése után kezdett csökkenni, a nemzetközi kereskedelem számára új útvonalak nyíltak meg.

Vallások Ázsiában

Ázsia jelentős vallásai a hinduizmus, buddhizmus, taoizmus, zoroasztrianizmus, manicheizmus, a kereszténység és az iszlám voltak. A hinduizmus Indián kívül Délkelet-Ázsiában (Indokína, délkelet-ázsiai szigetvilág) terjedt el, körülbelül a Kr. u. 1. századtól kezdve, nagyjából akkor, amikor a buddhizmus is megjelent ezen a területen. Csenla (Kambodzsa), Angkor birodalmának hivatalos vallása volt a 9. századtól.

A buddhizmus a Kr. u. 1. századtól kezdett terjedni az Indiai szubkontinensről. A buddhizmus két fő irányban jutott el kelet felé: 1. a Kusán Birodalmon keresztül Belső-Ázsiába, Kínába, Koreába és Japánba, ezekben az országokban főleg a buddhizmus mahajána ága terjedt el; 2. Észak-Kelet-Indiából és Ceylonból Kína, Indokína és Indonézia felé, ebbe az irányba a vallás mindkét ága, a mahajána és hinojána is terjedt.

Kínában az első buddhista hitehívesztők az 1. században jelentek meg és megkezdték a szent szövegek lefordítását kínai nyelvre. A buddhizmus Kínában helyi vonásokkal egészült ki, és nagy népszerűségnek örvendett. A kínai buddhizmus első korszaka az alkalmazkodás időszaka (1–4. század). Ekkor működött számos híres szerzetes: Dharmakála, Dharmaraksza (Zhu Fahu), Tao-an. A buddhizmus fénykora (5–8. század), ekkor alkotott Hujjúan (Huiyuan) és Kumáradzsíva. Kínai szerzetesek jártak Indiában, zarándokutakat tettek a vallás szülőföldjére.

A buddhizmusnak Kínában több szektája alakult ki. A Tang-dinasztia első két évszázadában a buddhizmus volt Kína legbefolyásosabb vallása, fontos szerepet játszott a gazdaságban és a politikában is. A buddhizmus Tibetben a 8. században kezdett terjedni, uralkodói támogatással. A hagyományos tibeti vallás a *bon* még sokáig fennmaradt, de a mongol korban (13–15. század) Tibetben a buddhizmus volt az uralkodó vallás. A buddhizmus korán megjelent a Belső-Ázsia nomádjainak körében is, például a Zsuanzsuan Birodalomban (4–6. század), vagy a Türk Kaganátusban (6–8. század), de tömegesen nem terjedt el. Jelentős szerepe volt a buddhizmusnak a turkesztáni ujgur fejedelemségekben (9–13. század) és a Mongol Birodalomban (13–14. század). A mongol kánok kezdetben a kínai, majd később a tibeti buddhizmus iránt mutattak érdeklődést. A buddhizmus és a konfucianizmus filozófiája hatást gyakorolt az ősi japán hitvilágra, a *sintóra* is. Délkelet-Ázsiában a buddhizmus megfert a hinduizmussal, a buddhisták befolyása időnként erősebb, időnként gyengébb volt, Angkor egyes uralkodói (I. Szúrj Avarman [1002–1049], VII.

Dzsjarman [1181– kb. 1215]) a buddhizmust részesítették előnyben a hinduizmussal szemben. Kínában az *univerzizmusnak* is nevezett, részben vallási, részben filozófiai gondolatrendszer, amelynek fő alkotórészei Kong fuzi (Konfuciusz, Kr. e. 551–479) erkölcsi tanítása és a Kr. e. 4–3. században kialakult taoizmus, hagyományosan nagy befolyással bírt a Han-kor utáni Kínában.

A taoizmusnak, akárcsak a buddhizmusnak, több irányzata, szektája alakult ki. A 9. században a külföldi eredetű vallások üldözése a konfuciánus befolyás növekedésének eredménye volt. A kínai *univerzizmus* hatással volt Korea és Japán szellemi életére is. A zoroaszter-vallás Irán (Szasszanida Birodalom) határain kívül nem terjedt el tömegesen. A 7. század közepén Iránt az arabok foglalták el, ezzel a hagyományos állami vallás szerepe megszűnt. A zoroasztriánizmusnak Belső-Ázsiában is voltak követői, közösségeik Kínában is megtelepedtek, az Északi Csou (Zhou) és Eszaki Csi (Qi) államban, később a Szuj és a Tang Birodalomban. A 7. században voltak templomaik Csanganban és Lojangban is. A császárok vallási türelmet tanúsítottak irántuk, de a zoroasztriánusok befolyása nem volt jelentős Kínában.

Szintén iráni vallás volt a manicheizmus, amelyet azonban szülőhazájában, a Szasszanida Birodalomban üldöztek, ezért hívei külföldre kényszerültek. A manicheisták Belső-Ázsiában és Kínában is megtelepedtek. Itt Vucötien (Wu Zetian) császárnő (684–705) uralkodása alatt lett törvényesen engedélyezett vallás. A 9. század közepén betiltották, de 11–14. században újra terjedt, buddhista és taoista elemekkel keveredett. Még jelentősebb szerepet játszott a manicheizmus az Ujgur Kaganátusban. Itt Bügü kagán (759–779) uralkodása alatt a birodalom hivatalos vallása lett.

A kereszténység különböző irányzatai is fontos szerepet játszottak Ázsiában. A nesztorianus tanítás, amit a Római Birodalomban eretnekségnek nyilvánítottak és üldöztek, hívekre talált a Szasszanida Birodalomban, keresztény közösségek éltek Irán keleti részén Herátban és Balkhban is. Kereskedők közvetítésével jutott el Belső-Ázsiába és Kínába. A nesztorianizmus a belső-ázsiai nomádok körében is terjedt. A Türk és Ujgur Kaganátusban is voltak keresztények, valamint a turkesztáni ujgur fejedelemségekben. A 12–13. században a mongol nyelvű kereitek, öngütök és ongiratok fejedelmei nesztorianus keresztények voltak.

Rövid idő alatt vált Ázsia meghatározó vallásává az iszlám. Kezdeti terjedése az arab hódításnak volt köszönhető. A 8. század elején Khorászántól (Észak-Irán) északra eső terület (Hvárezm, Transoxania, szogd városok, Fergána, Kásgár) is arab fennhatóság alá került. Az iszlám a 8–9. században nem tudott gyökeret verni az eurázsiai steppe nomád birodalmaiban. A türk kagánok „hivatalos” vallása a *Tengri-kultusz* volt, de sok nomád és erdőlakó törzsnek saját hitvilága volt, szent helyeken, ligetekben áldoztak a isteneiknek. A 10. század végétől a Karahanida állam volt az első belső-ázsiai iszlám állam. Ezután az iszlám a steppén tartósan fennmaradt, Kína nyugati részein is megjelent, és Észak-Indiában is elterjedt.

Nomádok az eurázsiai steppén

Az eurázsiai steppe hosszan elnyúló, helyenként kiszélesedő, helyenként összeszűkülő földrajzi zóna, amely Mandzsúriától egészen a Kárpát-medencéig terjed. Északon a széles szibériai és kelet-európai erdőöv, délen a kínai síkság, Csilien-hegység, Kunlunhegység (Tibet), Pamír, Eszák-Irán hegységei, a Kaukázus, a Fekete-

tenger északi partvidéke határolja. A Kárpát-medence síksági részei szintén az eurázsiai steppeövvvel állnak kapcsolatban.

Az eurázsiai steppezóna nagyobb hegységeket is magába foglal, éghajlata kontinentális, nyugatról kelet felé haladva a csapadék éves mennyisége csökken, helyenként olyan mértékben, hogy sivatagok alakultak ki. A sivatagokat és hegységeket leszámítva a steppeöv többnyire füves pusztákból áll, amelyek állattartásra a legalkalmasabbak.

A nomadizmus olyan gazdálkodási forma, amelyben a legelők szabályos változtatásán alapuló állattartás (ló, juh, szarvasmarha, kecske, esetleg tevé, jak) van túlsúlyban más gazdálkodási módokhoz képest. A nomádoknál a lehetőségekhez képest tehát van földművelés, foglalkoznak vadászattal, halászattal is, de ezek csak kiegészítő jellegű tevékenységek az állattenyésztéshez képest. A nomadizmus olyan vidékeken alakult ki, ahol a természeti körülmények nem tették lehetővé az úgynevezett komplex gazdálkodást, amelyben a földművelés és az állattartás egyensúlyban volt.

A nomadizmus kialakulása hosszú folyamat volt, Euráziában a Kr. e. 1. évezredben már megvoltak azok a jellegzetes vonásai, amelyek azután az ókori utazók, tudósok leírtak, Kínától egészen a görög poliszokig. A nomádok életéről hosszú ideig, a modern etnográfiai kutatásokig az ókori és a belőlük merítő középkori leírások alapján alkottak képet. A földművelő társadalmakban a nomádokról olyan toposzok alakultak ki, mint a vadság, kulturálatlanság, ravaszság, kegyetlenség, barbárság, szakértelem az állattenyésztésben, ügyesség és bátorság a háborúban. Eurázsia nomád társadalmainak és birodalmainak története szorosan összekapcsolódik a vele szomszédos nem nomád társadalmak és államok történetével. Ezek a civilizációk, a kínai, az iráni (esetenként az indiai), a görög és a római, az ókori és a középkori világ centrumai voltak. A nomád társadalmak ezekhez a civilizációs centrumokhoz képest a periférián voltak. A nomád gazdaság egyoldalúsága miatt bizonyos termékeket nem tudott előállítani, ezeket a letelepedett társadalmaktól kellett megszerezni. Mindez történhetett békés úton cserével és kereskedelemmel, vagy háborúval, rablással és hadisarccal. A nomádok, részben életformájuknak köszönhetően időről időre erős hadseregeket, elsősorban lovas hadseregeket tudtak létrehozni, amelyek sok esetben erősebbek voltak a földművelő birodalmak haderejénél. Euráziában a Kr. e. 3–Kr. u. 13. század közötti időszakban számos nagy, esetenként kontinentális méretű birodalom alakult nomád irányítással. A nomádok birodalmi sokszor olyan területekre is kiterjeszkedtek, ahol nagyobb számú földművelő és kézművességgel foglalkozó lakosság élt. Ilyen esetben valamennyire sikerült kiegyensúlyozni a nomád gazdálkodás egyoldalúságát. Más esetekben a nomádok által elfoglalt terület természeti adottságai voltak olyanok, amelyek lehetővé tették a nagyobb mértékű földművelést, a félnomád, esetleg a letelepedett, földművelő életforma kialakulását. A Kárpát-medence az ilyen területek közé tartozik, de a kelet-európai erdős steppén szintén jelentős mértékű földművelést folytattak.

A nomád életformára tehát át lehetett térni és fel is lehetett hagyni vele, akár a földműveléssel, de akár halász- vadász-gyűjtögető életmóddal is fel lehetett cserélni, bár erre kevesebb példa van.

A nomád birodalmak megszervezéséhez nélkülözhetetlen volt a földműves civilizációk vívmányainak átvétele és alkalmazása. A nomádok birodalmaiban sok olyan írástudó hivatalnok, kereskedő, kézműves élt és dolgozott, akik valamelyik

szomszédos, vagy akár távolabbi nem nomád társadalomból származtak. A nomád birodalmak bevételi forrásai az alattvalók adóiból, a szomszédos államoktól kikényszerített hadisarcból és a távolsági kereskedelemről befolyt adókból és vámokból tevődtek össze. Utóbbi szerepe azért is figyelemre méltó, mert a Kína és Ázsia nyugati része, valamint Európa közötti szárazföldi kereskedelmi utak („Selyemút”) hosszabb-rövidebb szakaszokon érintették a belső-ázsiai steppezónát és a nagy belső-ázsiai nomád birodalmak területén haladtak keresztül. A steppei birodalmak vezetői felismerték ennek jelentőségét és támogatták a távolsági kereskedelmet. (A kínai hivatalnokok számára például furcsa és szokatlan volt az a külkereskedelmet pártoló politika, amit a mongol Jüan-dinasztia [Kubiláj kán és utódai] folytattak, a kínai kereskedelempolitika ellentétes volt a nomádok érdekeivel és korlátozásokon valamint szigorú bürokratikus szabályozáson alapult.) Az eurázsiai nomád birodalmak kialakulásának központja az Altaj-hegység, Mongólia, Mandzsúria területén volt.

A Mongol Birodalom

Kínától északra, a hatalmas, közel 1,5 millió km² kiterjedésű Góbi sivatag térségében a 12. században már évezredek óta vándorló-legeltető (nomád) népek éltek. Elsősorban juhot tenyésztettek, közlekedésre a lovat, valamint a szomjúságot és a sivatagi éghajlat szélsőségeit jól tűrő tevéet használták.

A mongol törzsek egyikének tekintélyes családjában született a 12. század közepén az a Temüdzsin, akit 1206-ban az általa egyesített mongol törzsek Dzsingisz kánná (jelentése kb. a "világ ura") kiáltottak ki. Ő és utódai valóban arra törekedtek, hogy az általuk ismert akkori világot uralmuk alá kényszerítsék. A mongol törzsi harcok során legyőzött és (jórészt) kiirtott népek között voltak a tatárok. Európa Dzsingisz kánnak és utódainak mongoljait tatár néven emlegette. A magyar nyelvben – valószínűleg a besenyők és kunok nyelvi közvetítése révén – a "tatár" megnevezés már a 12. század második felében ismert lehetett.

Nyugat-Európába a mongolok kezdeti sikereiről szóló hírek eltorzultan jutottak el. Azt hitték, keleten valamiféle keresztény birodalom, bizonyos "János pap" vezetésével hátba támadta az iszlám országokat és siet a Szentföld felszabadítására, ahol a keresztény államok maradványai vívták kétségbeesett utóvédharcukat. Dzsingisz kánban tehát a "felszabadítót" látták és várták. Valóban a közel-keleti muszlim hatalom lendületének megtörését hozta a mongol invázió, egyúttal azonban Kelet-Európa népeinek sorsát is tragikusan befolyásolta.

A jól szervezett, gyorsan mozgó, kitűnően nyilazó, a harcban és a győzelem után könnyörtelen mongol seregek Dzsingisz kán hadvezéri képességeinek köszönhetően két évtized alatt, a kán 1227-ben bekövetkezett haláláig hatalmas területet hódítottak meg: Észak-Kínától Belső-Ázsián át az orosz fejedelemségekig terjedő térség rettegett urai lettek.

A mongol férfiakat gyermekkoruktól kezdve harcosnak nevelték. Kitűnően megtanultak lovagolni, a nyíllal bánni. Az ellenséget általában nem szemtől szembe rohanták meg, hanem igyekeztek őket lesre csalni, cselt vetni. Az elrejtőzött, illetve látszólag ijedten megfutamodó, ám hirtelen visszaforduló s az üldözőkre pusztító nyílzáport zúdító csapataik sorozatos sikereket értek el. Kedvelt taktikájuk volt a bekerítő hadművelet. Az ellenség királyát (fejedelmét) igyekeztek mindenképpen megölni vagy elfogni a harc során, s az előkelőknek sem kegyelmeztek. A vezetők nélkül maradt népek ezek után a kán engedelmes alattvalójává váltak – legalábbis

Keleten. A kézművesek kivételével eleinte az ellenálló nép nagy részét kíméletlenül kiirtották. Minden lázadást véres kegyetlenséggel megtoroltak. Csapataik gyors mozgásos, fegyelmezett hadműveleteiket nagy körvadászatokon gyakorolták be. Minden harcos több tartalék lovat is vitt magával, így egyrészt váltott lovakon gyorsabban haladhattak, másrészt távolról nézve nagyobb tömeg látszatát keltették. Pusztításaikkal, kegyetlenségükkel olyan páni félelmet keltettek, ami sok esetben megbénította az ellenállást.

Dzsingisz kán egy évtized alatt (1205-1215) hatalmas területeket hódított meg. Előbb a Belső-Ázsiát nyugattal összekötő fontos kereskedelmi utat ellenőrző tangut Hszi-Hszia Királyságot foglalta el. Majd két hadjárat eredményeként a Csin Birodalmat pusztították el a mongolok. Ezzel a gazdagsága miatt csodált és irigyelt Kína északi részének urai lettek.

Dzsingisz kán nem elégedett meg kelet meghódításával, hanem a számára ismeretlen és rejtélyes nyugatra is szemet vetett. Előbb 1211-ben Belső-Ázsia nyugati részén a karlukok, ujgurok birodalmát tette vazallusává, majd 1219-ben indultak meg a félelmetes mongol seregek a Kaszpi-tengertől a Perzsa-öböl, a Kaukázustól a Hindukusig terjedő Hvarezmi Birodalom ellen, amelynek fővárosa Szamarkand, majd Gurgandzs volt. Mohamed hvarezmi sah előbb követet küldött Dzsingisz kánhoz. A követ elborzadva látta, hogy Pekingben milyen véres kegyetlenséggel számoltak le a mongolok az ellenállókkal.

A következő években Dzsingisz kán, a "kelet ura" és a hvarezmi sah, a "nyugat ura" kölcsönös ajándékok küldésével, a kereskedőkaravánok szabad mozgásának támogatásával békében megfértek egymással. Majd egy mongol karaván lemészárlása (1218) ürügyet adott a mongol támadásra. Ezt megelőzően (1217) a Karakitaj Birodalmat kebelezték be.

Mohamed hvarezmi sah azonban országának gazdagságában, hatalmas haderejében bízva igencsak lebecsülte a mongol veszélyt. Pedig Dzsingisz kán hadai az 1219-ben indult hadjárat során egymás után foglalták el a várakat és városokat, s 1220-ban maga Dzsingisz kán vette be Buharát. A keleti világ egyik legszebb városa, Szamarkand sem kerülhette el sorsát. Elfoglalták, kirabolták, fölgyújtották. A gyáván menekülő sah, elveszítve országát, végül a Kaszpi-tenger egyik szigetén halt meg (1221). További véres harcok után a mongoloknak sikerült a birodalmat teljesen meghódítani.

A következő esztendőben (1222) Dzsingisz kán legtehetségesebb hadvezéreit, Dzsebét és Szübötejt bízta meg az Azovi-tengertől délnyugatra fekvő terület elleni hadjáratával. Gyorsan mozgó, viszonylag kis létszámú sereg indult az orosz területek "felderítésére". Előbb grúz, majd alán és kun seregek ellen győzedelmeskedtek. 1223. június 16-án az orosz fejedelmek és a kunok egyesített seregeire mértek megrendítő csapást a Kalka folyó mellett vívott csatában. Sikerüket kiaknázni azonban akkor még nem tudták.

Dzsingisz (eredeti nevén Temüdzsin) kán (1162–1227) uralkodásának végére a Mongol Birodalom magába foglalta Belső- és Közép-Ázsia nagy részét. A 12. század végén a Jenyiszej és az Amur folyók felső folyása közötti területen, az Orkhon-, Szelenga- folyók völgyeiben különböző mongol nyelvű törzsek laktak: merkitek, ojrátok, tatárok, mongolok, kereitek, najmanok. A dzsürcsik által alapított kínai Kin Birodalom központi részétől távol esett ez a vidék, és a dzsürcsik nem is törekedtek rá, hogy birodalmukhoz csatolják (mint ahogyan a belső-ázsiai steppéket sem). Temüdzsin fokozatosan uralma alá hajtotta a mongol nyelvű törzseket, 1198-ban a

dzsürcsikkel és a kereitekkel szövetségben a tatárok ellen, 1200-ban és 1202-ben Togril (Ong/Vang) kereit kánnal szövetségben újra a tatárok és a velük szövethető más törzsek koalíciója ellen vezetett hadjáratot. Utóbbi esetben a tatárok súlyos vereséget szenvedtek, függetlenségük megszűnt. 1203–1204-ben Temüdzsin a kereitek ellen fordult és legyőzte őket. A nagyobb fejedelemségek közül a najmanokat 1204-ben, a merkiteket 1205-ben igázta le. Temüdzsint 1206-ban a mongolok nagykánjává választották, ekkor vette fel a Dzsingisz nevet.

Dzsingisz kán sikeresen kiépítette, megszervezte a birodalom intézményeit, a hadsereget, a gazdaságot, ami megeremtette az alapot a további hódításokhoz. A Mongol Birodalom terjeszkedni kezdett. 1205–1207-ben és 1209-ben a tangutok Szi Hja (Xixia) Birodalom ellen harcoltak, akik ezután elismerték Dzsingisz uralmát. Dzsocsi, Dzsingisz legidősebb fia 1207-ben hadjáratot vezetett az „erdei népek” (ojrátok, a mai burjátok elődei, kirgizek és más törzsek) ellen a Jenyiszej felső folyása, a mai Tuva és a szomszédos vidékre. 1211-től kezdve támadták a Kin Birodalmat. 1213–1214-ben a mongolok Pekingig nyomultak előre, a kínaiak békét kértek, és hajlandók voltak adót fizetni Dzsingisznek. A császár azonban nem akarta teljesíteni a mongolok követeléseit, ezért Dzsingisz Újra Peking ellen vonult. A császár ekkor átköltözött Kaifengbe. 1215-ben a mongolok elfoglalták és kirabolták Pekinget. A következő években (1216–1223) a mongolok fokozatosan visszaszorították a kínaiakat. Időközben Dzsingisz nyugati irányban is hadjáratot indított.

A 13. század elején a Mongol Birodalom nyugati szomszédja a Karakitaj (Nyugati Liao) Birodalom volt. A karakitajok vazallusai voltak a turkesztáni (turfáni) ujugurok, akik a 8–9. századi ujugurok utódai voltak, és az Ujgur Kaganátus megszűnése (745) után vándoroltak délre. Két fontos város volt a területükön, Kucsua és Besbalik. Az 1120-as években a karakitajok fennhatósága alá kerültek. Ezt váltotta fel 1209-ben a mongol uralom. Az Ujgur Fejedelemség mongol megszállása békésen zajlott, mivel az ujugur fejedelem önként csatlakozott Dzsingisz birodalmához. 1211-ben a szintén karakitaj vazallus karlukok álltak át Dzsingisz oldalára. A következő lépés a maradék Karakitaj Birodalom megsemmisítése volt. Itt éppen ebben az időben ragadta magához a hatalmat Kücsülüg, a korábban elfoglalt Najman Fejedelemség uralkodó dinasztájának a sarja, aki korábban Dzsingisz serege elől menekült nyugatra. A mongolok benyomultak a Karakitaj Birodalomba és rövid idő alatt elfoglalták. Kücsülügöt megölték. A gyors sikerhez hozzájárult, hogy a helyi lakosságot nem bántották, a Kücsülüggel szembenálló muszlimoknak garantálták a vallásszabadságot.

A Mongol Birodalom határai nyugaton ekkor már elérték a Hvárezmi Birodalom határait. A hvárezmi sahok a 12. század végén – 13. század elején jelentős területű birodalmat kormányoztak, ami a Kaszpi-tenger és a Szirdarj a között terült el, de legnagyobb kiterjedése idején hozzá tartozott szinte egész Irán, és a mai Afganisztán nagy része is. A hvárezmiekkal korábban is voltak kapcsolatai a mongoloknak, a Selyemúton közlekedő karavánok rendszeresen jártak egyik birodalomból a másikba. A háború kirobbanásának oka egy, a mongoloktól a hvárezmiekekhez érkező kereskedelmi karaván elleni támadás (Otrar városában) volt. A mongol támadás 1219-ben indult meg. A mongolok 1219–1220 folyamán elfoglalták Otrart, Buharát, Szamarkandot és a fővárost, Ürgencset (Gurgancs). 1221-ben az Amudarjától délre eső területet támadták meg a mongolok. Ekkor foglalták el és rabolták ki Balhot, Mervet, Nisapurt és Herátot.

Az 1219–1223-as nagy nyugati háború része volt a kaukázusi és kelet-európai hadjárat is (1222–1223). A Mohamed sah üldözésével felhagyó mongol sereg új célt tűzött ki: átkelés a Kaukázuson. Előtte legyőzték a grúzok seregét, majd a Derbentiszoroson (a Kaszpi-tenger partján) átvonultak a hegység északi oldalára. Több csatában legyőzték az alánok, cserkeszek és kunok seregeit, majd több orosz fejedelem és velük szövetséges kunok csapatait verték szét a Kalka folyó mellett (a Dnyepertől keletre). Végül a volgai bulgárokkal is megütköztek. A harcok befejeztével a mongolok a Kaszpi-tengertől északra, a kipszak pusztán keresztül tértek vissza Hvárezmbe. Dzsingisz kán Hvárezmben töltött néhány évet, majd 1225-től ismét Karakorumban volt. Figyelme most Kína és a tangutok (Szi HialXixia Birodalom) felé fordult, utóbbit ténylegesen is be akarta kebelezni. 1226–1227-ben zajlott le a tangutok elleni háború, a főváros, Ningszia elfoglalását azonban már nem érte meg. A Nagy Mongol Birodalom ekkor (1227) a Kaszpi-tengertől a Sárga-folyóig, Szibériától a Himalájáig és az Indusig terjedt, magába foglalva gazdag és kulturálisan fejlett területeket.

A Mongol Birodalom Dzsingisz kán utódai alatt

Dzsingisz kán 1227-ben meghalt. Birodalmát azonban már korábban felosztotta négy fia között. Dzsocsi kapta a nyugati részt, Csagatáj a hvárezmi területeket az Amu-darjáig, Ögödej a Tarbagataj-hegység, Fekete-Irtis vidékét és Mongólia nyugati részét, Toluj pedig az ősi földet, az Orhon és Kerülen folyók vidékét. A birodalomrészek (uluszok) közül Dzsocsinak juttatott rész még meghódításra várt.

Dzsocsi 1227-ben meghalt, ugyanabban az évben, mint apja, Dzsingisz kán. A második nagy nyugati hadjáratot azonban a Kin Birodalom végleges meghódítása előzte meg. 1232–1234-ben a déli Szung dinasztia támogatásával sikerült végleg megsemmisíteni a dzsürcsi dinasztia hatalmát Észak-Kínában. Ezután azonban a mongolok alkalmi szövetségesük, a Szung Birodalom ellen kezdtek háborút, ami végül 1279-ben, Kína teljes meghódításával ért véget. A hvárezmi területet nem foglalták el teljesen a mongolok, az iráni és afganisztáni területeken 1223 után helyreállt a hvárezmi sahok uralma. Dzselaaladdin sah azonban a maradék birodalmának egyesítésével volt elfoglalva, a helyi lázadó emírek ellen kellett harcolnia, de háborút kezdett a szomszédos Abbászida Kalifátus ellen is. 1230-ban vereséget szenvedett az ellene szövetkező muszlim államok koalíciójától. Ögödej kán, aki Dzsingiszt követte a Nagy Mongol Birodalom élén, újabb hadjáratot indított az erősödő hvárezmi hatalom ellen. Az Iránba küldött sereg, Csormagan vezetésével legjobb időpontban érkezett, amikor Dzselaaladint meggyengítette a szomszédokkal vívott háború. A mongolok a Hvárezmi Birodalom déli részéből elfoglalták Khorászánt és Azerbajdzsánt és nem is vonultak ki onnan. Azerbajdzsánból támadásokat intéztek Örményország és a Grúz Királyság ellen.

Ögödej nem sokkal Csormagan hadjáratának kezdete után egy másik seregnek is parancsot adott az indulásra: a kuriltáj döntése alapján megkezdődött Dzsocsi ulusának birtokbavétele. 1236-ban meghódították Volgai Bulgáriát, 1237–1240 között a kunok területét a Kipszak-Pusztát (a Kazak steppe nyugati része és a Kárpátok közötti steppe), a Rjazanyi, Viagyimiri, Szuzdali, Csernyigovi Fejedelemségeket, és feldúlták Halicsi Fejedelemséget. 1240–1241 telén Lengyelország déli részére vezettek hadjáratot. Egészen Sziléziáig jutottak el, az ellenük vonuló seregeket legyőzték, több fontos várost elfoglalták, majd elhagyták Lengyelországot. 1241-ben Magyarországot támadták meg, de a következő évben innen is kivonultak. A Kipszak Pusztát és az

orosz fejedelemségek a mongolok uralma alatt maradtak. A Dzsocsi ulusát a jogos örökösök, Dzsocsi fiai, Batu és Orda két részre osztották: a nyugati felén, Batu vezetésével alakult meg a Kék Horda, a keletin pedig Orda vezetésével a Fehér Horda. A Kék

Hordát (ez foglalta magába Kelet-Európát) egy később elterjedt név alapján Arany Hordának nevezi az utókor.

Az iszlám világ továbbra is célpontja maradt a mongol hódításnak. 1256-ban újabb hadjárat indult, ezúttal az Abbászida Kalifátus elfoglalására, Hülegü (Möngke nagykán öccse) vezetésével, aki Horászán és Azerbajdzsán ura volt. 1258-ban elfoglalták Bagdadot, ezután tovább nyomultak előre Szíriába. Elfoglalták Aleppót és Damaszkuszt, de Hülegü a sereg nagyobbik részével visszafordult, mert időközben meghalt Möngke és az új nagykán megválasztása körül ellentétek voltak a Dzsingiszida-dinasztián belül. A Szíriában maradt mongol seregrész 1260-ban vereséget szenvedett az egyiptomi Mameluk Birodalom haderejétől, és elvesztette Szíriát. Ezután Kína végleges meghódítása volt még hátra, amit az új nagykán, Kubiláj fejezett be. Kubilájnak azonban a saját testvéreivel is harcolnia kellett. Möngke halála után több jelölt is volt a nagykáni trónra: Hülegü, Kubiláj és Arigbuka. Közülük Hülegü nem tudott és nem is akart beleszólni az eseményekbe, Iránban maradt. Kubiláj és Arigbuka versengéséből Kubiláj került ki győztesen (1263). Mindez hátráltatta a Kínában folyó hadműveleteket.

1265 után a kínai háború új szakasza kezdődött. A Szung-dinasztia uralma 1279-ben ért véget, ezután a Kubiláj által alapított Jüan-dinasztia kora kezdődött. Koreát szintén elfoglalták a mongolok (1261). A délkínai Nancsao állam (Tali) szintén mongol fennhatóság alá került (1253). A 13. század végén a mongolok több hadjáratot indítottak India (Delhi Szultánátus), Japán és Délkelet-Ázsia államai ellen (Amiam, Csampa, Sziám, Pagan, Szrividszája [Indonézia]), amelyeket azonban nem szálltak meg. Kubiláj idején a birodalom központja Kínába került át (Peking/Kanbalik/Dadu), a Nagy Mongol Birodalom egységét azonban nem lehetett fenntartani. A különböző birodalomrészek önállósultak: Ilkanidák, Kék- és Fehér-Horda, Csagatáj-ulusz, Jüan Birodalom, mongol területek. A különböző ulusok egymás ellen is harcoltak. Ugyanakkor viszont a transzkontinentális Selyemút egészében a mongolok fennhatósága alá került, ami megkönnyítette az Ázsia és Európa közötti kereskedelmi kapcsolatokat. A 14. század folyamán az ulusok mongol vezetőrétege fokozatosan asszimilálódott, beolvadt a meghódított területek lakosságába. Az egyes ulusokon belül szintén gyakoriak voltak a belső viszályok, háborúk. A Nagy Mongol Birodalom fokozatosan kisebb államokra darabolódott szét.

Közép-Ázsia

Közép-Ázsia a 6–8. században

Közép-Ázsiában a 6. században a Heftalita Birodalom uralkodott. A heftaliták elleni harc szövetségbe tömörítette a terjeszkedő törköket és a határaikat biztosítani akaró a Szasszanida-dinasztia vezette Perzsa Birodalmat. A törkök 557-ben szövetséget kötöttek I Khoszrau Anusirvan (531–579) szasszanida uralkodóval, és a megegyezést Istemi lányának és a szasszanida uralkodónak a házasságával meg is erősítették. Az 560-as években a perzsa csapatok az Amu-darjától délre, míg a törkök a folyótól északra lévő heftalita területeket meghódították. A heftalita uralkodó 563-ban ugyan csatát vállalt a törkökkel szemben de vereséget szenvedett és életét vesztette. A szövetség azonban már 588-ban megszakadt, amikor a törkök vereséget

mérték a Babram Csobin vezette perzsa haderőre Herátnál. A győzelem után a két birodalom ismét békét kötött, és a határ az Amu-darja lett. A közép-ázsiai területek elfoglalása révén a türkök határosakká váltak a Perzsa Birodalommal és – belépve a dél-orosz steppe peremvidékére – megteremtették a kapcsolatot a Bizánci Birodalommal. A türkök mindkét hatalom esetében megkísérelték a Kínából szállított selyem értékesítését. A kereskedelemben nagy szerepet játszottak a közép-ázsiai szogd kereskedők. 568-ban türk követség érkezett Konstantinápolyba, amelyre válaszképpen még ebben az évben bizánci követek indultak el Istemi nyugati türk uralkodóhoz. A Kucsától és Karasartól északra a Julduz folyó völgyében lévő nyári szállásán a türk uralkodó fogadta a követséget. A bizánci–nyugati türk kapcsolatokban Istemi halálakor (576) állt be változás, amikor a türkök nehezményezték, hogy a bizánci kormányzat szövetségre lépett „szökött rabszolgáikkal” az avarokkal. 579-ben a nyugati türk uralkodó csapatai elfoglalták a Krím-félsziget bizánci kézen lévő fontos kereskedővárosát Bosporoszt.

Az 580-as években azonban a bizánci kormányzat Boszporoszt visszaszerezte. 594-ben a nyugati türkök ura Istemi fia, Tardu, majd az ő utóda T'ung jabgu (618/619–630) idején a Nyugati Türk Birodalom ismét a térség vezető hatalmává vált. T'ung *jabgu* meghódította Toharisztánt, és ennek a területnek urává a fiát tette meg. A nyugati türk uralkodó birodalma a délorosz steppe keleti felétől egészen a Tarim- és a Fergánai-medencéig terjedt. T'ung *jabgu* szövetséget kötött Hérakleiosz bizánci császárral (610–641) a Szasszanidák ellen, aminek eredményeképpen 627-ben a bizánci–nyugati türk haderő együttes fellépése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy II. Khoszrau vereséget szenvedett, majd életét vesztette, és utóda II. Kavad Szeróé beleegyezett egy a Bizánci Birodalom számára rendkívül előnyös béke megkötésébe. T'ung *jabgu* hatalmának végül egy a birodalmán belül kitört felkelés vetett véget 630-ban, halála után a birodalom két szárnya harcolt egymás ellen, magának követelve a kagáni címet. A belháború miatt a türkök elveszítették az Amu-darja mentén levő területeiket, és 638-ra két független államra estek szét, amelyek között az Ili folyó volt a határ. 657-ben a nyugati türköket kínai támadás érte, vereséget szenvedtek, és az utolsó nyugati türk kagán a kínai fogságába került.

A 7. század második felében Közép-Ázsia két nagyhatalom a Bagdadi Kalifátus és a Tang-dinasztia vezette Kína ütközőterületévé vált. A kínai csapatok 640-ben bevették Kocsot és Besbalikot, majd 644-ben Karasar is behódolt. Kasgar és Hotan pedig szintén elismerte a kínaiak főségét. A 650-es évekre a Tarim-medence összes állama elfogadta a Tang-dinasztia uralmát. A helyi dinasztiák helyükön maradtak, csak uralkodóik most már mint a kínai császár alattvalói irányították.

A 7. század második felében azonban a kínai uralom veszélybe került. Az eredetileg a Tibeti-fennsík déli részén megszerveződő Tibeti Birodalom lendületes terjeszkedésbe kezdett. A kínaiak feladták a négy helyőrségüket, amelyek közül utolsóként 677-ben Kucsá került a tibetiek kezére. 689-ben a kínaiaknak alárendelt nyugati türköket megtámadták a türgesek és vereséget mértek rájuk, vezetőjük Ücs Elig meghódította a nyugati-türkök területeit Csacstól egészen Besbalikig, és önálló nomád birodalmat alapított. A tibetiek gyengülését Kína a 7. század végén kihasználta, és visszahódította a Tarim-medencében korábban birtokolt, de elveszített területei nagy részét. Erre az időre a Perzsa Birodalmat az arab hódítás elsöpörte, és 651-ben létrejött az Omajjád Kalifátus, amely az Amu-darjáig terjeszkedett, 652-ben elfoglalta Balkhot és a 670-as években már adót szedett Buhara és Szamarkand uralkodóitól.

711-ben a keleti türkök Dzsungáriában megverték a türgeseket és vezéreiket Szakalt és öccsét is kivégezték, szétzúzva a Türges Kaganátust. Amikor a türk csapatok visszavonultak Belső-Azsiába a türgesek és dinasztiájuk egy tagja, Szuluk visszatért és restaurálták kaganátusukat. A türges csapatok 719-ben bevették Szujabot, 726-ban és 727-ben pedig megostromolták Kucsát, majd folyamatosan támadták a Tarim-medence és Turfán városait. A muszlim csapatok 706-ban átkeltek az Amu-darján és elfoglalták Pajkendet, 711-ben a horezmi sahot hódoltatták, majd 712-ben Szamarkand uralkodóját is, 713-ban pedig Csacs (Taskent) került birtokukba. A muszlim ellenes szogdiai lázadásokba (728–730, 736–737) a türgesek és a tibetiek is beavatkoztak, de vereséget szenvedtek, a Türges Kaganátus pedig összeomlott. A Közép-Ázsiában hódító Kínát (740–750), az Abbászida csapatok állították meg Talas közelében 751-ben.

Az iszlám világ és a Szeldzsük Szultánság a 11. században

A Córdobai Kalifátusban a század elején gyakran váltogatták egymást a kalifák. Hol a berberek, hol a córdobaiak támogatta jelölt került hatalomra, ennek következtében 976 és 1031 között 10 kalifa uralkodott, közülük öten két alkalommal is. A tényleges erő a hadsereg kezében volt. A bomlás másik jele, hogy a Ceutát és Tangert birtokló Hammúdidák három alkalommal is magukhoz ragadták a kalifátusi hatalmat. 1027-ben az 54 éves Omajjád III. Hisám visszaszerezte ugyan a hatalmat, de nem volt ereje megtartani, így 1031-ben a córdobai vezetők bejelentették a kalifátus eltörlését.

A politikailag tagolt nyugati iszlám területeket az Almoravidák (al-Murábitún) egyesítették újra. A berber eredetű dinasztia (1056–1147) neve olyan vallásos csoportra utalt, amelynek tagjai az iszlám határvidékén levő erődökben, ribátokban éltek. 1082-re egész Marokkót és Nyugat-Algéria nagy részét meghódították, végül 1086-ban Hispánia egy részét is elfoglalták. Az Almoravidák egyik jelentős uralkodója Juszuf Ibn Tásfín alapította Marrákech városát (1062), ami a dinasztia székhelye lett. Hispániai uralmukat a kasztíliai uralkodóval folytatott harcok jellemezték. 1083-ban a keresztény uralkodó megszerzi Toledót, amit 1085/6-ban az Almoravidák visszafoglalnak.

Végül VI. Alfonz kasztíliai király 1086-ban vereséget szenvedett a zallakai csatában. 1106-ban, Ibn Tásfín halálakor az Almoravidák birodalma a Földközi-tenger keleti felét uraló Fátimidák kalifátusának nagyságával vetekedett. Utódai azonban nem tudták egyben tartani a birodalmat, így uralmuk a hispániai keresztények és az észak-afrikai Almohádok csapásai következtében 1146-ban véget ért.

Egyiptomban a 11. század utolsó harmadában a Fátimidák saját török és szudáni rabszolgákból álló serege okozott gondot. Megregulázásukra Szíriából hívtak vissza csapatokat. A csapatelvonás meggyengítette a kalifátust a szeldzsükökkel szemben, akik 1076-ra megszerezték Szíriát. A 11. század végén pedig a Palesztinában és Szíriában megjelenő keresztiesekkel kellett szembenézniük.

Az oguz török eredetű szeldzsükök a 8. század utolsó harmadában telepedtek meg Transzoxániában, ahol később az Abbászidák, majd a Számánidák gázijaiként fokozatosan áttértek az iszlámra. A 10–11. század fordulóján a karahanida és a gaznevida seregben harcolva részt vettek a Számánida Emirátus megbuktatásában. A dinasztia két alapítója, Togrul és Csagri, miután a dandakáni csatában (1040) megverték a gaznevida Maszúdót, megszerezték a Gaznevidák kezében levő Horaszánt és Horezmet. A Gaznevidák visszaszorultak Szisztán és É-India területére. 1043-ban a

Kaszpi-tenger menti Tabarisztánt és Rájv városát, 1048-ban Kermánt, 1051-ben Dzsibált (Felső-Mezopotámia) hódították meg. Majd Togril 1055-ben vér nélkül elfoglalta Bagdadot, ahol a kalifa 1058-ban hivatalosan a szultán címet adományozta neki. Togril az Abbászida kalifa a szunnita iszlám megmentőjének tekintette. Togril Csagri fia, Alp Arslán követte (1063–72), aki tovább növelte a szeldzsükök által meghódított területeket. Így Irak és Irán után Kis-Ázsia és Arménia megszerzése volt a szeldzsükök célja. 1064-ben a bizánci fennhatóság alatt álló örmény Anit hódították meg. A különböző török törzsek a szeldzsükök vezetésével Azerbajdzsán és Felső-Mezopotámia területére költözve támadásaikkal a Bizánci Birodalmat, valamint a Grúz Királyságot veszélyeztették. Miután Manzikertnél (1071) legyőzték a bizánciakat, a szeldzsükök kiterjesztik hatalmukat Kis-Ázsiára.

A hatalmas területen fekvő Szeldzsük Szultanátust Nizám al-Mulk, a híres szeldzsük fővezír (1063–92) szervezte meg perzsa mintákat követve. A Szeldzsük Szultanátus virágkorának Alp Arslán (1063–72) és fia, Máliksáh (1072–92) uralkodásának idejét tartják. Az utóbbi halála után megszűnt az egységes ellenőrzés a birodalom fölött, és különböző szeldzsük vezetők osztoztak a hatalmon.

A szeldzsükök – az első olyan török eredetű hatalom, amely az iszlám világ közepén ragadta magához az uralmat – visszaszorították egy időre a síitizmus terjedését, ugyanakkor Kis-Ázsia eltörökösítése is uralkodásuk idejére tehető.

A Szeldzsük Szultanátus utódállamai

A Szeldzsük Szultanátus egységét Mohamed ibn Máliksáh szultán (1105–18) rövid időre helyreállította, de halála után a hatalmat fiai és férfi rokonai a hagyománynak megfelelően egymás között felosztották. Fiai, akik Nyugat-Perzsia és Irak területét kapták, egymással harcoltak a hatalomért. Ugyanakkor egyre nagyobb befolyásra tettek szert a szeldzsük hercegeket támogató török atabégek, amelyek közül a moszuli Imádadín Zengi hamarosan megalapította a Zengidák dinasztiáját (1127–1262). A dinasztia tagjai sikeresen vették fel a harcot a keresztiesekkel, így 1144-ben megszerezték Edesszát, 1154-ben pedig a frankoknak adófizető Damaszkuszt, majd 1164 Arta közelében egy győztes csata során elfogták az antiochiai fejedelmet szövetségeseivel együtt. A zengida Núraddín (1146–74) halála után utóda 1183-ban elfogadta az Ajjúbida fennhatóságot. A dinasztia uralmának a mongol hódítás vetett véget. Az iraki szeldzsükidák hatalmát a IV. Dávid (1089–1125) uralkodása idején felemelkedő Grúz Királyság, valamint a kalifák önállósulási törekvései is veszélyeztették, azonban a végső csapást Tekis horezmi sah mérte rájuk 1194-ben.

Nem sokkal a manzikerti csata (1071) után két szeldzsük herceg, Szulejmán és Manszúr egy hadjárat során Iznik városáig és a Márvány-tenger vidékéig jutottak el. Szulejmán Nikaiába telepedett meg, ami az anatóliai szeldzsük uralom kezdete. I. Kilidzs Arslán (1092–1107) I. Máliksáh halála (1092) után önállósult. Székhelyét, miután a keresztiesek elfoglalták Nikaiát (1097), a Konstantinápolyból Szíriába vezető fő útvonal mentén levő Konyába (Ikonium) helyezte át. A konyai uralkodóknak nemcsak a keresztiesek, de a bizánciak támadásaival is gyakran szembe kellett nézniük. 1176-ban azonban a vesztes myriokephaloni csata után a bizánciak kénytelenek lemondani Anatólia visszaszerzéséről. A Konyai Szultanátusnak az 1242/3-ban megjelenő mongolok vetettek véget 1307-ben.

Az Észak-Kappadókiában uralkodó török eredetű Dánismenida emírek 1085 után jelentek meg a térségben. Neokaiszareiból az Ankara és Kaiszareia közötti kereskedelmi utat ellenőrizték, megadóztatták a Fekete-tenger parti városokat is,

valamint grúz és örmény területek ellen vezettek portyákat. Több esetben jelentős győzelmeket arattak az első kereszties hadjárat seregei felett (1100, 1101, 1102). Időnként azonban a keresztiesekkel léptek szövetségre a közös ellenség, a szeldzsükök és a bizánciak ellen. Végül a bizánciak segítsége ellenére a szeldzsükök 1178-ban véget vetettek a Dániszenida uralomnak.

A török eredetű Szalgurok egy anarchikus korszakot kihasználva telepedtek meg Fárszban (1148). Elismerték a szeldzsükök fennhatóságát, majd 1217/8-tól a horezmi sahoknak fizettek adót a mongol hódításig. A szalgurok ezután először Ögödej nagykán, majd Hülegü vazallusai lettek, míg az utolsó atabég, Ábis Katun lányát feleségül vette Hülegü fia, Mengü Timur, akinek halálával (1282) véget ért a Dániszenida atabégek névleges uralma is.

Gaznevida Birodalom és a Karahanida Kaganátus

Íránban 1003-ban bukott meg a Számánida Emirátus. Területén a korábbi gázi harcosai, a török eredetű Gaznevidák hoztak létre jelentős államalakulatot (977/8–1187). A Gaznevidák az afganisztáni Gazna városáról kapták nevüket, ugyanis vezetőjük itt kapott illetményföldet, iktát katonai és kormányzói tevékenységéért. A dinasztia alapítója, Szebük-tigin (977–97) és fia, Mahmúd (998–1030) hatalmas birodalmat hoztak létre, amely virágkorában (az 1030-as években) magába foglalta a mai Irán keleti részét, Afganisztánt, Pakisztánt és Észak-India egyes területeit.

A karlukok 744-ben részt vettek a II. Türk Kaganátus megdöntésében, majd az ujugurok nyomására Közép-Ázsiába vándoroltak. Az Ujgur Kaganátus bukásáról értesülve, a közép-ázsiai területeken élő karlukok vezetője felvette a kagán címet, és megalapította a Karahanida Kaganátust. Az új birodalom komoly fenyegetést jelentett a Számánida Emirátusra. A számánida emír, Iszmail ibn Ahmed 893-ben sikeres támadást indított a karlukok ellen, akik annak ellenére, hogy még varázslókat is bevetettek a küzdelemben, vereséget szenvedtek, és az emír bevette fővárosukat Taraszt. A karahanida uralkodó felesége is fogságba esett. Valószínűleg ez volt az a hadjárat, amely felborította az oguzok, kimekek és a karlukok közötti hatalmi egyensúlyt. A kimekek uralkodója megszabadulva a karlukok katonai nyomásától, felvette a kagán címet, az oguzok pedig nyugati terjeszkedésbe kezdtek, megtámadták a Volga és az Urál folyók vidékén élő besenyőket, akik vereséget szenvedtek, és nyugatra vándoroltak. Kelet-Európa legjelentősebb hatalma, a Kazár Kaganátus sikerrel verte vissza a besenyők támadását, akik emiatt rátörtek a magyarság dél-orsz steppe nyugati felén levő szállásterületére. A magyar csapatok a támadókat nem tudták megállítani, így szállásterületük feladására kényszerültek, és a Kárpát-medencébe költöztek.

A 10. század második felében, a számánidákkal folytatott katonai és kereskedelmi tevékenység következtében a Karahanida Kaganátus iszlamizálódott, és ezzel kivédte a Számánida Emirátus expanziójának vallási alapját.

A Karahanidák (ilekhánok) birodalma jelentős területekre terjedt ki, hatalma csúcán a Tien-santól nyugatra fekvő területeket és Turkesztánt is magába foglalta. A Karahanidák a Gaznevidákkal együtt részt vettek a Számánida Emirátus felosztásában (999). Megszerezték a Szir-darja völgyét, valamint Buharát.

A Karahanidák 1041/2-ben két részre osztották birodalmukat: az előkelőbb, a keleti rész, amelynek uralkodója a *karahán* címet viselte, az eredeti karahanida területeken, a Szemirecsje, Kelet-Fergána vidékén rendezkedett be Balaszagun vagy Kara Ordu központtal, és a fontos vallási-kulturális központnak számító Kásgárral.

A nyugati részbirodalom vezetője Transzoxánia és Nyugat-Fergána vidékén uralkodott Özkend, majd Szamarkand fővárossal alakította ki hatalmi központját.

A keleti karahanidák uralmának az Észak-Kínából nyugatra vonuló mongol karakitajok vetettek véget a 12. században. A nyugati részen élők a 11. század folyamán felemelkedő szeldzsükökkel kerültek szembe (1072/3), akikkel 1074-ben Szamarkandban békét kötöttek, majd fokozatosan a vazallusaik lettek. A karakitajokkal szemben azonban a szeldzsük–karahanida sereg is vereséget szenvedett a katváni steppén zajló csatában (1141). Így a karakitajok elfoglalták Transzoxániát és báburalkodókat állítottak a terület élére. A Buhara és Szamarkand vidékére szorult karahanidák a horezmi sahok és a karakitajok között egyensúlyoztak, míg 1210/11-ben Szamarkandban egy Horezm-ellenes megmozdulás után a sah elfoglalta a várost, és az utolsó karahanida kánt kivégeztette.

Gúrida Birodalom és a Karakitaj Kaganátus

Az iráni eredetű gúridák, akik nevüket az afganisztáni Gúr hegyvidékről kapták, a 10–11. század folyamán tértek át az iszlámra. A Gaznevidák egyre jobban visszaszorultak a felemelkedő szeldzsükökkel szemben, és azok adófizetőivé váltak. Miután a gaznevida Bahrámsáh (1118–57) megmérgezte az udvarában tartózkodó egyik gúrida vezetőt, majd egy másikat kivégeztetett, egy gúrida sereg 1150-ben elpusztította Gazna városát. Az egyre kisebb területen uralkodó Gaznevidák utolsó fellegvára, Lahór 1187-ben került a Gúridák kezébe. A Gúridák a maguk alapította központjukból, Firuzkuhból, valamint az 1173/4-ben véglegesen megszerzett Gaznából fokozatosan kiterjesztették hatalmukat a Gangesz medencéjében levő indiai államokra, majd észak felé fordulva, 1204-ben Horezm területére támadtak. Mohamed horezmi sah a karakitajok segítségével visszaverte támadásukat és elfoglalta Horaszánt is. Végül 1215-ben a horezmi sah eltávolította a Firuzkuhba székelő utolsó gúrida szultánt, és a Gúridák területei – az indiai részek kivételével – horezmi uralom alá kerültek.

Az Észak-Kínát uraló kitajok hatalmát 1125-ben nomád hódító dzsürcsik döntötték meg. A kitajok egy része – akiket a továbbiakban karakitajoknak nevezünk az uralkodó dinasztia egyik tagjának, Jelü Tasinak a vezetésével nyugatra vándorolt. A nép a Góbi-sivatagon átkelve elérte Délnyugat-Mongóliát, és vezetőjük független nomád uralkodóként felvette a *gürkán* (egyetemes kán) címet. Továbbindulva átkeltek az kanszui-ujgurok szállásterületein, majd a keleti karahanida állam területén megalapították birodalmukat, amelynek fővárosa Balaszagun lett. A karakitajok 1141-ben összeütközésbe kerültek a szeldzsükökkel, és haderejük megsemmisítő vereséget mért szeldzsük–karahanida csapatokra Katavánál. A karakitajok az általuk elfoglalt közép-ázsiai területek lakosságának csak nagyon kis részét tették ki. Az iráni nyelvű városi lakosság a helyén maradt, csakúgy mint a különböző, a *gürkán* hatalmát elismerő nomád csoportok (karlukok, ujjurok), amelyek elismerték a *gürkán* hatalmát.

A helyi uralkodók, ha hűséget esküdtek a *gürkán*nak, megtarthatták pozíciójukat. A nomád hódítók nem pusztították el az elfoglalt területek városait és fejlett földműveléssel rendelkező településeit. Az öntözéses gazdálkodáson alapuló földművelés és a kereskedelem adóztatása a karakitajok fontos bevételi forrása volt. A hódítók azonban megőrizték nomád életmódjukat, amit jól mutat az is, hogy a főváros Balaszagun mellett a birodalom elitje számára felállított nomád sátozóhely helyezkedett el. Az államot a karakitaj haderő tartotta egyben, amely azonban nem állomásoztatott az egyes régiókban jelentős katonai erőt. A főváros környékén

elhelyezkedő csapatok csak lázadások esetén vonultak ki. A Karakitaj Birodalom bukását egy a mongolok elől menekülő najman fejedelem, Gücsülük idézte elő, aki 1211-ben egy vadászat alkalmával fogságba ejtette a karakitaj gürkánt, akinek 1213-ban bekövetkezett halálával a dinasztiája is véget ért. Gücsülük átvette a Karakitaj Birodalom irányítását, de a mongolok támadásának nem tudott ellenállni. A mongol csapatok 1218-ban lerohanták államát, Gücsülük vereséget szenvedett és a támadók megölték.

A horezmi sahok birodalma

1017 után Horezmet a gaznevidák, majd 1042-ben a szeldzsükök szerezték meg, akik a terület élére kormányzókat neveztek ki. Ezek a kormányzók a horezmi sah címet viselték. A horezmi sahok dinasztiájának (1097–1231) alapítója Kutbaddín Mohamed (1097–1127), aki Szandzsar szeldzsuk szultán (1118–57) hű vazallusa volt. Az igazi alapítónak azonban Kutbaddín fia, Atsíz tekinthető, aki névleg ugyan elismerte a szeldzsuk uralmat, de ügyesen egyensúlyozva a szeldzsukok és a transzoxániai karakitajok között, kiterjesztette uralmát a Kaszpi-tenger keleti partvidékén és a Mandzsislák szigeten élő türkmének fölé. Atsíz utóda, II-Arszlán (1156–72) kihasználva a Szandzsár (1157) halála utáni hanyatlást, a szeldzsükök helyett a karakitajok fennhatóságát ismerte el, akik – mivel rendszeresen megérkeztek a *gürkán* udvarába az adók – nem avatkoztak be, mikor II-Arszlán elfoglalta a karahanidák transzoxániai területét 1158-ban.

A horezmi II-Arszlán utóda, Aláaddín Tekis (1172–1200) ellenállt a gúridák, a szeldzsükök és a karakitajok alávetési törekvéseinek. Területének északi határait a Szir-darja alsó folyásánál élő kipcsakokkal és türkmekkel szemben nemcsak megvédte, de a seregébe is sokakat toborzott közülük. Az ő segítségével 1194-ben legyőzte III. Togrul szeldzsuk uralkodót Nyugat-Iránban, így Horezm és Irán egy kézben egyesült. Utóda és fia, Aláaddín Mohamed (1200–20) alatt lett Horezm nagyhatalom. 1204-ben a karakitajok segítségével visszaverte a gúridákat, majd 1215-ben a megszerezte azok területeit. 1212-ben, miután megölte az utolsó Szamarkandban székelő karahanida uralkodót, Oszmán kánt, megszerezte a karahanidák maradék transzoxániai területét. 1217/18 telén Bagdadba indult, hogy az Abbászida kalifát, an-Nászirt (1180–1225) megfossza hatalmától, de egy nagy erejű hóvihár, valamint a kipcsakok közötti nyugtalanság miatt kénytelen volt visszafordulni.

Közép-Ázsia mongol meghódítása

A Dzsingisz kán vezette Mongol Birodalom az 1210-es években határossá vált Közép-Ázsia legjelentősebb államával a Hvárezmi Birodalommal. Bár Dzsingisz kán felajánlotta Muhammad sahnak, hogy osztozzanak a világ feletti uralomban – amelyben a mongoloknak jutott volna kelet, míg a Hvárezmi Birodalom terjeszkedhetett volna nyugat felé – de a muszlim uralkodó a pogánynak és barbárnak tartott steppei monarcha ajánlatát visszautasította. 1218-ban a Hvárezmi Birodalom egyik helyőrségében, Otrarban a helytartó lemészároltatta Dzsingisz kán egyik karavánjának kereskedőit. A mongol uralkodó követelését pedig, miszerint a vétkeseket szolgáltatassák ki neki, a sah megtagadta, amit a mongolok nyílt hadüzenetnek tekintettek. 1209-ben az addig a karakitajok fennhatóságát elismerő ujjurok behódoltak a mongoloknak, majd ugyanígy tettek 1211-ben a karlukok is. A mongolok elől menekülő najman fejedelem, Gücsülük pedig letaszította a trónról a karakitaj uralkodót, majd halála után maga ült a birodalom trónjára. A mongol csapatok azonban 1218-ban meghódították a Karakitaj Birodalmat és Gücsülüköt

megölték. A mongol hadsereg ezen hódítások által értékes, a közép-ázsiai térséget jól ismerő segédcsapatokra tett szert.

A Hvárezmi Birodalom ellen induló mongol sereg Dzsingisz kán vezetésével 1219 őszén Otrar alá ért, ahol három részre bomlott. A kán két fia, Csagataj és Ögödej hátramaradt és nekifogott a város ostromának. Dzsingisz kán legidősebb fia, Dzsocs elindult az Szir-darja irányába. A főszereg a kán vezetésével pedig továbbindult, és 1220 februárjában érkezett Buhara alá. Az ostrom harmadik napján a helyőrség – óriási veszteséget szenvedve – kitört a városból, majd a település megadta magát. Mivel a város lakossága nem tette le a fegyvert azonnal, a mongolok a lakosságot rabszolgaként elhurcolták, a várost pedig felgyújtották. Innen továbbvonulva 1220 márciusában elérték Szamarkandot, ahol Csagataj és Ögödej csapatai – Otrar bevétele után – ismét csatlakoztak a főszereghez.

A város öt nap után a támadók kezére került, akik a helyőrséget lemészárolták. Bár a Hvárezmi Birodalom fontos városai sorra a mongolok kezére kerültek, de Dzsingisz kán tisztában volt azzal, hogy a hódításai biztosításához nélkülözhetetlen a hvárezmi sah elfogása vagy megölése.

A hvárezmi uralkodó üldözésére Dzsingisz kán két kiváló hadvezérét Dzsebét és Szübötejt indította el. A menekülő sah végül a Kaszpi-tenger egy kis szigetén – valószínűleg betegség következtében – meghalt. Az üldözők erről jelentést tettek a kánnak, aki engedélyezte számukra, hogy nyugati irányba előrenyomuljanak. Ennek során Dzsebe és Szübötej csapatai délről megkerülve a Kaszpi-tengert és átkelve a Kaukázuson megjelentek a dél-orosz steppén. 1221-ben öt hónapi ostrom után Ürgencs is a hódítók kezére került, akik leromboltatták a várost az Amu-darja ellen védő gátat és a várost elárasztották. Erre az időre Muhammad sah egyik fia, Dzsallal-ad-Dín Gaznába menekült, és megkezdte a Hvárezmi Birodalom megmaradt keleti területein uralmának elismertetését.

Bár 1221-ben Perván mellett vereséget mért egy mongol seregre, de novemberben az Indus nyugati partján vereséget szenvedett, és seregének maradványaival Észak-Indiába menekült. A Hvárezmi Birodalom meghódítása után 1222 tavaszán a mongol csapatok nagy része Dzsingisz kán vezetésével visszatért Belső-Ázsiába. Dzsallal-ad-Dín 1224-ben visszatért Indiából, több alkalommal összecsapott a mongolokkal (1227, 1231), akik legyőzték, és 1231-ben meggyilkolták.

Az Ilkhanidák és Csagatajidák birodalma

A mongol seregek az 1220-as években érték el Iránt. 1220–22-ben támadták meg először Nyugat-Íránt és a Kaukázus térségét, de Nyugat-Íránt csak 1239-ben sikerült elfoglalniuk. A szeldzsük államok sorra mongol uralom alá kerültek. 1256-ban Hülegü megtámadta az iszmáilitákat (asszaszinok) és lerombolta váraikat. 1258-ban bevette és kifosztotta Bagdadot, ezzel megdöntve az Abbászida Kalifátust. A további hódítás a mamelukoktól elszenvedett vereség (1260) miatt elakadt.

A mongolok megtelepedtek ÉNy-Íránban, Hülegü felvette az *ilkán* ('a törzs kánja') címet, ezzel megalapítva az Ilkhanidák dinasztiáját (1256–1336), fővárosa Tebriz lett, hatalma Iránra és Mezopotámiára terjedt ki. A dinasztia fennállása idején folyamatos harcban állt északon az Arany Hordával, nyugaton Egyiptommal és Szíriával.

A mongol hódítók azonban nem tudtak beépülni a mezőgazdasági jellegű társadalomba, és a pásztorkodó életmód teret nyert a mezőgazdaság rovására. A nomád mongol és a letelepült helyi lakosság között állandó ellentétek voltak. Gazan

kán (1295–1304) a belső feszültségeket orvosolandó, felvette az iszlámot, és államvallássá nyilvánította. Ugyanakkor vallásilag toleránsak voltak, így a később Irán „nemzeti” vallásává váló siitizmus is terjedhetett, valamint a keresztény missziók is püspökségeket hozhattak létre. Gazan idejétől kezdve a hatalom a török–mongol hódítóktól fokozatosan a helyi nemességre szállt.

Az Ilkanidák bukását a mongol elem és a helyi lakosság összeolvasztásának kudarca okozta. Ehhez járult a mezőgazdaság hanyatlása és az állami bevételek csökkenése, valamint az ikta-rendszer örökletessé válása. Abu-Szaid kán halála (1335) után a birodalomban belharc robbant ki a helyi nagyurak között, és ez a birodalom teljes széteséséhez vezetett.

A közép-ázsiai részeken Dzsingisz kán harmadik fiának, Csagatájnak az utódai rendezkedtek be a névadó halála után néhány évtizeddel. Az első független közép-ázsiai mongol uralkodó, Alugu (1259–65/66), Csagatáj unokája volt. Fennhatósága alá tartozott Horezm és a mai Afganisztán területe is. A Csagatajidákra, annak ellenére, hogy a fejlett Transzoxániát is birtokolták, nem hatott olyan intenzitással az iszlám, mint a Hülegidákra, és hosszú ideig megőrizték nomád életmódjukat is. Ezt tükrözi, hogy kánságuk hamarosan kettéoszlott: a Szemirecsje és Kelet-Turkesztán vidékén levő Mogulisztánra, ahol a nomadizmus erősebb volt, és a muszlim Transzoxániára. Természetesen a Csagatajida kánok többsége felvette az iszlám hitet, de volt köztük keresztény is. Miután 1346/7-ben Kazan kán vereséget szenvedett a helyi török előkelőktől, a török emírek állítottak báburalkodókat a Csagatajida-házból 1370-ig. Később, Timur (1370–1405) idejében pedig Ögödej leszármazottai álltak a terület élén. Ezen a területen alakult ki a csagatáj török irodalmi nyelv a 15. század folyamán.

Timur Lenk birodalma

A Csagatáj Birodalom Transzoxániára és Turkesztánra szakadt ketté. A kettő közötti harc Transzoxánia ura, Timur uralomra kerülésével ért véget (1370). Timur Lenk, a Timurida-dinasztia (1370–1507) alapítója, a Csagatajida Birodalom egyik jelentős mongol törzséből a Barlaszból származott. 1360-ban jelent meg először a forrásokban, amikor a keleti Csagatajida területek ellen harcolt. 1369-ben Timur összegyűjtve a törzsi arisztokráciát, korábbi szövetségesét, Huszeint a Csagatajida Birodalom törzsszövetségi uralkodóját, és átvette a hatalmat. Timur mivel nem volt Dzsingiszida leszármazott, Ögödej leszármazottait ültette a trónra, mint báb kánokat. Ő maga is a maga és utódai hatalmának legitimálása érdekében, Dzsingiszida hercegnőt vett feleségül, és felvette a *güregen* 'uralkodói vő' címet. Az iszlámot támogató Timur fővárosa Szamarkand lett, amelyet nemcsak megerősített, de számos új épülettel is megszépített. 1370-ben a Csagatajidák is elismerték hatalmát. Ennek ellenére uralkodásának első tizenkét évében számos törzsi felkeléssel és elszakadási kísérlettel kellett szembenéznie, amelyeket azonban erővel vert le.

Timur uralkodásának első éveiben a Fergána völgyébe és a Csagatajida Kánság keleti részébe vezetett hadjáratokat, ez utóbbi területre hamarosan kiterjesztett hatalmát, mivel a megosztott törzsi vezetők nem tudtak egységesen szembeszállni vele. Timur célja valószínű, hogy Dzsingisz kán birodalmának helyreállítása volt. E tervét azonban az ő támogatásával a Fehér Horda élére került (1376/7) Dzsingiszida Toktamis húzta át. Toktamis

ugyanis hamarosan megszerezte az Arany Hordát (1382) is, de ettől kezdve a korábbi szövetségesek harcban álltak egymással az azerbajdzsáni területek miatt 1395-ig. Ebben az évben indított hadjáratába először Toktamis seregét győzte le Timur, majd

végigpusztította az Arany Horda területét. 1380/1 és 1396 között több alkalommal Perzsia, 1398–99-ben India, 1400–1-ben Szíria és 1402-ben Anatólia területén vezetett hadjáratokat, és e területeket fennhatósága alá is vonta. 1402-ben Ankaránál legyőzte, és fogságba ejtette I. Bajezid oszmán szultánt. Keleten meghódította Horezmet, a Szirdarjától északra levő és a Fergánai-medencében fekvő városokat is, valamint igényt tartott Kásgárra.

Timur hódításai mellett jelentős államépítő tevékenységet folytatott, Perzsia területén megszervezte az adminisztrációt, hasonlóképpen Irakban és Azerbajdzsánban is erre törekedett, de itteni hatalma bizonytalan maradt. A hódításaival együtt járó pusztítás alaposan megváltoztatta egész Közép-Ázsiát, a nomád életforma jelentős területeken elterjedt, és nagy lendületet kapott. Ugyanakkor a hadjáratai után számos olyan várost újjáépített, amelyek a harcok során elpusztultak, valamint új területeket nyitott meg a földművelés számára. Birodalma egy részén perzsa és török–mongol minták alapján szervezte meg az adminisztrációt, amelynek nyelve a perzsa és a csagatajida török volt. A Timur államának legtöbb tartományát hercegek kormányozták, akik az uralkodó fiai vagy unokái voltak. Timur szoros ellenőrzést gyakorolt a kormányzói felett, és maga vezette a nagyobb hadjáratokat is. A szunnita Timur nemcsak az iszlám terjedését támogatta, hanem a történetírást és az építészetet is. Szamarkandban a legjobb építészeket gyűjtötte egybe. Ma is áll a Gur-Emir, Timur kék kupolás mauzóleuma és a kedvenc felesége számára építtetett vallási iskola nagy része.

Timur a Dzsingiszida leszármazott báburalkodók nevében maga irányította birodalmát, amit halálakor (1405) négy fia között felosztott. Utolsó hadjáratát, amelyet Kína ellen szervezett, már nem tudta befejezni.

Timur Lenk birodalmának utódállamai

Timur halála előtt (1405) négy fia: Omár sejk, Dzsahángír, Miránsah és Sáhruh között szétszította birodalmát. A négy fiú egymás közti harcainak következményeképpen területeket veszítettek el, így Horezmet az Arany Horda, Azerbajdzsánt a Kara-kojunlu 'Fekete Ürü' szerezte meg (1408).

A síita Kara-kojunlu (más néven Baráni vagy Báránlu), egy oguz eredetű, türkmén dinasztia volt, amely Kelet- Anatólia, al-Dzsazíra és Irán nyugati részét uralta. A különböző török törzsek szövetségéből álló Karakojunlu Bajrám Hodzsa (1351–80) idején tett szert történelmi jelentőségre. Utóda Kara Mehmed azonban 1389-ben vereséget szenvedett a Kis-Ázsia keleti részén felemelkedő Ak-kojunlu 'Fehér Ürü' szintén török konföderációtól. Kara Joluk Oszmán, aki az Ak-kojunlu Birodalom alapítójának tekinthető, Timur vazallusaként részt vett az ankarai csatában (1402), aminek következtében megkapta Dijár Bakir területét, ami a Tigris torkolatától addig terjedt, ahol a folyó nyugat–kelet irányú folyása délkeleti irányba fordult. Az Ak-kojunluk terjeszkedését sokáig a Kara-kojunluk akadályozták, míg végül Kara Oszmán fia, Uzun Haszán (1466–78), a legjelentősebb Akkojunlu uralkodó legyőztes őket (1467). A kelet felé nyomuló oszmán törököket azonban már nem tudta megállítani. Uzun Haszán és utóda alatt az európai hatalmak, különösen Velence és a pápa az oszmánok elleni szövetségest látták bennük.

A szunnita Ak-kojunluk 1502-ben vereséget szenvedtek az új iráni hatalomtól, a síita Szafávidáktól. Timur fiai közül Sáhruh (1405–1446/7), aki Horaszán kormányzója volt, fokozatosan kiterjesztette hatalmát testvérei területeinek egy részére is. Ő állta útját a Kara-kojunluk terjeszkedésének, akiktől 1420-ban Azerbajdzsánt

ragadta el, majd két hadjárat (1429, 1435) során vazallusaivá tette őket. Sáhruh bizonyos időszakokban formális fennhatóságot gyakorolt az oszmánok és a delhi szultánok felett is, de nem tudta megakadályozni, hogy a Csagatajidák visszaszerezzék Kászárt és vidékét (1435). Halála után az egymással rivalizáló Timurida hercegek összecsaptak Horaszánban, és legyilkolták egymást (1449). Az ennek következtében területeket veszített Timuridák Horaszán, Kermán és Transzoxánia területére szorultak.

A már említett Miránsah unokája, Abú-Szaid megszerezte Szamarkandot az Ulugbeg-ágtól (1451). 1458-ban pedig Herátot, és a következő évben fővárosává tette. Majd tovább terjeszkedett Transzoxánia, Horaszán és Mázandarán irányába, elhárítva az üzbégek és a horezmi Huszein Bajkara, Omár sejk egyik leszármazottjának támadásait. Abú-Szaid hadjáratot vezetett Azerbajdzsánba (1468), azt remélve, hogy visszaszerzi a tartományt, és megakadályozhatja az Ak-kojunlu felemelkedését. De vereséget szenvedett, fogságba esett és meghalt (1469). Korábbi ellenfele és rokona, Huszein Bajkara a következő évben megszerezte Herátot, ami a város kulturális felvirágzásához vezetett. Birodalma magába foglalta keleten Balhot, nyugaton Bisztámot; északon Horezmet, délen pedig Kandahárt és Szisztánt. Timur egykori birodalmának északi területei Abú-Szaid fiai kezén maradtak. Az idősebbik, Ahmad szultán Szamarkand és Buhara vidékén uralkodott, míg ifjabb testvére, Omár sejk központja Fergána volt. Taskend és a határterületek felett a testvérek valamint a keleti Csagatajidák osztozkodtak. Badaksán, Tirmidz, Csagániján és Hiszár egy másik testvér, Mahmúd szultán kezében volt.

A timurida birodalom két része közötti határok viszonylag stabilak maradtak Huszein Bajkara szultán haláláig (1506), bár mindkét oldalról voltak próbálkozások a területszerzésre.

Abú-Szaid fiainak halála (1494–5) hatalmi harcokhoz vezetett Transzoxániában, így a timurida területek a mongol eredetű, de török kultúrájú Sejbánida-dinasztia hatalma alá kerültek.

Belső-Ázsia

Zsuanzsuan Birodalom

Az Északi Wei Birodalom nagy ellenfelei a zsuanzsuanok voltak, akik a szien-pik közül váltak ki, eredetileg a T'o-pa Wei függőségében éltek. A kínai hagyomány szerint T'o-pa Kui (386–409) alatt kezdődött meg a felemelkedésük.

Első önálló uralkodójuk Sö-lun kagán (402–410) volt. Utódai közül Hu-lü kagán (410–414), Pu-lu-csen (414) és Ta-t'an kagán (414–429) uralma alatt folyamatos háborúban álltak a Wei-házzal. Wu-t'i kagán (429/430–444), 431 és 436 között átmenetileg adó-ajándék viszonyt létesített Kínával. Wu-t'i utóda T'u-ho-csen kagán (444–464) alatt is folytatódott az ellenségeskedés. Enyhülés csak Jü-kiu-lü Jü-cs'eng kagán (464–485) uralma alatt következett be. Az ő utóda, Jü-kiu-lü Tou-lun kagán (485–492) alatt tört ki a *t'ie-lö (kao-kü)* törzsek lázadása, amelynek leverése a türkök felemelkedését okozta. Sikertelensége okán utóda nagybátyja, Jü-kiu-lü No-kai kagán (492–506) lett. Ő békét kötött a Wei-házzal, ami az utóda Jü-kiu-lü Fu-t'u kagán (506–508) alatt is folytatódott.

A különbség abban volt, hogy az utóbbi már nem kapott Wei hercegnőt feleségül. Ő és utóda, Cs'ou-nu kagán (508–521) folyamatosan háborúzott a kaokü néppel. 516-ban sikerül is átmenetileg pacifikálni őket.

A zsuán-zsuán követek engedélyt kaptak arra, hogy ne a vazallus országok követeinek szertartásrendje szerint tisztelegjenek az udvarnál 518-ban. Ezt követően 520-ban A-no-kui Kínába menekült, Szu-cung császártól kért segítséget trónja visszaszerzéséhez. A-no-kui kínai tartózkodása során deklarálta vazallusként viselkedett. Az udvarban ennek ellenére a vazallus uralkodók mögé rangsorolták. A császár Suo-fang kün fejedelmévé és a zsuán-zsuánok királyává (*wang*) nevezte ki. 521-ben térhetett haza, miután megvesztegette Jüan Ji főminisztert (*cai-sziang*). Mialatt A-no-kui Kínában tartózkodott, a zsuán-zsuánok között A-no-kui apai nagybátyja, a korábbi *sze-li-fa*, P'o-lo-men (521–524) lett a kagán.

A császári udvar úgy tervezte, hogy A-no-kui uralkodjék északkeleten, T'u-zsonál, míg P'o-lo-men tartsa fejedelmi szállását Szi-hai-kürinél, Tihuangtól északra. P'o-lo-men, akinek mindhárom felesége a heftalita uralkodó húga volt, megkísérelt Tunhuangból a heftalitákhoz menekülni, de útközben elfogták. 524-ig Lojangtól délre élt száműzetésben. 522-ben A-no-kui – nagy valószínűséggel népének szorult helyzetében – vetőmagnak való kölest kért Kínától. Hasonló esetre legközelebb csak a türk *Qap(án qa)an* (691–716) uralma alatt került sor.

Az éhínség 523-ban is folytatódott, ezúttal A-no-kui Kínából állatokat rabolt, és túszként Jüan Fu császári főtitkárt is magával hurcolva, akit Szu-cung császár küldött követségbe a zsuán-zsuán vezér lecsillapítására. 524-ben fellázadtak azok a zsuán-zsuánok, akik 521 óta kínai helyőrségekben éltek. Ebben talán P'o-lo-men halála is közrejátszhatott. Császári parancsra A-no-kui verte le őket 525-ben. Ugyanebben az évben A-no-kui felvette a kagán címet. Követe, Jü-kiu-lü Mi-o adót hozott a Wei fővárosba, 527-ben pedig követe, Kung Feng-king járt a fővárosban adóval. A-no-kui alávetett helyzete ezzel véget is ért. Szucung (516–528) császár utóda, Hiao-csuang (528–530) 528-ban kiemelte a vazallus államok sorából a zsuán-zsuánokat. Megengedte a kagánnak, hogy a kínai császárokhoz hasonlóan névtabuval őrizze a saját személynevét, s beadványaiban ne nevezze magát alattvalónak. 532-ben A-no-kui kínai hercegnőt kért a fia számára. Az udvar 533-ban egyezett bele a házasságba. A még egységes Északi Wei-ház utolsó uralkodója, Hiao-wu (532–534) császár uralma alatt alaposan átrendeződtek a hatalmi viszonyok. A-no-kui jó diplomáciai érzékkel külön kapcsolatot épített ki Hien-wuval, C'i főhercegével (*wang*). A legkedvesebb lányát adta hozzá feleségül. 550-ben az Északi C'i-ház valóban letaszította trónjáról a Keleti Weit. Ez a dinasztia nyújtott 552 után rövid ideig menedéket A-no-kui utódainak és népének. Miután 534 telén a Nyugati- és a Keleti Wei kettévált, a két új dinasztia versenyt futott a zsuán-zsuánok kegyeiért.

Néhány évig tartó ellenségeskedés után 540-ben A-no-kui hajlandónak bizonyult a Keleti Wei hűségére térni. 540–541-ben a Keleti Wei és a zsuán-zsuánok között alakultak házassági kapcsolatok, amelyet a kagán ezer lóval hálált meg. E kapcsolatoknak hála, 550-ig béke honolt a Keleti Wei északi határán. Időközben 542-ben – illetve más forrás szerint 546-ban – A-no-kui leányunokája megkapta a Lin-ho hercegnője címet és férhez ment C'i Sen-wu főherceg (*wang*) kilencedik fiához, Cs'ang-kuang hercegéhez (*kung*). Ezzel tovább erősödtek a zsuán-zsuán hatalom és a Keleti Wei örökökébe lépni készülő Északi C'i közötti kapcsolatok. A kínaiak véleménye szerint A-no-kui egyenrangúnak tekintette magát a császárral. A-no-kui uralmának utolsó két évében az Északi C'i vette át a Keleti Wei korábbi szerepét. Miután 552-ben A-no-kui vereséget szenvedett a türköktől és öngyilkos lett, utóda és

rokonai elmenekültek. Teng-csu kisebbik fia, T'ie-fa próbált meg az eredeti szállásterületen maradva ellenállni a türköknek.

Mivel T'ie-fa elesett a kitajok elleni harcban, Teng-csu került a trónra. Egyik főembere, A-fu-t'i azonban őt is megölte, így K'u-t'i került a trónra. 553-ban új türk támadással is szembe kellett néznie a megroppant zsuanszuan hatalomnak. 554-ben An-locs'en fellázadt, Wen-szüan császár pedig személyesen vonult ellene, a zsuanszuanok több alkalommal is vereséget szenvedtek, mégis az egész év folyamán fosztogattak. 555-ben Wen-szüan újra hadjáratot indított a zsuanszuanok ellen, ugyanebben az évben a türkök is hadra keltek ellenük, ami a zsuanszuan hatalom összeomlását eredményezte.

A türkök

A Türk Kaganátus volt az első hatalom, amely Kína határától a Fekete-tengerig a saját uralma alatt egyesítette az eurázsiai steppék térségeit. A türk hatalom volt a csúcspontja annak a belső-ázsiai birodalmi hagyománynak, amely az ázsiai hunokkal kezdődött, s az ujgurok belső-ázsiai hatalmának bukásával (840) ért véget. A későbbi történeti időkben általánossá váló, s napjainkig az egész török nyelv- és népcsalád összefoglaló nevéül is használt türk népnév az 5–7. században még csak egy törzsszövetség neve volt. A türk hatalom egy dinasztia, az Asina köré szerveződött. Az Asina-ház totemisztikus eredetlegendája szerint a türkök ősei egy, az ellenség által elpusztított hiung-nu törzs véletlenül életben maradt, és egy nőstényfarkas által felnevelt fiúgyermeké és a nőstényfarkas közös ivadékai lennének, számos változatban maradt fenn kínai forrásainkban.

A türkökről először 439-ben tettek említést a kínai krónikák, amikor a tabgacs eredetű Északi Wei-ház (386–534) csapatai legyőzték a Kanszuban hatalmat gyakorló, hiung-nu eredetű Északi Liangot (389–439). Ennek az eseménynek a következtében kerültek a türkök ősei az Altaj-hegységbe, ahol, az akkor hatalmas csúcán levő zsuanszuanok alattvalói, kínai forrásaink szerint „kovácsai” lettek. Az Altajtól délre nomadizáló t'ie-lö (kao-kü) törzsszövetség 508 és 521 után 546-ban kelt fel a 6. század folyamán immáron harmadjára a zsuanszuan uralom ellen. A zsuanszuanok szolgálatában az Altajban élő türkök verték le e felkelést. Ugyanakkor a zsuanszuanok ura A-no-kui megtagadta, hogy a türkök vezérének hercegnőt küldjön, a türkök sértett vezére előbb Kínához fordult, majd kínai támogatással leverte a zsuanszuanokat. A Türk Birodalom alapítója Bumin († 552) trónra léptekor felvette a *Ji-li k'o-han* címet. A türk birodalmat megalapító fivérek Bumin és Istemi († 576) közül az előbbi birtokolta a belső-ázsiai kagánoknak karizmatikus felhatalmazást (*qut*) adó szent hegyet, a mai Hangajhegység egyes részeivel azonosítható Ötükent. T'u-men halála után a birodalom keleti fele feletti hatalmat és a kagáni címet fia vagy öccse K'o-lo (552–553) örökölte. K'o-lot még 553-ban Mu-han (553–572) követte a trónon, aki K'o-lo öccse volt. Ez volt a Türk Birodalom kialakulásának és gyorsan elért nagyhatalmi státusának a kora.

Miután 555-ben sikerült végleg legyőzniük a zsuanszuanokat, fogadták a tőlük keletre és északra élő kitajok és kirgizek hódolatát. A zsuanszuanok egyébként nem egykönnyen adták meg magukat. Nem csak a türkökkel harcoltak, de az őket 553-ban befogadó C'i-házat is folyamatosan zaklatták. Végül ez lett a vesztük. Innen a türkökkel szövetséges Nyugati Wei területére üzték őket, és ők 555-ben kiadták maradványaikat a türköknek. Mu-hannal kapcsolatban említik először a kínai források a türk kagánok farkasfejes zászlaját, valamint a fu-li (böri 'farkas') testőrgárdát. Mu-

han uralma alatt írták le először a kínai források a birodalom tisztségviselőit. A birodalom nyugati területei feletti uralmat fivéréől megkapó Istemi és utódai fennhatósága alá tartozott a Kaszitól nyugatra elterülő hatalmas terület is, a Kaukázus előterében és a Fekete-tengertől északra elterülő pusztákkal.

A türkök 557-ben kötöttek szövetséget a perzsákkal, a közös ellenfél a heftalíták voltak. Később a szassznida hatalommal szakító türkök a keletrómaiakhoz fordultak. A keletrómai követjelentésekből az derül ki, hogy a (nyugati) türkök urának szállása, az Ektag, görög nevén Aranyhegy volt. Istemi szállása nagy valószínűséggel a Julduz folyó völgyében, Kucsától és Karasartól északra terülhetett el. A keletrómaiak és a türkök barátságának induló viszonyát hamarosan ellenségeskedés váltotta fel. Az ellenségeskedés kitörésének oka az

volt, hogy a türkök nehezményezték a kialakuló keletrómai–avar kapcsolatokat. Az a kijelentés, hogy a kárpát-medencei beköltözők valójában nem avarok lennének, hanem varchoniták, először Valentinus követjárása (576) kapcsán került forrásaink szövegébe.

Még a türköknél volt a Valentinus-féle követség, amikor a türk szolgálatban hadakozó utigurok ostrom alá vették a kimmériai Boszporuszt. Ezzel, ha csak átmeneti időre is, de veszélybe került a Krímben és környékén az 5. század óta stabil bizánci fennhatóság. A 6. század utolsó évtizedeire datálható buguti felirat állítása szerint, a harmadik kagán Mu-han (553–572) egy buddhista kolostor alapítását rendelte el a birodalma szívében. Mu-han öccse volt Taszpar kagán (572–581). Az ő halálának éve volt a türk nagyhatalom végének kezdete. Ebben az évben (581) kezdte egyesíteni a leendő Szui-ház (589–617) az addig szétdarabolt és a türköktől nagy mértékben függő Észak-Kínát. T'o-po halála után fia, An-lo és Mu-han fia, Ta-lo-pien küzdöttek a hatalomért. Közülük emelkedett ki egy korábbi „kis kagán”, Se-tu (Nivar), aki megszerezte az Ötüket (581–587). An-lo, a Tola folyónál kapott szállást és második kagáni címet. Ta-lo-pien az A-po kagáni címet kapta. A későbbi dinasztikus harcok során a birodalom nyugati fele átmenetileg A-po kezébe került. Tardu 594-ben került vissza a kínai száműzetésből. Uralma alatt feltartóztatlanul folyt a t'ie-lö törzsek 601-ben kezdődött lázadása. 603-ban a helyzete annyira tarthatatlanná vált, hogy végül a t'u-jü-hunok közé menekült. Távozásával a kaganátus valóban két részre szakadt. Egy keletre és egy nyugatra.

A keleti kaganátus 630-ban kínai uralom alá került. A kínai hatalom a türköket a Góbitól délre telepítette le. A nyugati kaganátus fénykora 628–630 körülre tehető, amikor T'ung sö-hu kagán (618–630) csapatai nagy szerepet játszottak Herakleiosz (610–641) császár Perzsia elleni hadjárataiban. A hatalmaskodó kagán halálával megrendült a nyugati türk hatalom. Önálló hatalommá váltak a kazárok, s a kelet-európai t'ie-lö törzsek önállósodtak, s létrehozták a Bolgár Birodalmat.

A Második Türk Kaganátus

A nyugati türk népeket tíz törzsbe szervezték 650 körül, de ez már nem segített a dinasztikus belharcoktól gyötört kaganátuson. 657-ben a kínaiak támadást indítottak. Az utolsó nyugati türk kagán Asina Ho-lu 659-ben kínai fogságban fejezte be életét. A nyugati türk népesség ettől kezdve a kínai és az előretörő arab hódítók közötti harcok szenvedő alanyává vált. 702-ben a nyugati türkök egyik korábbi törzse, a türgesek kezébe került a hatalom. A kínai uralommal elégedetlen keleti türkök 679-ben és 681-ben is sikertelenül keltek fel a kínaiak ellen.

Végezetül, az Asina nembéli Qutluy vezetésével tört ki egy sikeres felkelés. Az új vezér felvette az Elteris kagán címet, s maga mellé vette a türk történelem talán legnagyobb hatású államszervezőjét, hadvezérét és politikusát, Tonjukukot. Az ő tényleges irányítása mellett a türkök 687-re érték el egykori szállásterületeiket a Hangaj-hegységben. Ez ebben az időben a t'ie-lö törzsszövetségből kivált, s az ujugrok vezette tokuz-oguzok kezén volt.

Elteris kagánt halála után fivére Kapgan vagy kínai nevén Mo-cs'o kagán (691–716) követte a trónon. Az ő uralma alatt érte el legnagyobb területi kiterjedését a második türk kaganátus. Uralma alá kerültek a tokuzoguzok és egy rövid időre a nyugati türkök tíz törzse is. A 709-ben indult nyugati hadjárat során – nagy szerepet játszott Tonjukuk mellett az a Bilge, aki később kagán lett – a türkök először bravúrosan átkeltek a téli Szajánhegységen majd legyőzve a kirgizeket (710), 710–711 folyamán legyőzték és szétverték a túrgeseket. 712 és 713 folyamán azonban katasztrofális vereséget szenvedtek az Amu-darja mentén hódító araboktól, majd ezt követően, 714-ben hiába próbálkoztak Besbalik ostromával, ugyanis a kínaiaktól szenvedtek vereséget. A meghódított törzsek Kínában kerestek menedéket, s a kagán is a lázadás áldozatául esett 716-ban. A helyzetet súlyosbította, hogy a kagán megkísérelte a saját fiát, Fu-küt a trónra juttatni. Őt és környezetét azonban félreállította az elhunyt Elteris kagán kisebbik fia, aki Tonjukuk kivételével lemészárolta az udvari főembereket, köztük az új kagánt is. Ezt követően a fivérét juttatta trónra Bilge kagán (716–734) címen, míg ő maga a *Kül* (vagy egyes olvasatokban *Köl*) címen a birodalom fegyveres erejét irányította. Az ő emlékhelyeiken állították a híres orhoni feliratokat, míg Tonjukuk, aki az új uralkodó apósaként 718-ban térhetett vissza a kegyvesztettségéből, már korábban felállította a maga feliratát Nalajh közelében.

A Kínához fűződő kapcsolatok eleinte feszültek voltak, az új uralkodó sikerrel stabilizálta az uralmát és uralkodása a türk hatalom utolsó felvirágzását jelentette. Ő maga 734-ben, egy udvari főembere által megmérgezve vesztette életét. A halálát követő évtized folyamán a türk hatalom már lényegében folyamatos káoszba süllyedt, és 744–745 folyamán átadta helyét az ujugrok birodalmának.

Az Ujgur Kaganátus

A Türk Birodalom vezető népeleme a türk törzsekből állt, akik számos más törzset legyőzve uralkodtak Belső-Ázsiában. Az egyik alávetett népcsoport a tokuz-oguz törzsszövetség volt, amelyhez az ujgur törzsek is tartoztak, de 745-ben, a törzsszövetség vezetői lettek. Az ujugrok által vezetett törzsszövetség a baszmil és karluk törzsszövetség támogatásával megdöntötte a második Türk Birodalmat (745). Az ujugrok a türkök felett aratott győzelem után, a szövetségeseiket is legyőzték, és önálló birodalmat szerveztek. Az Ujgur Birodalom a legyőzött Türk Birodalom területét elfoglalta, központja az Orhon folyó mentén Ordu-balik lett. Az Ujgur Birodalom kiterjedt a mai Mongólia, a Góbi-sivatag és Mandzsúria területeire, északon pedig csaknem a Bajkál-tóig ért. Ujgur fennhatóság érvényesült az Altáj és a Tien-san hegységek területén. Az ujgur kagánok jó viszonyra törekedtek a Kínai Birodalommal, jelentős számú állatot adtak el Kínának, és cserébe selymet követeltek. A kereskedelem nem a kölcsönös előnyökön alapult, ugyanis az ujugrok esetenként a kereskedés fenntartására kényszerítették Kínát.

Az Ujgur Birodalom fénykora a 8. század második felére tehető, a kínai selyem az ujgur kereskedelem fontos áruja lett, amelyet Közép-Ázsiába vittek tovább. Az

Ujgur Birodalomban jelentős szerephez jutottak a középázsiai eredetű szogd kereskedők, akik a birodalom adminisztrációjának irányításában is jelentős szerepet kaptak. Az ujgur kagánok politikájának következtében a 8. század második felében elterjedt a manicheus vallás Belső-Ázsia keleti részén, majd Kínában is megjelent. Az ujugrok átvették a türk rovásírást, a manicheizmussal együtt pedig a szogd írás is elterjedt, emellett az ujugrok saját nyelvű írásbeliséget is kialakítottak.

Az Ujgur Birodalom jelentős vereséget szenvedett 790-ben a tibetiektől, akik bevonultak Bes-balik városába, illetve csaknem egy évszázadra elfoglalták a Tarim-medencét, amelyen a Kína és Közép-Ázsia közötti kereskedelmi utak haladtak át. A következő évtizedekben több ujgur törzs is igyekezett magához ragadni a birodalom irányítását, a leigázott törzsek pedig fellázadtak. Az ujugrok közötti hatalmi harcok kedvező lehetőséget biztosítottak a kirgizeknek, akik 840-ben elfoglalták Ordu-balikot, és ezzel megdöntötték az Ujgur Birodalmat.

A kirgiz hatalom Belső-Ázsiában

A kirgiz győzelem után az ujugrok menekülni kényszerültek, a győztesek pedig elfoglalták a megdöntött birodalom területének jelentős részét. A kirgiz hatalom 840–920 között volt a legerősebb, de nem jött létre egy új steppei birodalom, amely a korábbi zsuán-zsuán, türk, ujgur birodalmakhoz hasonlóan megszervezte volna Belső-Ázsia törzseit. Belső-Ázsia hatalmas térségein kisebb törzsi csoportok és népek osztoztak, a régió legjelentősebb hatalma Kína lett, amely hosszú időre megszabadult a nyomasztó katonai fölényrel rendelkező nomád birodalmak fenyegetésétől. A szétszóródott ujgur és más nomád törzseket a kínai birodalmi politika ügyesen felhasználta saját érdekében, az ujugrok egyik csoportja Kína északnyugati határa mentén telepedett le, Kanszu vidékén, a másik részük pedig a Tien-san hegyei között talált menedéket. Belső-Ázsia keleti felének nomád népei három évszázad múlva, a Mongol Birodalom felemelkedésének korában jutottak meghatározó szerephez a történelmi események alakításában.

India

A Gupta Birodalom az 5. században

A Gupta-dinasztia egy vaisja rendbéli valószínűleg korábban a kusánok vazallusaiként uralkodó fejedelmi dinasztia volt, amely a központját Magadhaban rendezte be. A Gupta Birodalom első jelentős uralkodója I. Csandragupta (320–335) fia és utóda, Szamudragupta (335–380) uralkodása idején állama egyesítette India jelentős részét. Szamudragupta a déli hódításai révén a birodalmához csatolta a Bengáli-öböl nyugati partvidékét és hatalmát elismertette a Pallavákkal. II. Csandragupta (380–415) – aki a testvérével Rámaguptával való polgárháborút megnyerve lépett trónra – leányát a Vákataka Állam uralkodójához adta feleségül, így annak halála után Közép-India legbefolyásosabb államát a kiskorú trónörököse helyett Csandragupta lánya irányította. Szintén a birodalmán megerősítését szolgálta, hogy Nága-dinasztiabéli hercegnőt vett feleségül, amely nyugati hódításai során nagy előnyt jelentett. Északnyugat-India eddig független kusán eredetű fejedelemségei elismerték a Gupta Birodalom fennhatóságát. Még olyan távoli államok, mint Sri Lanka is kénytelen volt jó kapcsolatokat ápolni a Gupta Birodalommal. Belpolitikai téren fontos lépése volt, hogy elődeivel szemben az aranypénzek mellett ezüst és rézpénzeket is forgalomba hozott, állama második hatalmi központjává pedig Uddzsajinit tette meg. Utódának I. Kumáraguptának (kb. 414–455) már fel kellett venni a harcot a birodalma nyugati felén feltűnő fehér hunokkal, akiknek a támadásai a Gupta Birodalmat egykori

törzsterületére szorították vissza, ahol az 5. század végére omlott össze a dinasztia uralma.

A Gupták idején a hinduizmus újjáéledését tapasztalhatjuk. Szamudragupta visszaállította eredeti szerepét az állammal kapcsolatos áldozati szertartásoknak, és törekedett a kasztrendszer következetes alkalmazására. Sivát és Visnut tette a vallás főisteneivé és megnőtt a képek szerepe a hindu vallásban. Az 5. század folyamán a középázsiai Heftalita Birodalom vereséget mért a Kusán és a Szaszánida Birodalomra is, és hatalmi súlyának növekedését kihasználva 455-ben és 458-ban betöréseket hajtott végre Észak-Indiába. Az indiai forrásokban fehér hunnak nevezett támadók első jelentős uralkodója, Tóramána (490–502 körül) idején a kezükre került Szind, Rádzsasztán és Nyugat-India egy része, és a Gupta Birodalom pedig fokozatosan Magadha és Nyugat-Bengál területére zsugorodott össze. Tóramána utóda fia, Mihirakula – aki a buddhizmus üldözője volt – a kezdeti sikerek után vereséget szenvedett a Gupta uralkodótól, Naraszimhaguptától, és a fehér hun uralom Gandhára és Pandzsáb területére szorult vissza, ahol a fővárosuk Szialkó lett. A 6. század első felében Jasódharman Málvá uralkodója is vereséget mért a fehér hunokra, de végleges bukásuk a század második felében a türkök és a Szaszánida Birodalom együttes támadásának áldozatául esett Heftalita Birodalom összeomlásával kapcsolódik össze. Az Indiában maradt fehér hunok beolvadtak a hindu társadalomba. Vezető rétegük a *ksatrija* kaszt tagja lett, a Gudzsarát területére telepedett csoportjuk pedig a Gurdzsara-Pratihára-dinasztia révén fontos tényezőivé váltak Közép-Indiának. Közép-Indiában a 3. században a Vákatakák állama szerezte meg a hatalmat. Az 5. században a főváros Nardivardhana volt. Ebben az időben a Vákatakák állama a Gupta Birodalom gyámkodása alá került. A Gupta Birodalom gyengülésének hatására a Vákatakák állama számos független fejedelemségre esett szét, amelyek hamarosan el kellett, hogy ismerjék a Csálukják fennhatóságát.

Harsa birodalma 640 körül

A Gupta Birodalom 6. századi bukása után Észak- és Közép-Indiát a Maukharí dinasztia kísérelte meg uralma alá hajtani. Első jelentős uralkodójuk, Isánavarmann és utódai idején már megszerezték Észak-India ez időbeli hatalmi központját, Kanaudzsot és sikeres harcokat folytattak a fehér hunok ellen. A 7. század elején azonban államuk lehanyatlott. Helyét az 5–6. század fordulóján megalakult Thanészár állam vette át, amelynek uralkodója Prabhákaravardhana sikeresen harcolt a fehér hunok és Észak-India kisebb hindu államai ellen. Utóda fia, Rádzsjavardhana miután a Maukharí állam és Málvá közötti háború során az utóbbi győzelmet aratott és bevette Kanaudzsot, beavatkozott a küzdelembe. Bár csapatai vereséget mértek Málvá haderejére, de annak szövetségese Gauda uralkodója, Sasánká azonban legyőzte őket és Rádzsjavardhana életét vesztette. Utóda, testvére Harsa lett, aki ügyes diplomáciával rákényszerítette Sasánkát, hogy felhagyjon a további támadásokkal és feladja Kanaudzsot. Harsa a fővárosnak Kanaudzsba való áthelyezésével Észak-India nagy részét egyesítette. Csapatai a 620-as években elfoglalták Gaudát, és további terjeszkedésének csak a 630-as években a II. Pulakésin vezette Csálukja Birodalom elleni hadjárata során elszenvedett veresége szabott határt, így fel kellett adnia azt a tervét, hogy Közép-Indiára is kiterjessze fennhatóságát. Birodalmáról részletes híradást hagyott hátra egy kínai buddhista zarándok, Hszüan Cang, aki szerint az uralkodó a tulajdonát képező földeket négy csoportra osztotta. Az első bevételei az állami kiadások fedezésére szolgáltak, beleértve az állami istentiszteleteket is, a második, illetve a harmadik a

fontos személyek vagy nagy szellemi teljesítményt nyújtó emberek ellátását, a negyedik pedig a jótékonykodást szolgálta. Az államnak adó gyanánt a mezőgazdasági termékek egyhatodát kellett beszolgáltatni, a kereskedelmi forgalmat magas vámok sújtották. A különböző vallások és vallási irányzatok (hinduizmus, buddhizmus, dzsainizmus) hívei szabadon gyakorolhatták hitüket. A kora viszonyai között rendezett és stabil birodalom Harsa 647-ben bekövetkezett halála után hamarosan összeomlott. Utóda, egyik minisztere – akinek kínai forrásban fennmaradt neve az Arunásva vagy az Ardzsuna nevet rejtheti – meggondolatlanul háborúba keveredett a Kínai Birodalommal, amelynek során vereséget szenvedett, és Harsa egykori állama egymással harcoló fejedelemségekre esett szét.

Közép-Indiában Harsa birodalmának ellenfele a Csálukja Birodalom volt. Ennek egyik uralkodója, I. Pulakésin a 6. század közepén Vátápit tette meg állama fővárosává, utódai pedig a 7. század elejéig meghódították egész Közép-Indiát. Az állam legjelentősebb uralkodója II. Pulakésin (609–642) kiváló hadvezéri képességeire támaszkodva nem csak megállította Harsa déli terjeszkedését, hanem számos sikeres hadjárata során kiterjesztette hatalmát a Bengáli-öböl nyugati partvidékére is. Emellett meghódította a Pallaváktól Véngit, ahol testvére Kubdzsa Visnuvardhana uralkodott előbb helytartóként, majd pedig később önállóan, megalapítva a Keleti-Csálukják államát. II. Pulakésin vesztét éppen a terjeszkedése okozta. A Pallava állam uralkodója, I. Naraszinhavarman (kb. 625–642) több hadjáratot vezetett ellene, és ezek egyikében 642-ben Vátápi ostroma során II. Pulakésin is életét vesztette. A súlyos vereség után ugyan a 7. század második felére a Pallavákat a Csálukják csapatai sikerrel visszaszorították, de 753-ban a dinasztia a Rástrakuta uralkodó, Dantidurga végleg megsemmisítette. A Pallavák első jelentős uralkodója Szinhavisnu a 6. század végére a Pándják és a Csólák államának elfoglalásával kiterjesztette uralmát Dél-India jelentős területeire. A dinasztia legjelentősebb uralkodója, I. Naraszinhavarman volt, aki sikerrel állította meg a Csálukja Birodalom déli irányú terjeszkedését, és a harcok során esett el legfőbb ellenfele II. Pulakésin. A Pallavák állama a 9. század végén a Csólákkal való összeütközés hatására lehanyatlott.

India a 9. század végén

A korábban a Csálukják vazallusaként uralkodó Rástrakuta-dinasztiának az egyik tagja Dantidurgá 753-ban fellázadt és függetlenítette magát. A 8. század végén Dhruva (780–794) uralkodása idején a Rástrakuták háborúztak a Pallavákkal, a Keleti-Csálukjakkal és a Pálákkal északon pedig hadat vezettek Málvába. A dinasztia fénykora III. Góvinda (793–814) uralkodására esett, aki Észak-India középső részére is kiterjesztette hatalmát. Utódai Nripatunga (814–880), II. Krisna, III. Indra és III. Krisna (939–968) idején folytatódott a terjeszkedés. Legyőzik a Paramárákat, 916/917-ben lerombolták a Pratihárák fővárosát Kanauzsot, bevették Kanycsipuramot és Tandzsavúrt, 949-ben pedig Ganga uralkodójának támogatásával vereséget mértek I. Parántaka Csóla uralkodóra. III. Krisna halála után azonban előbb a Málvá állam foglalta el a fővárost Mánjakhétát, majd pedig 973-ban a Csálukják megdöntötték a dinasztia uralmát.

A Gurdzsára-Pratihárák egy valószínűleg fehér hun uralkodócsalád volt, amely Radzsasztánból kiindulva Észak-India nyugati felét fokozatosan uralma alá hajtotta. Egyik uralkodójuk, II. Nágabhata (805–833) megszerezte Kanauzsot és szövetségesévé tette a Bengáli-öböl keleti partján elterülő Kalinga államot, amely lépése a Pálák ellen irányult. A halála után bekövetkezett hanyatlást Mihira Bhódzsa

(kb. 836–885) állította meg, aki a Pálákkal és a Rástrácutákkal folytatott sikeres háborúi során megerősítette állama domináns helyzetét Észak-Indiában. Utódai idején azonban a hanyatlás egyre nyilvánvalóbbá vált. I. Mahéndrapála (kb. 885–910) birodalmának Kasmírral határos részét elveszítette, az őt követő Mahipála (912–944) idején pedig a Rástrakuták kifosztották Kanaudzsot, a Pálák csapatai pedig egészen Pataliputráig nyomultak előre. A 10. század végén lezajló Észak-India elleni muszlim támadásokat más hindu dinasztiákkal összefogva sem tudták megállítani. Amikor pedig Mahmúd Gúritól 1018-ban vereséget szenvedtek, majd a következő évben Kanaudzs is a támadók kezére került, a dinasztia hatalma összeomlott.

Az Északkelet-Indiát uraló Pálák dinasztiájának létrejötte 760 körülre datálható, amikor egy sikeres hadvezért Gópálát alattvalói uralkodóvá választották. Utóda fia, Dharmapála beavatkozott az Észak-India uralmáért folytatott küzdelemben, de a Rástrácutáktól elszenvedett vereség hatására elveszítette a Gangesz és a Jamúna közötti területeit, majd le kellett mondania Kanaudzsról is, amely előbb a Rástrácuták később pedig a Gurdzsára-Pratihárák kezére került. Utóda – a dinasztia legsikeresebb hódítója – Dévapála meghódította a Bengáli-öböl északkeleti partvidékét és Asszámot.

A számánidák állama és a Gurdzsára-Pratihárák birodalma között helyezkedett el Kásmír, amelynek uralkodója Lalitáditja Muktápída (kb. 724–760) Észak-India jelentős hatalmává tette államát, amit az is mutatott, hogy csapatai 733-ban bevették Kanaudzsot, kiterjesztette a fennhatóságát Pándzsábra, északra pedig az Amu-darja felső folyásáig tolta ki állama határát. 747-ben – a hindu hagyományoknak megfelelően legitimálva hatalmát – egy nagy tűzszertartással nemzetségét beillesztette a *ksatrija* kasztba. Birodalma azonban 756-ban bekövetkezett halála után összeomlott, és ezt a folyamatot csak az újonnan a hatalmat megszerző Utpala-dinasztia első uralkodójának, Avantivarmannak (855–885) sikerült visszafordítania. A törzsterületeken helyreállította a közbiztonságot, a mezőgazdasági termelést pedig a csatornahálózat kiépítésével növelte. Utóda fia, Sankaravarman (883–902) visszahódította Pándzsábot és a Kásmírtól északra lévő területek egy részét is. Halála után azonban a dinasztia, a testőrség és a királynék, valamint ágyasok által trónra juttatott züllött uralkodók idején alárendelt szerepet játszott a térség történelmében.

A Csóla-dinasztia felemelkedése a 9. század közepére tehető, amikor elfoglalták Tandzsavúrt és megtették fővárosukká. A 907-ben trónra lépő I. Parántaka jelentős sikert ért el, amikor vereséget mért a Pándjákra és bevette fővárosukat, Madurait. Északi irányban a Rástrakutákkal szemben azonban már nem volt ilyen sikeres, 949-ben III. Krisnától súlyos vereséget szenvedett Takkólamnál, és az ellenség elfoglalta Kánycsipuramot és Tandzsavúrt is. A halála utáni zűrzavaros időszak több évtizedig eltartott.

India a 11. században

A 10. század végén a Csólák hanyatlását I. Rádzsarádzsa (985–1014) állította meg, aki vereséget mért nem csak a Csérákra, hanem bevette a Pándják fővárosát Madurait is. A Dél-India feletti hegemonia megszerzésének következő lépéseként elfoglalta Sri Lanka északi részét, megszerezte az Indiától délre elhelyezkedő Maldív-szigeteket, majd birodalmához csatolta a Bengáli-öböl nyugati partvidékét. Utódja, I. Rádzséndra (1014–1044) 1017-ben teljesen elfoglalta Sri Lankát, és bár az 1021–1025 között a Pálák ellen folytatott háborúja nem zárult teljes győzelemmel, de csapatainak egészen a Gangeszig való előrenyomulása azt jelentette, hogy a Csólák most már közvetlenül befolyásolni tudják Észak-India hatalmi viszonyait. Utóda, I.

Rádzsádhirádzsa (1044–1052) bár sikerrel leverte a Pándják, a Csérák és Sri Lanka támadását, de ezt követően testvére merényletének esett áldozatul. A zűrzavaros helyzetet I. Kullótunga (kb. 1070–1122) trónra lépése változtatta meg, aki perszonálunióra lépve a Keleti- Csálukjakkal, az ország fölé fiát majd pedig testvérét nevezte ki helytartónak. Gyengekezű utódai idején a Csóla állam törzsterületére szorult vissza, majd véglegesen a 13. században szűnt meg.

A 10. században egy addig a Rástrakuták vazallusaként uralkodó Csálukja-ág, amikor uraik a Paramáraktól vereséget szenvedtek, önálló politikai szerepre jutott. Mikor pedig az északi határaik mentén élő Paramárák uralkodóját Mundzsát elfogták és kivégezték, hatalmukat sikerült megerősíteniük. A 11. század első felétől – kihasználva a Paramárák uralkodójának Bhodzsának halálát – jelentős területeket szereztek meg tőlük. 1052-ben pedig I. Szómészvara Csálukja uralkodó Koppam mellett vereséget mért Rádzsádhirádzsa Csóla uralkodóra, és ezzel megerősítette hatalmi helyzetét Közép-Indiában. A Paramárák, akik korábban a Gurdzsára-Pratihárák és a Rástrakuták vazallusai voltak a 10. század végére függetlenné váltak. Egyik uralkodójuk, Mundzsa (974–993/994) bár hatszor viselt sikeres hadjáratot a Csálukják ellen, de amikor a hetedik alkalommal elővigyázatlanul átkelt a Gódávári folyón, II. Tailápán Csálukja uralkodó fogságába esett, aki kivégeztette. Utóda Bhódzsa (1000–1055) 1019-ben vereséget mért a Csálukjakra, akik azonban a 11. század közepén megtámadták őt, elfoglalták a fővárosát Dhárát, és szövetségben a Laksmi-Karna Kalacsuri dinasztiával vereséget mértek a Paramárákra és kifosztották az országot. A Paramára állam ugyan túlélte ezt, de csak annak köszönhetően, hogy a 14. századig nem volt olyan hatalmi tényező a térségben, amely érdekelt lett volna megszüntetésében. A 10. század végén a Pálák területei Nyugat- és Dél-Bengálra zsugorodtak össze. A hanyatlást csak Mahípálának (kb. 988–1038) sikerült megállítania. Bár visszaszerezte Észak-India keleti felét, de az 1021–1025 között lezajlott háborúban vereséget szenvedett I. Rádzséndra Csóla uralkodótól. Amikor azonban ellenfele váratlanul abbahagyta a hadműveleteket, biztosítani tudta a Gangeszen túli területeit. Fia és utóda, Najapála (kb. 1041–1072) védekező harcokra kényszerült a Laksmi-Karna Kalacsuri-dinasztiával szemben. Utóda III. Vigrhapála uralkodása idején I. Szómészvara Csóla uralkodó az Észak-India keleti fele ellen vezetett hadjárata során a Pálák államát is elfoglalta és a harcok során III. Vigrhapála is elesett. A halálát követő trónharcok során Rámapála került hatalomra, akinek elsőként az Észak-Bengálban élő Kaivarta törzs lázadását kellett levernie, majd hozzájárított a dinasztia hatalmának restaurálásához. Utódai alatt azonban a hanyatlás megállíthatatlanná vált egészen a dinasztia 12. századi végleges bukásáig.

Alptegin a Számánida-dinasztia egyik török rabszolgája Gazna székhellyel önálló államot alapított 962-ben. Utódai Szebüktegin és annak fia és utóda Mahmúd (999–1030) megerősítette államát, majd az utóbbi zsákmányszerző hadjáratokat vezetett Észak-Indiába. 1027 után meghódította Perzsia nagy részét, Turkesztánt, és birodalmának határa nyugaton elérte a Kaszpi-tengert és az Aral-tavat. Utóda fia, Manszúr súlyos vereséget szenvedett a szeldzsüktől, 1050-ben pedig a Gúridák elpusztították Gaznát. A Gaznavidák ezen események hatására áttették a székhelyüket Lahórba, ahol a dinasztia 1186-ig maradt fenn.

A Delhi Szultánátus 1206-ban

A korábban Gaznavida fennhatóság alatt élő Gúridák a 12. század közepére önállósodtak. Egyik uralkodójuk, Aláuddín Huszain 1150-ben bevette Gaznát, de a

várost nem tudta megtartani, amely az oguzok kezére került. A települést csak 1173-ban tudta visszaszerezni az egyik Gúrida uralkodó, Gijászuddín Muhammad, aki testvérét Muhammad Gúrit nevezte ki annak helytartójává, aki 1175-ben az utolsó Gaznavida uralkodó, Mahmud Gaznevi üldözése során benyomult Pándzsába. Muhammad Gúri 1178-ban egy Észak-India ellen irányuló hadjárata során vereséget szenvedett Gudzsarát uralkodójától, de 1185-ben elfoglalta Sziálkót és 1186-ban megdöntötte a Gaznavidák dinasztiáját, majd székhelyüket, Lahórt saját fővárosává tette. 1191-ben III. Prithvirádzs Csauhán uralkodó a szövetségesei segítségével Thánészár közelében sikerrel mért csapást Muhammad Gúri hadseregére, de a következő évben már a muszlim csapatok győzedelmeskedtek, és a fogságba esett III. Prithvirádzsot kivégezték.

Ez a siker megnyitotta az utat a muszlimok számára, hogy elfoglalják Észak-Indiát. A 12–13. század fordulóján kezükre került Bihár és Bengál. 1206-ban, azonban amikor Muhammad Gúri Lahórból Gaznába igyekezett, merénylet áldozata lett. Utóda egyik rabszolgája és magas rangú katonai parancsnoka Kutubuddín Ajbak lett, aki megalapította a Rabszolga-dinasztiát, de uralmát csak Észak-Indiában sikerült elfogadtatnia, Gazna városát és a körülötte elterülő közép-ázsiai területeket elveszítette. India hindu fejedelemségei között ez időben nem alakult ki egy erős állam, amely szövetségeseket gyűjtve maga köré útját tudta volna állni a muszlim terjeszkedésnek. A kisebb-nagyobb hindu fejedelemségek egymás elleni harcai és az egyes államok folyton változó határai is az egységes irányítás ellen hatottak. A hindu hadseregek ekkorra már elavulttá váltak. A kizárólag ksatrija kasztba tartozó – ajzószerrek hatására csatába induló – harcosok, az elefántok használata és az elavult taktika, a muszlim csapatokkal szemben nagy hátrányt jelentett. Ráadásul a támadók soraiban nagyszámban találunk közép-ázsiai nomád népcsoportok tagjait, akik mindennapi életének szerves részét alkotta a harc, és lóállományuk is sokkal jobb volt, mint hindu ellenfeleiké. A muszlim társadalom kevésbé volt merev, a kiemelkedő teljesítményt nyújtó harcosok előtt nyitva állt az út a felemelkedés előtt. A muszlim csapatok ideológiája – a bálványimádók elleni szent háború – pedig a harctéri sikerek mellett magával hozta a hindu vallási központok pusztítását, amellyel demoralizálták ellenfeleiket.

Gurdzsára-Pratihárák helyébe lépő Gáhadava-dinasztia a 11. században jött létre, de mindvégig regionális hatalom maradt. 1192-ben amikor III. Prithvirádzs Csauhán uralkodó vereséget szenvedett a muszlim csapatoktól, veje a Gáhadavák uralkodója, Dzsajacsandra, nem nyújtott neki segítséget. 1194-ben Muhammad Gúri Csandavámál megsemmisítő vereséget mért a Gáhadavákra, és az ütközetben maga Dzsajacsandra is elesett. Utódai mint a Delhi Szultánátus vazallusai 1226-ig államuk anektálásáig hatalmon maradtak. A Szénák első jelentős uralkodója Vidzsajaszéna (kb. 1095–1158) volt, aki meghódította Bengált, Asszámot és Orisszát. Egyik utóda Laksmanaszéna (kb. 1180–1206) az előrenyomuló muszlim csapatok támadásai miatt 1197-ben elveszítette Bihárt, majd 1199-ben a fővárosa, Nadiá is a támadók kezére került. A Szénák uralma a Gangesztől keletre levő területekre szorult vissza, ahol a 13. század közepéig maradt fenn a dinasztia. A Csálukják államában a 12. század második felében a Laksmi-Karna Kalacsuri-dinasztia került hatalomra. A század végére azonban a Csálukja-dinasztia visszaszerezte a hatalmát, de a dinasztia utolsó uralkodója, IV. Szómészvara 1188-ban volt vazallusaitól, a Jádaváktól súlyos vereséget szenvedett, ami a dinasztiája bukásához vezetett. A Csólák állama a 12. század

második felében egyre csökkent. Elveszítették Sri Lankát, korábbi vazallusaik, a Pándják és a Csérák sorra elszakadtak. 1267-re a Pándják megdöntötték a Csólák hatalmát.

A Delhi Szultánátus Muhammad ibn Tuglak uralkodásáig

A Delhi Szultánátus uralkodója, Kutubuddín Ajbak († 1210), után az utódlás kérdése mellett a külső fenyegetés is súlyos politikai gondot okozott. A Mongol Birodalom terjeszkedése során hamarosan elérte Észak-India határát, és a Gaznából elűzött Tádzsuddín Jildiz 1214-ben elfoglalta Lahórt. A helyzet megoldása Kutubuddín Ajbak egyik rabszolgájára és egyben utódjára, Málík Samszuddín Iltutmisre hárult. Miután 1216-ban Taráin mellett vereséget mért Tádzsuddín Jildiz csapataira, bevette Lahórt, majd 1229-ben a bagdadi kalifa a nagy szultán címmel tüntetve ki, elismerte országa legitim uralkodójának. Leverte a fellázadt rádzsputokat (1226), elfoglalta Bengált (1230–1231), majd bevette Uddzsajinit (1234). Halála (1236) után leányát, Razíját jelölte meg, akinek uralmát a muszlim előkelők egy része nem fogadta el, és polgárháború tört ki, amelyet azonban az uralkodónő csapatai sikerrel levertek. Razíja bukásához az vezetett, hogy egy kegyence megsértette azon török előkelők egy csoportját, akik az uralkodónő legfőbb támaszát jelentették, akik erre fellázadtak. 1240. október 13-án a lázadók vereséget mértek Razíja csapataira, ő maga férjével együtt fogságba esett és kivégezték.

A mongol csapatok 1241-ben érték el Észak-India határát, és bevették Lahórt. A zűrzavaros politikai helyzetnek Iltutmis egyik bizalmasának Gijászuddín Balbannak a hatalomra kerülése vetett véget. A jó képességű és kiváló szervezőnek bizonyuló új uralkodó átszervezte a hadsereget, saját embereit állítván a kompromittálódott korábbi vezetők helyébe, helyreállította a közbiztonságot és újjáépítette Lahórt. A sikerek mellett súlyos kudarcok is érték. 1285-ben a mongol csapatok betörték Pandzsádba, és az uralkodó legidősebb fia, aki felvette velük a harcot elesett a küzdelemben. Utóda Kaikubád gyengekező uralmának a török eredetű előkelők egy csoportja vetett véget, amikor 1290-ben meggyilkolták az uralkodót. Utóda Dzsáláuddín Fírúz (1290–1296) az uralkodása idején két jelentős hadjáratot vezetett: elsőként a Radzsputok által uralt Rathambhór várát ostromolta sikertelenül, ezt követően pedig 1292-ben legyőzött egy mongol sereget, és egy részének – miután áttértek az iszlámra – engedélyezte, hogy letelepedjenek az országában. Az uralkodó 1296-ban egyik unokaöccse, Aláuddín Hildzsi (1296–1316) merényletének esett áldozatul, aki ezt követően átvette az uralmat. Az új uralkodó, aki céljának India egészének a meghódítását tekintette, sikerrel szerezte vissza Rathambór várát. Terveinek végrehajtásához növelte az adókat, megalázó módon bánt a hindu lakossággal és széles körű kém és besúgóhálózatot hozott létre, majd 1303-ban bevette Csitórt, és 1305-ben csapatai elfoglalták Málvát.

A mongol támadások, amelyek közül kiemelkedik az uralkodó által személyesen védett Delhi 1303-ban történt sikertelen ostroma, azonban a következő években (1304, 1306, 1307) folytatódtak. Aláuddín Hildzsi 1307–1312 között sikeres hadjáratokat indított Közép-India ellen, ahol a lakosság egy részének kiirtásával törte meg az ellenállást. Ennek következménye lett az India déli részén létrejövő hindu állam, Vidzsjanagar felemelkedése. Az 1316-ban bekövetkezett halála után kitört polgárháborút egyik hadvezére Gázi Málík Gijászuddín Tuglak nyerte meg, aki 1320-ban lépett a Delhi Szultánátus élére. 1321-ben csapatai megtámadták a Kakatiják államát Közép- Indiában, és a következő évben bevették fővárosukat Varangalt. 1324-ben fennhatóságát elismertette Bengálban is. 1325-ben – valószínűleg a fia Dzsauna

herceg által szervezett – merényletben vesztette életét. Utóda fia és gyilkosa, Muhammad ibn Tuglak (1325–1351) néven foglalta el a trónt.

A Jádáva-dinasztia, amelynek uralkodói korábban a Gurdzsára-Pratihárák és a Csálukják vazallusai voltak a 12. századra függetlenné vált. Egyik uralkodójuk, V. Bhillama (1185–1193) legyőzte a Csálukjákat és bevette a fővárosukat Kaljánát. Uralkodása idején elhúzódó és váltakozó szerencsével vívott háborúkat a Hójsalákkal. Utódai, Dzsaitugi (1193–1198) és Szinghana uralma idején az Jádávák állama Közép-India legjelentősebb hatalma lett. A 13. század elején Krisna (1247–1261), majd pedig Mahádéva (1261–1270/1271) uralkodása idején elhúzódó és tartós eredményeket nem hozó háborúba bocsátkoztak szomszédaikkal, és 1250-ben összecsaptak egy a Paramára állam területén fosztogató muszlim sereggel. A Mahádéva halálát követő polgárháborút Krisna fia, Rámacsandra nyerte meg. Az ő uralkodása idején zajlott le Aláuddín Hildzsi 1294-es támadása, amelynek során a muszlim csapat megtámadta Dévagiri erődjét. Az uralkodónak csak súlyos békefeltételek ígéréssel sikerült a támadókat távozásra bírni.

A Jádávák szorult helyzetét kihasználva a Hójsalák az állam déli területeit elszakították. Amikor pedig Rámacsandra felmondta a Delhi Szultánátussal kötött békét, egy muszlim sereg nem csak hogy végigpusztított országán, hanem őt magát is fogságba ejtette. Az uralkodó azonban hat hónapi raboskodás után hazatérhetett és ettől fogva segédcsapatokat biztosított a muszlimok déli irányú katonai akcióihoz. A békés viszonyban a Rámacsandra fia és utóda, Sankaradéva ellen 1313-ban vezetett muszlim expedíció vetett véget, aminek során a hindu uralkodó életét vesztette. Amikor 1316-ban Aláuddín Hildzsi a Delhi Szultánátus uralkodója meghalt, Rámacsandra veje, Harapála fellázadt a muszlim uralom ellen. 1317-ben a leverésére indított muszlim sereg bevette Dévagirit, és a harcok során Harapála is elesett, akinek halálával a Jádávák dinasztíája is megszűnt létezni. A Hójsalák, akik korábban a Csálukják vazallusai voltak, II. Bittiga (1173–1220) uralkodása idején függetlenedtek.

A muszlim előrenyomulás ezt az államot is elérte. 1310-ben Aláuddín Hildzsi csapatai elfoglalták III. Ballála (1291–1341) Hójsala uralkodó országát, aki a tricsinopoli csatában vereséget szenvedett és életét vesztette, ami dinasztíája bukását okozta.

A Delhi Szultánátus Muhammad ibn Tuglak uralkodása idején (1325–1351)

Muhammad ibn Tuglak (1325–1351) vitatott személyiségű uralkodója volt Észak-Indiának. Mélyen vallásos muszlim volt, de ez nem akadályozta meg abban, hogy néha durván megsértse vallása előírásait. 1337-ben sikertelen kísérletet tett arra, hogy birodalmának határait Tibet irányába kitolja. Bár serege elfoglalta Kángra-Nagarkót erődjét, de a további előrenyomulás sikertelen volt és csapatainak csak töredéke tért vissza erről a vállalkozásról. Sikertelennek bizonyult az a terve is, hogy török és mongol katonák segítségével közép-ázsiai területeket csatoljon államához. Belpolitikai lépései között is több hibásnak bizonyult. Kísérletet tett az ezüstpénzeknek rézpénzekkel való felváltására, úgy hogy az új fizetőeszközt a régi névértékén kellett volna elfogadni. A kísérlet természetesen nem vált valóra. Lázadásokhoz vezetett, hogy az állam területeit egységes nagyságú adókerületekre osztotta, azzal azonban nem számolt, hogy a különböző régiók képtelenek lesznek egységes összegű adót befizetni. A belső ellenállás letörésére a fővárost Delhiből Daulátábádba helyezte át, de ez a lépése, amely a Delhit uraló török eredetű arisztokrácia politikai súlyát volt hivatva megtörni, akárcsak az a terve, hogy

katonailag és pénzügyileg stabilizálja birodalmát, kudarcba fulladt. 1338-ban a Bengálban, 1340-ben Dél-Indiában és 1347-ben pedig Közép-Indiában tört ki felkelés a szultán uralma ellen. Muhammad ibn Tuglak a súlyos pénzügyi gondokkal és helyi lázadásokkal gyengített birodalom uralkodójaként egy Szindbe vezetett büntető hadjárat során halt meg 1351-ben.

A Delhi Szultánátus szétesése

Muhammad ibn Tuglak halála után a Delhi Szultánátus trónját egyik unokatestvére Málík Radzsab foglalta el Fírúz Sáh (1351–1388) néven. Szakított elődje adópolitikájával és pénzverésével, aminek eredményeképpen növekedtek az adóbevételek és csökkentek a belső feszültségek. A bevételekből az uralkodó óriási építkezésekbe kezdett: felújították az öntözőrendszereket, kórházakat építettek. Eltörölte a csonkítással járó büntetéseket, a kínzásokat, gondoskodott az özvegyek és árvák ellátásáról, állami pénzen segítette a szegény muszlim lányok kiházasítását. A korábbi értéktelen rézpénzek helyett félig rézből, félig pedig ezüsből vert kisebb névértékű, de értékálló pénzt veretett. A sikeres uralkodó halála után utódai nem tudtak erős hatalmat kiépíteni. Tímúr Lenk csapatai lerohanták a Delhi Szultánátust 1398–99-ben, Delhit elfoglalták és a lakosságot lemészárolták. Bár a hódítók nem rendezkedtek be tartósan Indiában, de a pusztulás oly súlyos volt, hogy miután a Delhi Szultánátus uralkodója Mabmúd visszatért államába, annak egységét már nem sikerült helyreállítania, amely 1413-ban bekövetkezett halálával kisebb államokra esett szét. Amikor Muhammad Tuglak visszatért Észak-Indiába, az uralma ellen fellázadt emírek egy hadvezért, Abdul Muzaffar Aláuddín Báhmant (1347–1358) kiáltották ki uralkodójuknak, aki fokozatosan uralma alá hajtotta Közép-Indiát és megalapította a Báhmani Szultánátust. Allamának területét négy tartományra osztotta, amelyek élére egy katonai és egy közigazgatási ügyeket kezelő helytartót állított. Az állam fővárosa Gulbargaba (Ahszánábád) lett.

Az állam stabilitását a Vidzsjanagar állammal való háborúk és az uralkodó réteg megosztott volta veszélyeztette. A muszlim főurak két csoportja, a régóta India területén élők és a Perzsiából érkezettek között állandóak voltak az ellenségeskedések, amit befolyásolt az is, hogy az előbbieket szunniták, míg az utóbbiak síták voltak. Abdúl Muzaffar Aláuddín Babmant utóda fia, I. Muhammad Sáh (1358–1377) lett. Gurdzsárát muszlim helytartója, Zafar Kán a 15. század elején függetlenedett a Delhi Szultánátustól és megalapította a Tank-dinasztiát. A terület India gazdaságilag talán legfejlettebb régiója volt, amelynek legjelentősebb kikötője, Kámbá a legfontosabb kereskedelmi központ volt, amely összekapcsolta Indiát a Közel-Kelettel. Dél-Indiában a Muhammad Tuglak által kinevezett helytartó Harihara és testvére Bukka önálló államot alapított Vidzsjanagar központtal. 1346-ban elfoglalták a Hójsalák államát, az 1370-es évekre pedig a Madurai Szultánátust.

India a középkor végén

Amikor a Delhi Szultánátus utolsó Tuglukida-dinasztiabeli uralkodója 1413-ban meghalt, Hizr Kán Szajjid, Multán és Pandzsáb Timur Lenk által kinevezett helytartója szerezte meg a Delhi Szultánátus törzsterületét, de uralkodása végéig a Timuridák helytartójának tekintette magát. A szétzilált állam az elszakadó területek és a sorozatos háborúk miatt teljesen kimerült. A kincstárát csak folyamatos rablóhadjáratokkal lehetett ideig-óráig feltölteni. Az uralkodó halála után a trónt Fia, Mubárak (1421–1434) foglalta el, aki függetlenedett a Timuridáktól és önálló pénzt veretett. Uralmának egy összeesküvés vetett véget, amely Hizr Kán unokáját, Muhammadot

(1434– 1444) emelte a trónra, aki azonban csak báb volt a lázadás vezetőjének Szarvar-ul-mulck vezírnek a kezében. A vezír, majd az uralkodó halála után a hatalom Lahór és Szarhind kormányzójának, Buhlúl Kán Lódinak a kezébe került, aki 1451-ben lemondatta az utolsó Szajjid-dinasztiabéli szultánt és átvette az uralmat. Az afgán származású új uralkodó megtámadta Dzsaunpurt és 1486-ban az elfoglalt terület élére legidősebb fiát nevezte ki alkirálynak.

A szultán 1489-ben bekövetkezett halála után, Fia Nizám Kán lépett trónra Szikander Sáh néven (1489– 1517). Bár anyja hindu volt, de az új uralkodó meggyőződéses – néha egyenesen bigott – muszlim volt. A bevételeket szigorúan ellenőrizve megerősítette hatalmát, és államának határát egészen Bengálig tolta ki. Halála után fia, Ibrahím (1517–1526) foglalta el a trónt. Uralkodása idején azonban országának keleti része függetlenedett Darijá Kán Lóhári vezetésével, majd Pandzsábban Gázi Kán robbantott ki lázadást. Bár az uralkodónak az utóbbit sikerült levernie, de ez a lépése ellenfeleit egy táborba tömörítette. A felkelés sikere érdekében szövetségre léptek Kábul tímúrida uralkodójával Bábarral, aki 1526-ban a Pánipat melletti csatában vereséget mért a Delhi Szultánátus csapataira és elfoglalta az állam területét, megalapítva ezzel a Mughal Birodalmat.

A Bahmanída Szultánátus uralkodója I. Muhammad Sáh (1358–1377) halála után bekövetkezett trónharcokból a szultán egyik unokája került ki győztesen, aki II. Muhammad Sáh (1378–1397) néven foglalta el a trónt.

A békeszerető és a kultúra iránt fogékony uralkodó halála után Tádzsuddín Firúz Sáh foglalta el a trónt, aki 1398- ban, majd 1406-ban is sikeres hadjáratot folytatott a Vidzsjanagar állam ellen. 1420-ban azonban a Krisná folyótól északra lévő Pangal mellett vereséget szenvedett a vidzsjanagari csapatoktól, akik államának déli és keleti felét is elfoglalták. Utóda Ahmed Sáh (1422–1435) megtámadta a Vizsjanagar államot és bevette a fővárosukat, majd 1424–1425-ben csapatai elfoglalták a Várangal államot és azt a Bahmanída Szultánátushoz csatolta. A megnövekedett állam fővárosát Bidarba tette át. Utóda fia, II. Aláuddín lett, aki 1443-ban legyőzte a Vidzsjanagar államot és adófizetőjévé tette.

III. Muhammad 1463-ban lépett trónra, akinek uralkodása idején foglalta el a Bahmanída Szultánátus a korábban a Vidzsjanagar államhoz tartozó fontos kikötőt, Goát. 1481-ben az uralkodó által vezetett sereg elfoglalta Kánycsipuramot. Az állam szétesése 1481-ben vette kezdetét, amikor az uralkodó kivégeztette legfőbb támaszát Mabmúd Gáván vezírt. 1490-ben Bidszapúr, Bérár és Ahmadnagar, 1512-ben Golkonda is függetlenedett. 1525-ben az utolsó bahmanída szultán Bidszapurba menekült. A portugál hajósok kísérletei, hogy Afrikát megkerülve közvetlen összeköttetést teremtsenek országuk és India között 1498-ban vált valóra, amikor Vasco da Gama vezetésével egy flottájuk kikötött Kálikutban. A portugálok haditechnikai fölénye tette lehetővé, hogy sikerrel vegyék fel a harcot Nyugat-India államaival, és megerősítsék pozícióikat a térségben. A portugál expedíciók (Cabral, Pedro Alvarez: 1500; Vasco da Gama: 1502; d’Albuquerque: 1510–1511) sikerei tették lehetővé, hogy megszerezzék Goát, és számos kikötőt, amelyek a portugál kereskedők árulerakatai voltak, és a hajózás biztonságossá tételében nagy jelentőséggel bírtak.

Dél-India

500–908 között a Pallavák királysága lesz Dél-India vezető állama. A Pallavák alakították ki a déli, úgynevezett dravida templomépítészeti stílust, ők építették

a mahabalipurami templomkomplexumot legjelentősebb uralkodójuk, Naraszimha Varma kezdeményezésére. Az indiai kultúra keleti befolyását is nekik tulajdonítják, kambodzsai, jávai templomok stílusjegyei pallava hatásról árulkodnak.

Pándja királyság. A pándja szó levezethető a tamil bika szóból is. A korabeli, csankál irodalomban a pándja régi országot jelent. A Pándja-dinasztia központja az India-félsziget legdélibb részén volt. A dinasztia megalapításának időpontja ismeretlen, az i. e. 6. századból azonban már vannak feljegyzések. Első fővárosa Korkai, ma is létező falu az Indiai félsziget déli részén. A régészeti feltárásokból tudjuk, hogy halászzattal, gyöngyhalászzattal, kereskedelemmel foglalkoztak. A korabeli pándja zászlón található páros hal is erre utal. Termékei a Római Birodalomterületére is eljutottak. A helyi fejedelmek folyamatos harcaiban a Pándja-dinasztia idővel háttérbe szorult. Jelentős birodalmat Kadungon uralkodása alatt a 6. században hozott létre. Ekkor már Maduráj a főváros. Később a Csolák megerősödésével újra háttérbe szorult, elismerte a Csolák királyságát, a birodalmon belül alkirályságként élt tovább. A 13. században legyőzte a Csolákat, ekkor érte el a királyság a legnagyobb kiterjedését. A század végén a belső, örökösödési viszályokban legyengült, és végleg elvesztette önállóságát. Vallásukat tekintve a hinduizmuson belül alapvetően Siva-hívők voltak, megtalálható ezenkívül a buddhizmus, virágzott adzsainizmus is .

Legjelentősebb korai időkből származó építészeti alkotások a sziklák kifaragásával készült templomok. Megjelenik a későbbi korokra jellemző templomstruktúra, a vimána, mandapa és sikhara. A későbbi időszakban a maduráji Mínaksi-templom és Nellaiappar templomai, Tirunelveli a legjelentősebb építészeti alkotások.

Cséra királyság. A cséra szó valószínűleg a klasszikus tamil csaral-cséral szóból származik, amely hegyet, lankát jelent. Ősi, törzsi jelük a vadász népekre jellemző íj, amely a Cséra-uralkodók zászlóján is megjelenik. A Cséra Királyság, más néven Keralaputrasz (Kerala fiai) Tamilakam nyugati területén helyezkedett el. A dinasztjáról már i. e. 3. századból vannak említések, uralma az i. sz. 12. századig tartott, a királyságnak a Csolák hatalmi törekvései vetettek véget. A nép továbbra is fennmaradt, ez a mai Kerala állam. A Cséra-dinasztjáról írásos emlékek származnak Asóka idejéből, megtalálhatóak a Csankál(Szangam)-korszak verseiben is. A királyság területe kiterjedt a Malabár-partokra, a dél-indiai Karur, Coimbatore és Salom területére (ez a mai Kerala) és Tamílnádu egyes részeire. A szomszédos királyságokkal folytatott harcok során területe többször változott. A Cséra-dinasztia alapítója Perumcsottu Utijan Cséralatan és fia Imajavaramban Nedum Cséralatan uralkodása alatt a királyság hatalma megnőtt, a művészet és az irodalom jelentős támogatást élvezett. A korszak jelentős költője Kannanar. A dinasztia legnagyobb uralkodója Kadalpirakottija Vel Kelu Kuttuvan.

A Csérák uralkodása alatt virágzott a kereskedelem. Termékei az elefántcsont, a fűrészáru, fűszerek, ezenkívül exportált értékes drágaköveket és gyöngyöt is. Főleg a Közel-Kelettel, Egyiptommal és Dél-Európával tartott fenn jelentős kereskedelmi kapcsolatot.

A Csérák alatt a helyi, főleg Siva központú vallás mellett számos más vallás is létezett, mint a buddhizmus és dzsainizmus. Szent Tamás apostol a hagyományok szerint itt szállt partra, a kereszténység azóta is honos ezen a területen.

A Csóla királyság. Az Csolákra vonatkozó első írásos utalások megtalálhatók a Mahábháratában, illetve Asóka alatt keletkezett írásokban is. Ősi törzsi jele a tigris, ez található a korabeli zászlakon is. A Csola Királyság az i. e. 1. századtól az i. sz. 13. századig követhető nyomon. Központja Dél-India keleti részén található. Legnagyobb kiterjedését a 10-11. században érte el, I. Rádzsarádzsa Csola és fia uralkodása alatt. A Pándja királysággal és a Cséra királysággal folytatott csaták mellett harcban álltak adekkáni Csálukja-dinasztiával és a Pállavákkal is.

A Csola Királyság legnagyobb kiterjedése idején külpolitikájuk és főleg külkereskedelmük révén kiterjesztették befolyásukat Délkelet-Ázsiára egészen Indonéziáig, meghódították Srí Lankát, s kereskedelmi kapcsolataik révén elérték az Arab-félszigetet is. Kelet felé kulturális nyomaik a legjellemzőbbek, templom- és palotaépítészetük, a hinduizmus, valamint a dél-indiai írásbeliség, a dél-indiai művészeti formák meghonosításával. Ezek megtalálhatók Jáván, illetve a korabeli Khmer Birodalom nagy építkezéseiben, például Angkor templom- és palotaépítészetében.

A Csolák fővárosa Tandzsávur volt, évszázadokon keresztül megtartotta hatalmi és kulturális központi szerepét. A korszak kiemelkedő alkotása a Brihadesvara-templom, amely ma már a világörökség része.

Mezőgazdaságára jellemző az öntözéses földművelés, a tengeri és folyamihalászat. Fő terményeik a rizs, a fűszernövények. Különlegessége a területnek agyongyhalászat. Ipara kézműves jellegű, jelentős az építőipara, a kezdeti hegyekből kifaragott templomokat felváltják a máig alkalmazott építészeti stílusok. A templomok, paloták egy része máig fennmaradt. Kereskedelme sokrétű, egyrészt India belső területeivel áll kapcsolatban, terményeik a karavánutakon keresztül eljutnak Európa és Ázsia különböző részeibe, a Közel-Keletre, Közép-Keletre. Földrajzi helyzetéből adódóan a tengeri kikötői is jelentősek, ezeken keresztül közvetlen kereskedelem folyik a hellenisztikus államokkal, majd a Római Birodalommal is. A Csolák nagy hagyatékot hagytak ránk. Pártolták a tamil irodalmat és sok templomot építettek, nem csak vallási okokból, hanem gazdasági központokká is változtatva ezeket az épületeket. Központosított hatalmat és fegyelmezett hivatalnokgépezetet hoztak létre.

India gazdasága a középkorban

Indiát északon a Himalája, a Szulajmán- és a Kirthar-hegység határolja, ettől délre az Indus és a Ganga folyók termékeny völgyei helyezkednek el. Még délebbre pedig a Dekkán-felsík terül el. A hindu Indiára a pénzforgalom csekély volta és az önellátó gazdálkodás volt a jellemző. A lakosság elsőprő többsége önellátó faluközösségekben élt. Ezekben a kasztrendszerből adódóan minden szükséges foglalkozási ág megtalálható volt. A városok uralkodói központok, vallási létesítmények, illetve a kereskedelem központjaiként játszottak szerepet. Ez utóbbi feladata az uralkodó réteg luxusigényének kielégítése volt, és néhány nagy forgalmú kikötővárosra korlátozódott.

A kereskedelem céhek kezében volt, akik kapcsolatban álltak a muszlim Közel-Kelettel és Közép-Ázsiával, de Kínával s Dél-Kelet Ázsiával is. A földeken gabonaféléket (rizs, árpa, búza), cukornádat, indigót és fűszernövényeket bors) termesztettek. Fejlett volt a földek öntözéssel való ellátása, csatornák és víztározók épültek.

A muszlim hódítás több jelentős változást is hozott India gazdasági életében. A Delhi Szultanátus fő bevételi forrásainak nagy része a mezőgazdaságból származott, ennek megfelelően megkezdték a művelhető földterületek elmerését, művelésbe fogták a parlagföldeket és megkezdték a mocsaras területek lecsapolását. A földművelés technikai része azonban nagyrészt változatlan maradt. Évente kétszer arattak, ismerték a vetésforgót, de a vaseke használata még nem vált általánossá. A változás leginkább az öntözési technika terén muszlim hatásra megjelenő vízemelőkerekek elterjedésében, és a szultánok által végrehajtott csatornaépítésekben érhető nyomon. Az állattenyésztés élénkülése a muszlim hódítók étkezési kultúrájával és a hadseregeik felépítésével függ össze. Megnövekedett a kecskék és a birkák száma. A hadseregek számára nélkülözhetetlen lovakat pedig Nyugat- és Közép-Ázsiából szerezték be, mert az Indiában tenyésztettek lovak minőségileg messze elmaradtak a nomád területeken tenyésztett lovaktól. Ennek oka, hogy az éghajlati viszonyok nem kedveztek a trópusi területeken a lótenyésztésnek, és a lótenyésztés kultúrája is elmaradt a steppei területekhez képest.

A kézművesség terén a hinduk által végzett falusi kézműipar mellett a muszlim uralkodók jelentősen támogatták a városokban élő kézműveseket is. Nagyon fejlett volt a textilipar, amelynek Indiában nagy hagyományai voltak. A korábban a felső kasztribeliek által nem viselt bőrhalmik készítése az új politikai helyzetben megélénkült, amely nagyrészt a hadseregek lószerszám és egyéb felszerelési cikkeivel kapcsolatos megnövekedett igényekkel magyarázható. A muszlim hódítók is csodálattal adóztak a vas és ezüst keverékéből előállított hindu szabványoknak, amelyek gyártása tovább folytatódott. A kereskedelem az indiai muszlim uralom hatására megélénkült a közel-keleti területekkel, de Indiát a kereskedők továbbra is összekötötték Kínával. A forgalom elsődleges lebonyolítói a muszlim kereskedők voltak, de a hindu pénzváltók és uzsorások – kihasználva, hogy ez a tevékenység a muszlimok számára tiltott volt – megtalálták helyüket a rendszerben. A muszlim uralom és a kereskedelmi forgalom fellendülése jótékonyan hatott a városfejlődésre is. A muszlim városfejlődés sajátosságai, a bazárok, mecsetek és fürdők megjelentek Indiában is. A muszlim uralkodók előszeretettel alapítottak új városokat (Burhanábád, Tuglakpur, Daulatábád), habár ezek nem minden esetben tudták megőrizni kezdeti jelentőségüket.

Kína

Az Északi Vej (Topa) állam

A Han Birodalom felbomlását követően, 220 és 589 között Kína politikailag széttagolt volt; ennek a korszaknak a fontosabb szakaszai: „Három királyság kora” (220–265), a Nyugati Cin (Jin)-dinasztia hegemoniája (265–316), valamint az „Északi és déli dinasztiák kora” (317–589). Észak-Kínában a Nyugati Csin (Jin)-dinasztia próbált birodalmat létrehozni, 280-ban elfoglalták Vu Királyságot, amely egyike volt a „Három Királyságnak”, amely jelentős szerepet játszott a 3. századi Kína történetében. A Nyugati Csin-dinasztia uralma azonban 317-ben véget ért, ezután észak és nyugat felől különböző nomád törzsek költöztek be Észak-Kínába, amelyek kisebb királyságokat alapítottak. A kínai történetírók az „Öt barbár” névvel illették őket. Közülük talán a legfontosabb szerepet a szienpik (xianbei) játszottak, később ők hozták létre a Topa (*Tuoba*) államot, és az Északi Vej-dinasztiát. Rajtuk kívül még hiungnuk (xiongnu), jie, kiang (*qiang*) és di törzsek telepedtek le Észak-Kínában. A hiungnuknak (xiongnu), vagy más néven ázsiai hunoknak a Kr. e. 3–Kr. u. 2. század között szintén hatalmas birodalmuk volt, ami a 3–4. században már nem létezett,

kisebb részekre bomlott szét, és a hiungnuk egy része több hullámban nyugat felé vándorolva Turkesztánban és a Kazak-steppén telepedett le, más részük pedig kínai területre költözött.

A kiangokból és a dikből alakultak ki a tibeti és tangut törzsek, amelyek a 6–10. században játszottak igazán fontos szerepet Kína és Belső-Ázsia történetében. 351–394 között Észak-Kínát a Korai Csin (Qin) Királyság próbálta saját uralma alatt egyesíteni, de ez csak néhány évig sikerült neki (370–383). A topa (*tabgacs*) egyike voltak annak a három szienpi törzsnek, amelyeket a Keleti Csin (Jin)-dinasztia letelepített Észak-Sanhsziban. A topa törzsek vezetői hercegi címet kaptak, fokozatosan gyarapították birtokukat, 386-ban Tatungba (Datong) tették a székhelyüket (Sanhszi tartomány északi része). Ekkor alapították meg a Vej-dinasztiát, amely később Északi Vej néven vált ismertté. Az 5. század elején sikeresen terjeszkedtek, szomszédjaiktól területeket hódítottak el: 431-ben a Hszia (Xia) Királyságot, 439-ben az Északi Jan (Yan) és az Eszaki Liang Királyságokat csatolták országukhoz.

Előbbi Dél-Mandzsúriában, utóbbi Kanszuban volt. 440-ben a szintén kanszui Vu-vej is birtokukba került, és ezzel a Közép-Ázsia felé vezető utakat is birtokolni tudták. Délnyugaton egészen a Jangcéig terjesztették ki a határt. A meghódított területeken gyakran telepítettek át egyik helyről a másikra különböző foglalkozású és társadalmi helyzetű embereket. Datong környékét és Sanhszi tartomány egyes, ritkábban lakott részeit is áttelepítéssel népesítették be. A parasztság szigorú állami felügyelet alatt volt. A birodalomban a kínai mintára szervezték meg a közigazgatást és az igazságszolgáltatást. 494-ben a fővárost Datongból Lojangba tették át. Ettől kezdve a topa uralkodóréteg sinizálódása felgyorsult, amit a különböző császári rendeletek is elősegítettek. Hsziao-ven császár (471–499) idején kötelezővé tették a kínai viseletet, a kínai nyelv használatát és a kínai nevek felvételét. A topa arisztokraták kínai családokkal kötöttek házasságokat.

A birodalomban támogatták a buddhizmust, buddhista kolostorokat és pagodákat építettek. Főleg a fővárosban, Lojangban volt sok buddhista kolostor. Lojang sok külföldi kereskedő úti célja volt. A topák birtokolták azokat az útvonalakat, amelyeken a Kína és Közép-Ázsia közötti kereskedelem folyt. A birodalom számára az északi és nyugati nomád szomszédok jelentettek veszélyt. Nyugaton a tujahun törzsszövetség, északon pedig a zsuanszuanok (ruanruanok) vagy más néven zsouzsuanok (rouanok) birodalma terült el. A Vej-dinasztia maga is azok közül a törzsek közül származott, amelyek részt vettek a zsuanszuan birodalom felemelkedésében, az 5–6. században mégis többször is háborút vívtak egymás ellen. A topák 429-ben indítottak nagyszabású hadjáratot a zsuanszuanok ellen. A topák nomádokat állítottak a szolgálatukba, és letelepítették őket az északi határok mentén. 523-ban a határvédő nomádok fellázkodtak a császári udvar ellen („hat helyőrség felkelése”). Ezután tíz évig polgárháború dúlt a birodalomban (524–534). Hu császárné 528-ban megölette Hsziao-ming (Xiaoming) császárt (515–528), ezután egy felkelő sereg elfoglalta Lojangot. A hatalom a katonai vezetők kezébe került, akik végül 534–535-ben felosztották a birodalmat egymás között.

Kína a Szuj (Sui)-dinasztia korában (581–617)

Észak-Kínában 535 után a Vej Birodalom területén több állam alakult: Gao Huan tábornok 534-ben Dél-Hopejben megalapította a Keleti Vej (Wei) Királyságot, amelynek a vezetői a kínai befolyással szemben tartózkodó nomádok voltak. Jü-ven

Taj (Yuwen Tai) tábornok közreműködésével 535-ben Csanganban megalakult a Nyugati Vej (Wei) Királyság, amelynek vezetői a lojangi arisztokrácia köréből kerültek ki. Jü-ven Taj (Yuwen Tai) idősebbik fia, apja halálát követően 556-ban megalapította az Északi Csou (Zhou)-dinasztiát. 557-ben Kao Huan (Gao Huan) unokatestvére vezetésével az Északi Csi (Qi)-dinasztia állama alakult meg, amelyet végül 577-ben az Északi Csou (Zhou) Királyság foglalt el. Csanganban Jang Csien (Yang Jian) tábornok 581-ben megalapította a Szuj (Sui)-dinasztiát, és neki sikerült egyesítenie uralma alatt Kína északi részét.

A Szuj-dinasztiát mindössze két császár képviselte, de rövid fennállása alatt jelentős eredményeket értek el a birodalom szervezésében és eredményeikre a következő dinasztia, a Tang is támaszkodhatott, megkezdett vállalkozásaikat tovább folytatta. Ven császár (Jang Csien) (581–604) Lojanghan (Luoyang) és Csanganban (Chang'an) új palotanegyedeket építtetett, az északi határon új falakat emeltetett a nomádok ellen, valamint egy vízi útszisztem építését kezdte meg („nagy-csatorna”) amely a Sárga-folyó, a Vej (Wei)-folyó és a Jangce közötti összeköttetést szolgálta. A főútvonalak mentén több helyen nagy gabonaráktárakat építettek. Ven császár utóda, Jang (Yang) császár háborúkat indított több irányba is.

Ebben jelentős szerepet kapott a flotta, amit ezekben az években erőteljesen bővítettek. A hajóépítés központja Yangdu városa volt. Tengeri expedíciókat indítottak Tajvanra, a Rjúkjú (Ryükyü, Okinava)-szigetekre, Szumátrára és a mai Vietnámba. Jang császár több nagy hadjáratot indított a Koreai-félszigetre (589, 612, 613, 614), ahol a Kogurjo (Koguryo) Királyság volt az ellenfél. Ez az állam szövetségese volt a türköknek, akik ekkoriban északnyugat felől veszélyt jelentettek a kínaiakra. A kínaiak 585-ben megkezdtek egy új védőfal kiépítését az északi határon, ami csatlakozott az Északi Csou (Zhou)-dinasztia által emelt falrendszerhez. 594-ben a Szujudvar és a türkök közötti dinasztikus házasság a béke megerősítését szolgálta. Mindez azonban nem tartott sokáig, a 600-as évek elejétől kezdve a türkök többször támadták a kínai területeket. 601-ben a türk csapatok egészen Csanganig (Chang'an) nyomultak előre. A kínaiaknak sikerült visszaszorítani a türköket, de döntő vereséget nem tudtak rájuk mérni. A 610-es évek elején ismét Korea felé fordult a birodalom figyelme, újabb hadjáratok indultak a félszigetre. A költséges vállalkozások nagy terhet jelentettek a parasztság számára, a 610-es években több parasztfelkelés tört ki. 613-ban az arisztokrácia is kimutatta ellenérzését a császár politikájával szemben, Jang Hszüangan (Yang Xuangan) vezetésével felkelés kezdődött.

A Szuj Birodalom bukását végül egy másik felkelés okozta, amelynek az élén Li Jüan (Li Yuan) tábornok állt, aki Sanhszi (Shanxi) tartományban állomásozott. Szövetséget kötött a türkökkel és 617-ben bevonult Csanganba. A következő évben a Jangcsouba (Yangzhou) menekült, Jang császárt meggyilkolták, Li Jüan pedig Csanganban megalapította a Tang-dinasztiát.

Kína a Tang-dinasztia korában (618–906)

A Szuj-dinasztia hatalmát 617-ben Li Jüan (Li Yuan) tábornok döntötte meg, aki a türkök támogatásával bevonult Csanganba és Kao-cu (Gaozu) császár néven elfoglalta a trónt. Ezzel megszületett a Tang-dinasztia, amely egészen 906-ig uralkodott Kína felett. A rend helyreállítása után a közigazgatás újjászervezéséhez láttak hozzá.

A birodalmat tíz nagy tartományra osztották, amelyek száma a 8. században tovább bővült, és amelyek élére felügyelőket (közigazgatási, gazdasági és igazságügyi)

neveztek ki. Emellett számos reformot vezettek be a mezőgazdaságban, adózásban és a hadseregben. A Szuj-korban megkezdett nagy építkezéseket, elsősorban a Nagy Csatorna építését tovább folytatták. A közmunka rendszere továbbra is nélkülözhetetlen volt. A két fővárost a 7. század végén–8. század elején újjáépítették és bővítették, 624 és 653 között készült el a „Tang Törvénykönyv”, amely büntető törvénykönyv volt.

A hadsereg központi részét az arisztokrácia által felszerelt csapatok alkották, köztük sok lovas katona, olyanok is, akik a birodalommal szomszédos nomádok közül származtak. A határvidékeken és a fontosabb utak mentén a csomópontokon, nagy városokban hivatásos katonaság állomásozott. A parasztok is teljesítettek katonai szolgálatot, de ők többnyire csak az utánpótlás biztosításában, vagy városok védelmében vettek részt, a lovas elitalakulatokban nem harcoltak. Az erős és ütőképes hadsereg birtokában a Tang Birodalom hódító hadjáratokba kezdett. A 7. század elején a birodalom északnyugati szomszédja, a Türk Kaganátus volt. A Tang udvarnak a türk hatalom visszaszorítására tett erőfeszítéseit végül 630-ban koronázta siker: sikerült felszámolni a Türk Kaganátust, területén kínai tartományokat létesítettek.

A Türk Kaganátus feletti győzelemmel kezdetét vette a Turkesztán feletti kínai uralom. A birodalom rövid idő alatt messze nyugatra toltja előre a határait az eurázsiai nagy kereskedelmi útszél, a Selyemút mentén. A nagyobb városokban (Karasahr, Kucsá, Kásgár, Khotán) kínai helyőrség állomásozott. Az Amu-darja és a Szirdarja közötti Transoxania is kínai ellenőrzés alá került. 660-ban sikerült elfoglalni Korea nagy részét és Mandzsúriát. Délen egészen a mai Vietnam középső részéig terjedt a kínai fennhatóság. A 8. század első fele volt a Tang Birodalom fénykora. 755 és 763 között egy nagy felkelés rázta meg a birodalmat. A felkelést An Lushan tábornok indította el, aki Peking környékén volt katonai parancsnok, mintegy 200 000 fős sereg élén. Tekintélyének növekedését elősegítette, hogy a császári kormányzat egyes katonai vezetőkre támaszkodva próbálta ellensúlyozni az arisztokrata nemzetségek növekvő hatalmát és befolyását. An Lushan serege élén bevonult Lojangba és Csanganba. Hszüan-cung (Xuanzong) császár (712–756), a dinasztia egyik kiemelkedő uralkodója, Szecsuan (Sichuan) tartományba menekült és évekig tartott, amíg a felkelést teljesen sikerült leverni.

A következő évtizedekben sikerült helyreállítani a dinasztia hatalmát, de egyes területeket a birodalom elveszített. Koreában a Szilla Királyság erősödött meg és függetlenedett a Tang Birodalomtól. 680 után a Turkesztán feletti ellenőrzés is megszűnt, előbb a második Türk, utána az Ujgur Kaganátus vált a terület meghatározó hatalmává, és a Tibeti Királyság is ekkor élte fénykorát. Délen Nancsao Királysága játszott jelentős szerepet a Dél-Kína és Indokína közötti területen. Hadjáratokat vezettek északra, Szecsuanba, és délre is, Vietnámba, a Vörös-folyó vidékére. A 10. századtól kezdve Tali (Dali) Királyság néven is ismert állam a 13. század közepéig megőrizte befolyását a térségben és végül a mongolok hódították meg. A 870-es évektől kezdve Észak-Kínában felkelés kezdődött, két sócsempész, Vang Hszien-cse (Wang Xianzhi) és Huang Csao (Huang Chao) vezetésével. Előbbit 878-ban kivégezték, ezután Huang Csao irányította a felkelőket. Végigvonultak az országon, több nagyvárost elfoglaltak és kifosztottak. A birodalom zűrzavar lett úrrá, hadvezérek kezébe került az irányítás, a Tang-dinasztia uralma rövid idő múlva véget ért (906).

Kína a 10. század első felében (Az Öt Dinasztia és Tíz Királyság kora)

A Tang-dinasztia uralma 906-ban végleg megszűnt, a birodalom részekre esett szét. A szétagolódás azonban a Huang Csao-felkelés előtt elkezdődött. A tartományokba kinevezett császári megbízottak fokozatosan függetlenedtek a császári hatalomtól, saját maguk nevezték ki utódaikat, amit az udvar jóváhagyott. A helyi kormányzók így tulajdonképpen kis királyságokat hoztak létre, majd később, a 10. század első évtizedeiben a császári címet is felvették és saját dinasztiákat alapítottak. Észak-Kínában a legjelentősebb hatalmi központ Kajfeng (Kaifeng) lett, itt körülbelül fél évszázad alatt öt dinasztia uralkodott egymás után („Öt Dinasztia korszaka”): Zhu Wen (Zhu Quanzhong), aki Huang Csao egyik alvezére volt, majd átállt a másik oldalra, 907-ben megalapította a Kései Liang-dinasztiát (907–923). Li Kojung (Li Keyong) tábornok, aki a felkelők ellen harcolt, 923-ban megalapította a Kései Tang-dinasztiát (923–936).

A Kései Csin (Jin)-dinasztia 936–946 között, a Kései Han 947–950, a Kései Csou (Zhou)-dinasztia pedig 951–960 között állt fenn. Hopej (Hebei) tartomány északi részén a Jen (Yan) Királyság (909), majd Birodalom (911) alakult meg. Észak-Sanhsziban (Shanxi) a Csin (Jin) Királyság állt fenn (895–923), amikor a Kései Tang-dinasztia vette át a hatalmat. A Vej (Wei)-folyó nyugati völgyét 901-től a Csi (Qi) királyság birtokolta, 923-ban azonban a Kései Tang-dinasztia ide is kiterjesztette a hatalmát. Szecsuan (Sichuan) 907-től a Korai Su (Shu) Birodalom uralma alatt állt. Anhuj és Csiangszu (Jiangsu) északi részein a Vu (Wu) Királyság jött létre 902-ben, majd 927-ben a Vu (Wu) Birodalom. Csöcsiang (Zhejiang) tartományban 902-ben megalakult a Jüe (Yue) Királyság, majd 907-től Vu-Jüe (Wu-Yue) Birodalomként létezett tovább. Később, 951–979 között még egy új államjött létre, Sanhszi (Shanxi) tartományban, ahol egy türk eredetű dinasztia uralkodott, a kitajok támogatásával.

Dél-Kínában Hunan tartományban a Csu (Chu) Királyság, tőle délre pedig egészen a tengerig a Déli Han állam volt. Utóbbihoz tartozott a gazdag kikötőváros, Kanton (Guangzhou), az arab kereskedők kedvelt kikötője. A Déli Handinasztia fennhatósága alá vont Vietnám északi részét is. Délkeleten szintén a tenger mellékeken 909-től kezdve volt egy királyság, Min, majd 945-től Min Birodalom. Észak-Kínát eléggé megviselték az állandóan kiújuló háborúk, amelyek 890 és 923 között folytak. Csangant (Chang’an) lerombolták, Lojangból (Louyang) elmenekült a lakosság, a Sárga-folyó gátjait a harcokban több helyen átvágták, hogy az ellenséges területet elárasszák.

Dél-Kínát megkímélték a háborúk, és ott a gazdasági fejlődés akadálytalan volt. Az önálló királyságok saját kapcsolatokat építettek ki a szomszédos területekkel. A kereskedelem kedvezett a tengeri kikötőkkel rendelkező keleti tartományoknak, Fucsienben (Fujian), Anhuiban és Csöcsiangban (Zhejiang) felvirágozott a selyem és kerámiaipar.

Csu (Chu) Királyság selymet és teát exportált nagy mennyiségben. A szétagolódás kora a 10. század második felében néhány évtized alatt véget ért. A birodalom újraegyesítését a Kajfengi székhelyű Kései Csou (Zhou)-dinasztia kezdte meg, amelyet 951-ben Kou Vej (Guo Wei) tábornok alapított meg, mindössze egy szűk évtizedig állt fenn. Az elhanyagolt földeket újra művelni kezdték, az adóterheken könnyítettek, a csatornákat rendbehozták, a buddhista kolostorok értéktárgyait elkobozták és beolvastották. A terjeszkedést a Su (Shu) és a Déli Tang államok elfoglalásával kezdték meg. Hatalmuk alá vonták Szecsuan északi részét, a Huai- és a

Sárgafolyó közötti területet. 960-ban Kajfengben Csao Kuang-jin (Zhao Kuangyin) tábornok vette át a hatalmat és megalapította a Szung (Song)-dinasztiát. Az új dinasztia folytatta a terjeszkedést és két évtized alatt sikerült az önálló államokat, birodalmakat saját hatalma alatt egyesíteni (Csu: 963, Kései Su: 965, Déli Han: 971, Csiangnan (Jiangnan): 975, Vu-Jüe (WuYue): 978, Északi Han: 979). A gyors birodalomegyesítés okait a hatékony gazdaságés hadseregszervezésben lehet keresni. A Szung (Song) Birodalom északon a kitajokkal, északnyugaton a tangutokkal és a tibetiekkel, délnyugaton pedig Nancsaoval, (902 után Tali (Dali) Királyság) volt szomszédos. Vietnám 939-ben megszabadult a Déli Han-dinasztia uralmától és függetlenné vált. 968-tól a helyi Dinh-dinasztia irányította az országot, majd 1004-től a Li (Ly)-dinasztia megalapította a Dai-Viet („Nagy Viet”) nevű államot.

A Szung-dinasztia történetét két szakaszra lehet osztani: 960–1127, amikor a birodalom központi része északon volt (Északi Szung-dinasztia), és 1127–1279, amikor a birodalom a Jangce-vidékre és attól délebbre szorult vissza az északról déli irányban terjeszkedő dzsürcsik nyomására (Déli Szung-dinasztia).

A Liao (Kitaj) Birodalom és az Északi Szung-dinasztia

A kitajok eredeti hazája a Kínai Birodalomtól északra, Mandzsúriában, a Liao (Fekete) folyó vidékén volt. A kínaiak a szienpik (xianbei) utódainak tartották őket (a szienpi törzsszövetség a 2–4. században nagy nomád birodalmat szervezett Kína északi határainál). Nevük a forrásokban *kitaj* és *kitan*, *kitany* alakban fordul elő, először 405-ben említik őket. A kitaj egyike volt a Kína északi határainál lakó barbár törzseknek, gyakran intéztek támadásokat a kínai határvidék ellen.

A Türk Kaganátus felemelkedése veszélyt jelentett a kitajokra: Kapgan kagan 697-ben legyőzte őket. A 8. századi türk feliratok tanúsága szerint a türkök keleten a kitanyokkal háborúztak, és uralmukat kiterjesztették rájuk.

A türkök birodalmát követő Ujgur Kaganátus szintén fennhatósága alatt tartotta a kitajokat. 751-ben a kínaiak An Lushan tábornok vezetése alatt háborút indítottak a kitajok ellen, de vereséget szenvedtek. A 9. században Észak-Hopejben (Hebei) is kitajok laktak. A Kitaj Birodalom felemelkedése a 10. század elején kezdődött. Apaoki (872–926) egyeduralmi rendszert vezetett be a 8 törzsből álló szövetségben és terjeszkedni kezdett. 907-ben Apaoki felvette a császári címet, kínai neve Taj-ci lett. 924-ben a kitajok sereget küldtek nyugatra, a kirgizek ellen. Elfoglalták a régi ujgur fővárost, Ordu-balikot, a kirgizeket kiszorították innen. Ezután felajánlották az ujgurok Kanszuba vándorolt csoportjának, hogy települjenek vissza az ősi földre, de ők ezt nem vállalták.

Harcoltak a dzsürcsik, a tangutok, a sivejek ellen. 924-ben és 926-ban a Mandzsúria keleti részét birtokló Pohaj (Bohai) állam ellen vezettek sikeres hadjáratot. Ekkor halt meg Apaoki. Apaokinak még korábban sikerült elfoglalnia a mai Pekinget, ahol a birodalom „déli” fővárosát (Nanking, Nanjing) alakították ki.

A kitajokat nemcsak kínai, hanem ujgur kulturális hatás is érte. Az ujgur írást is átvették („kis kitaj írás”), valamint ujgur méltóságneveket. A birodalomba sok ujgur és szogd kereskedő érkezett. Apaoki konfucianus, taoista és buddhista templomokat építtetett. Apaoki utóda fia lett, Faj-cung néven uralkodott (927–947). Uralkodásának végén vette fel a Liao (dinasztia) nevet, ami a Liao-folyóra, a kitajok földjére utal.

A Liao Birodalom a 10. század végén észak felé terjeszkedett: 991-ben a dzsürdzsiket győzték le Mandzsúriában, 997-ben Koreába vezettek hadjáratot. A tangutok szintén elismerték a Liao Birodalom fennhatóságát. A 11. században még

Japánból is küldtek nekik ajándékot (adót) és a bagdadi kalifákkal is tartottak fenn diplomáciai kapcsolatot. 1004-ben a kitajok a Szung (Song) Birodalmat is éves adó fizetésére kötelezték (shanyuani szerződés).

A kínaiak 100 000 uncia aranyat és 200 000 vég selymet fizettek évente. 1042-ben 200 000 uncia aranyra és 300 000 vég selyemre emelték fel, mivel a kitajok segítséget nyújtottak a Szung Birodalomnak a tangutok (Szi Hja / Xixia! Birodalom) elleni háborúban. A kitajok feltehetően eladták a hozzájuk kerülő selyem egy részét, ami így Belső- és Közép-Ázsiába került. A kitajok ellenőrizték a Belső-Ázsián keresztülhaladó utak forgalmát és a kereskedelemről befolyó jövedelmek is gazdagították őket. A Liao Birodalom a 11. század közepén élte fénykorát, ezután hatalma gyengülni kezdett.

A Szung-dinasztia a 11. században igyekezett katonai erejét növelni, hogy eredményesebben tudja felvenni a harcot a Liao Birodalommal. A 11. század második fele egy nagy reformkísérlet időszaka volt. A reformok részben a korszak szellemi irányzataihoz kapcsolódtak, de a birodalom védelmi képességeinek növelése szintén fontos szerepet játszott ebben. Ebben az időben a Szung Birodalom hadserege nagy részben zsoldosokból állt, és a gyakori háborúk nagyon költségesek voltak. Ráadásul a lótarásra leginkább alkalmas területek ellenséges kézre kerültek az ottani, lovakhoz értő lakossággal együtt. A reformtörvények kidolgozása Vang An-si (Wang Anshi) nevéhez fűződik. Az intézkedések a parasztság terheinek csökkentésére, a hatékonyabb igazgatásra és az olcsóbb, de ütőképes hadsereg megszervezésére irányultak. A reformoknak kezdettől fogva sok ellenfele volt és végül ők kerekedtek felül, ezért az új intézkedések csak korlátozott eredményekhez vezettek. A 12. század elején megerősödtek az addig alávetett dzsürcsik, és a Szung Birodalom velük szövetekezett a kitajok ellen. A Liao Birodalom 1125-ben szűnt meg. A birodalmuk felbomlás után a kitajok egy része nyugat felé vándorolt és turkesztáni ujjurok valamint a keleti Karahanida Birodalom területén telepedtek le. Itt alakult meg a Karakitaj (Nyugati Liao) Birodalom, amely 1218-ig állt fenn.

A Liao Birodalom déli szomszédja a Szi Hia (Xixia) vagy más néven Tangut birodalom volt. A tangutok a tibetivel rokon nyelvet beszélő nép a 10. század végén kezdtek jelentőssé válni a térségben. Csao Paoki király 990-ben lépett trónra, a kitajok elismerték a tangut államot. A 11. század elején a tangutok elfoglalták a Tibettől északra eső területet, nyugaton egészen a Tarim-medence keleti részéig. 1028-ban elfoglalták Kanszut (Gansu) az ujjurok területét. 1038-ban Csao Jüanho (1032–1048) megalapította a Hszia (Xia) Birodalmat (a kínaiak Nyugati Xia Birodalomnak nevezték). Folytatta a terjeszkedést, Tibettől vett el területet. A tangutok a Szung és a Liao Birodalom ellen is háborúztak. 1044-ben a Szung Birodalmat adófizetésre kényszerítették: a kínaiak 72 000 uncia ezüstöt, 135 000 vég selymet és 14 tonna teát voltak kötelesek évente a tangutoknak átadni. Valószínű, hogy a tangutok is, akárcsak a kitajok, a hozzájuk került javak egy részét nyugat felé eladták, mivel a nyugat felé vezető utak, (Selyemút) egy része az ő földjükön ment keresztül, és ezek forgalmát ők tartották a kezükben.

Kin (Jin, Dzsürcsi) Birodalom és a Déli Szung-dinasztia

A dzsürcsik őshazája szintén Mandzsúriában volt, a kitajok északi, északkeleti szomszédai voltak. A kínaiak zsucsennek (ruzhen) nevezték őket (a dzsürcse elnevezés a muszlim forrásokban szerepel). Először 1069-ben említik őket, néhány évtized múlva gyors terjeszkedésbe kezdtek. Vezetőjük 1115-ben felvette a császári címet. A

dinasztia neve Kin, Jin 'arany' lett. Az ország központja ekkor még Mandzsúriában, a mai Harbin várostól északkeletre volt. Támadásokat intéztek a kitajok ellen, akiknek addig alattvalói voltak. 1120-ban szövetségre léptek a Szung (Song) Birodalommal, a kitajok ellen. 1122-ben egyidejű dzsürcsi és kínai támadás indult a Liao Birodalom ellen. 1125-ben a Liao Birodalom megsemmisült, a kitajok behódoltak, egy részük nyugatra vándorolt, és néhány év múlva megalapította a Karakitaj (Nyugati Liao) Birodalmat. 1124-ben a tangutok is elismerték a dzsürcsi fennhatóságot, Korea pedig 1126-tól volt a dzsürcsik vazallusa. A dzsürcsi terjeszkedés azonban nem állt meg ott, ahol korábban a kitaj előrenyomulás: a Sárga-folyó völgyénél.

A dzsürcsik déli irányban egészen a Jangcéig előrenyomultak, elfoglalták Kaifenget, valamint Henan és Santung (Shandong) tartományokat. 1126 és 1135 között Kína keleti tartományait támadták, ahová a Szung császári udvar menekült előlük. Elfoglalták Nankingot és Hangcsout (Hangzhou) (1138-tól itt volt a Szung Birodalom székhelye). 1138-ban a Szung Birodalomnak sikerült békét kötnie a dzsürcsikkel. 1142-ben megújították a békét és meghúzták a két birodalom közös határvonalát is, ami a Huai-folyó volt. A Szung Birodalmat hadisarc fizetésére kötelezték, ami megegyezett azzal az összeggel, amit korábban a kitajoknak fizettek.

A Szung Birodalom később kísérletet tett az elvesztett területek visszafoglalására, de erőfeszítései nem jártak sikerrel. A Kin Birodalom legnagyobb kiterjedését ekkor érte el. Uralma alá tartozott Mandzsúria, Mongólia keleti része, Hopej (Hopej), Santung (Shandong), Henan, Észak-Csiangszu (Jiangsu), Észak-Anhuj egy része, Dél- Senhszi (Shaanxi), Sanhszi (Shanxi). Nem került viszont hatalmuk alá a mai Mongólia nagy része, a Xixia (Tangut) Birodalom, Turfán (ez a helyzet teremtett lehetőséget Dzsingisz kánnak a terjeszkedésre a 13. század elején). 1153-ban a fővárost a mai Pekingbe helyezték. Néhány hadjáratot vezettek még a Szung Birodalom ellen, majd a 12. század utolsó harmadától kezdve békésebb lett a viszony a két szomszédos birodalom között.

A dzsürcsik, akárcsak elődeik a kitajok, átvették a kínai kultúrát, államigazgatást, fokozatosan elkínaiasodtak. A Kin Birodalom gyengülése a 12. század végén–13. század elején kezdődött. A mongolok elfoglalták Kelet- Mongóliát, majd Mandzsúriát, Dzsingisz kán seregei 1211-ben Pekingig nyomultak előre. A Kin Birodalom a fővárost Kajfengbe tette át. A birodalomra a végső csapást 1232–1234-ben mérték a mongolok. Kína másik meghatározó hatalma a Szung Birodalom Kína déli részei felett uralkodott. 1125-ben a dzsürcsik elűzték Kajfengből a Szung-dinasztiát, amely Hangcsouba (Hangzhou) tette át székhelyét. A birodalom központi része ezzel délre került. A dinasztia idején nagy gondot fordítottak a Jangce gátjainak és öntözőcsatornáinak fenntartására. A Déli Szung Birodalom virágzó gazdaságot teremtett, számos technikai újítás, találmány kötődik ehhez a korszakhoz. A kultúrában, a művészetekben szintén kiemelkedő alkotásokat hoztak létre. A birodalom katonai ereje azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy az elvesztett északi területeket visszaszerezze. Erős flottát építettek, valamint robbanóanyagokat és tűzfegyvereket fejlesztettek ki. A lovak számára megfelelő legelők a kitajok, dzsürcsik és tangutok kezében voltak. A Szung-dinasztia ezért inkább igyekezett egyik ellenségével szövetségre lépni a másik ellen, így a dzsürcsikkel a kitajok ellen, majd a mongolokkal a dzsürcsik ellen.

Kubiláj és utódai birodalma: a Jüan (Yuan)-dinasztia

A mongol hódítás először Kína északnyugati részét érte el. A mongolok célja a dzsürcsik legyőzése volt. 1211-ben mongol sereg tört be a Kin Birodalomba. 1215-ben a mongolok elfoglalták Pekinget. Ezzel lezárult a Kin Birodalom elleni első háború. Mandzsúria és Peking a mongolok kezére került. 1225–1227-ben megtámadták Kanszut, leigázták a Szi Hja (Xixia) Birodalmat (ekkor halt meg Dzsingisz kán). A mongol terjeszkedés Dzsingisz halála után tovább folytatódott, és még nagyobb méreteket öltött. Kelet felé nyomulva eljutottak Koreáig. 1234-ben végleg elfoglalták a Kin Birodalmat, Kína egész északi fele ekkor mongol fennhatóság alá került. Ezután megkezdték a déli Szung Birodalom elleni harcot. 1236–1239 között Szecsuan tartományt támadták, 1253–1259 között újra Szecsuan elfoglalásáért harcoltak. Ezekben az években egészen messze délre eljutottak: meghódították a Nancsao Királyságot, majd Vietnámba törtek be. 1257-ben Hanoit is elfoglalták. A Jangce-völgyében Hsziang-jang (Xiangyang) városát 1257-ben és 1273-ban is ostromolták, végül az utóbbi alkalommal el is foglalták.

Ezután Dél-Kína meghódítása következett. 1276-ban elesett Hangcsou, egy évvel később Kanton. A Déli Szung-dinasztia uralma 1279-ben végleg megszűnt. A mongolok távolabbi területek felé is próbáltak terjeszkedni, már az 1250-es években megjelentek Vietnámban, majd 1274-ben Japán meghódítására tettek kísérletet, ami nem vezetett eredményre, akárcsak a második Japán elleni invázió 1281-ben. Az 1280-as években Vietnám (Dai Viet és Csampa) valamint a mai Kambodzsa területére törtek be. 1292–1293-ban Jáva szigetén szálltak partra a mongolok. Ezek a déli tengerekre vezetett hadjáratok sikertelenek voltak, Kína azonban tartósan mongol kézben maradt. Kína erőforrásai a mongol birodalmat erősítették. A mongolok felismerték Kína jelentőségét, és igyekeztek berendezkedni az elfoglalt területeken. Kína meghódítója Kubiláj kán (1260–1294) volt, aki 1271-ben megalapította a Jüan- (Yuan) Dinasztiát. Fővárosa Hanbalik (Kanbalik) vagy Tatu (Dadu) lett (Peking).

A kormányzásban elsősorban a nem kínai (kitajok, közép-ázsiaiak stb.) származású szakembereket részesítették előnyben. A déli és északi birodalomrész közötti vízi szállítás elősegítésére egy nagy csatorna építését kezdték meg. A tengeri áruszállítás szintén jelentős volt. A szárazföldi utakon postaállomásokat építettek. A birodalom egész területén egységes papírpénzt hoztak forgalomba (1260-ban és 1287-ben). A parasztság gabonával, textíliával és ingyenmunkával adózott.

A mongol korban Kína a mongol birodalom részeként bekapcsolódott az eurázsiai kontinentális kereskedelembe. Mindez azonban a külkereskedelmében korábban az elzárkózás politikáját folytató birodalom számára nem hozott gazdagodást, hanem éppen ellenkezőleg: a javak, elsősorban az ezüst külföldre áramlását, ami elősegítette a papírpénz elértéktelenedését. Az adóterhek, a kínaiak hátrányos megkülönböztetése, a korrupció, a birodalom elszegényedése elégedetlenséget váltott ki a kínai társadalomban, elsősorban is a parasztság körében. Kubilajt halála után Temür követte a császári trónon (1294–1307) aki folytatta a birodalomépítő munkát. Temür után azonban gyorsan váltották egymást a császárok (Kajszan, Bujantu, Jiszüntemür, Tugtemür, Kusalla, Rincsenpal, Togontemür), gyakoriak voltak a nyílt hatalmi harcok a mongol uralkodó dinasztián belül. 1351-től egy titkos társaság, a vörös turbános szekta vezetésével felkelés kezdődött a Sárga-folyó alsó folyásánál a mongol uralom ellen. 1368-ban a Jüan-dinasztia uralma véget

ért. Az utolsó Jüan császár, Togontemür Mongóliába menekült és ott is halt meg 1370-ben.

Kína a kései középkorban

A mongol dinasztia uralmát követően kínai vezetéssel sikerült újjáegyesíteni a birodalmat. A mongolelleses mozgalmaknak két gócpontja volt: a Sárga-folyó alsó folyásánál, Santung (Shandong) tartomány határvidékén (Maitréja [Mile] buddhista szekta), valamint Anhuj tartományban (vörös turbánosok), és a Jangce középső folyásánál, ahol sóbányászok, hajósok és csempészbandák összefogásával kezdődött felkelés. Az anhui felkelők közül emelkedett ki Csu Jüan-csang (Zhu Yuanzhang), aki 1348-tól kezdve több várost is elfoglalt Anhui területén.

A vörösturbánosokkal szövetségben 1359 és 1364 között elfoglalta Kína középső részét. Ezután korábbi szövetségesei és vetélytársai ellen fordult és legyőzte őket. 1368-ban a *Hungvu (Hongwu)* uralkodói nevet vette fel és megalapította a Ming-dinasztiát. Ezután visszafoglalta a még mongol uralom alatt álló északi területeket, Kanszut (Gansu), délen Szecsuant (Sichuan), valamint Jünnan (Yunnan) tartományt, északon előrenyomulva legyőzte a mongol seregeket (1388).

A birodalom egysége 1387-ben visszaállt. Az új dinasztia tovább folytatta a terjeszkedést a szomszédos területek felé. 1392-ben a koreai Yi-dinasztia elismerte a Ming Birodalom fennhatóságát. Hung-vu (Hongwu) utóda, Jung-lö (Yongle) (1403–1424) császár idején északon, a mongolok ellen öt hadjárat is indult, amelyek sikerrel zárultak.

1410-ben a mongolok az Onon folyónál súlyos vereséget szenvedtek. Néhány évvel korábban, 1404-ben a kínaiak megszállták Mandzsúriában az Amur-folyó torkolatvidékéig terjedő területet. A kínaiak Vietnám ellen is vezettek hadjáratot és elfoglalták a Vörös-folyó völgyét, Vietnám egy részét. A vietnámi hódítás azonban csak ideiglenes sikert hozott, 1418-tól felkelés kezdődött, amely 1427-re felszabadította Vietnámot a kínai uralom alól.

A távolabbi területekkel, mint Japán, Tibet, India, Indokína, Indonézia királyságai, Timur Lenk közép-ázsiai birodalma, is diplomáciai kapcsolatban állt a Ming Birodalom. Szintén Jung-lö (Yongle) és utódja, Hszüan-tö (Xuande) (1425–1435) császár idejére esik azoknak a tengeri expedícióknak a megszervezése, amelyek során a kínaiak

Cseng Ho (Zheng He) admirális vezetése alatt elhajóztak Indonéziába, Malájziába, Sziániba, Indiába, Ceylonra, a Perzsa-öbölbe, az Arab-félszigetre, a Vörös-tengerre és Szomáliába (Kelet-Afrika). A tengeri expedíciók az ismeretek gyűjtését, diplomáciai és kereskedelmi célokat is szolgáltak. A 15. század közepétől a terjeszkedő politikát egy passzív, visszahúzódó korszak váltotta fel. Északon, Hopej és Sanhszi tartományokban falakat építettek a nomádok ellen, akik 1438–1449 közötti években területeket foglaltak el a birodalomtól. 1421-ben Peking lett a főváros, az addigi Nanking (Nanjing) helyett, a hivatalok átköltöztetése több évtizedig tartott. Észak felé az Amur folyó völgyéig terjedt a kínai fennhatóság. A Ming Birodalomnak sikerült északon uralma alá vonnia azokat a területeket, amelyek korábban a Kin (Jin, dzsürcsi) Birodalom részei voltak.

A mongolok 1540-től harminc éven keresztül komoly veszélyt jelentettek Kínára. Dajan kán (kb. 1464–1532) egyesítette a kelet-mongóliai törzseket. Az Ojrátkánság Dajan unokája, Altan kán (1507–1582) uralkodása alatt élte fénykorát. A

mongolok rendszeresen támadták a kínai határmenti tartományokat, 1550-ben Pekingig előrenyomultak. Sikerült kikényszeríteniük, hogy a kínaiak határmenti piacokat nyissanak a részükre, ahol kereskedhettek a birodalommal. Altan kán kiterjesztette fennhatóságát a Kína nyugati szomszédságában lakó nomádokra, valamint Tibetbe is benyomult. A Ming Birodalomnak 1570-ben sikerült békét kötni Altan kánnal. Észak felől néhány évtizedig biztonságban érezhették magukat a kínaiak. A másik veszély a tenger felől fenyegette a birodalmat: a tengeri kalózok támadásai nyugtalanították a kikötővárosok életét. A kalózok aktivitása a Kína, Japán és az Indonéz-szigetvilág között virágzó kereskedelemmel volt összefüggésben. A külkereskedelmet a császári udvar igyekezett szigorúan szabályozni, de ez csak az illegális kereskedelmet bátorította. A tengeri kalózok miatt romlott meg a korábban baráti viszony Japánnal. A 17. század elejétől kezdve észak felől a mandzsuk terjeszkedése jelentett veszélyt. Ugyanekkor a Ming Birodalom súlyos pénzügyi és politikai válságba került, felkelések törtek ki a központi hatalom ellen. Mindez kedvezett a mandzsuknak, akiknek 1644-ben sikerült elérni céljukat: megdöntötték a Ming Birodalmat és megalapították saját dinasztiájukat.

Kína gazdasága a középkorban

Kína különféle természeti adottságú területeket foglal magában. A szorosabban vett Kína a Sárga-folyó és a Jangce, valamint a tengerpart mentén fekvő síkságokon kialakult földművelő civilizáció volt. A 8. századot megelőzően a gazdaság súlypontja a Sárga-folyó és a Vej (Wei)-folyó menti síkságokon volt. A mezőgazdaság és az ipar termelési módszerei egyre tökéletesebbé váltak, az idők folyamán felhalmozódott tapasztalatoknak, tudásnak és a technikai fejlődésnek köszönhetően.

Kínában a technikai újításoknak két nagy korszaka volt: Kr. e. 4 – 2. sz. és a 8–11. század, amelyek gazdasági fellendülést és a népesség létszámának növekedését eredményezték. A 11–13. században a rizsből és gabonafélékből évente körülbelül 30 millió tonnát takarítottak be. A 11–15. században Kína lakossága körülbelül 100 millió fő volt. A növénytermesztést északon az árpa, búza, köles, szója jellemezte, a lucernát takarmánynövényként (lótakarmány) termesztették. A Jangce-vidéken és Dél-Kínában a 6. századig a rizsföldeket időnként „pihentetni” kellett, mert a rizst még nem palántázták, hanem a parcellákban elvetették. Ezt a módszert váltotta fel a 8. századtól kezdve a rizspalánta-kiültetésén alapuló művelés, ami a rizstermesztés fellendülését eredményezte. A 11. században új, korai érésű fajtákat honosítottak meg, amelyek lehetővé tették az évi két betakarítást. A termőföldek területét is sikerült növelni, főleg a Jangce-vidéken. A sikeres élelmiszer-termelés demográfiai „robbanást” idézett elő Dél-Kínában. 600 körül a lakosság 75%-a Észak-Kínában lakott, a 8. század közepére ez az arány kb. 53% volt, aminek az oka a déli országrész lélekszámának nagyarányú növekedése. A déli birodalomrész gazdasági súlya tovább növekedett, az An Lusan lázadást követő gazdasági újjáépítésben fontos szerepe volt, majd a 11–13. században pedig a Déli Szung-dinasztia erre a területre szorult vissza az északról támadó dzsürcsikkel szemben.

A kínai mezőgazdaság jellegzetes haszonnövényei: eperfa (selyemhernyók számára), tea, gyapot és más textiliparban használt növények, lakkok előállításához használt fafajták, a cukornád és a bambusz. A földművelő vidékeken főleg igavonó állatokat, baromfit és sertést tartottak. Juh-, kecske-, szarvasmarha és lótarítás nagy méretekben főleg a hegyvidékeken, a Sárga-folyó völgyétől északra volt jellemző, ahol

a lakosság nagy része hagyományosan nomád gazdálkodást folytatott. A katonai céllal létesített állami ménesek is főleg ezeken a vidékeken voltak.

A textil-, kerámia- és fémművesség (bronz és vas) területén szintén nagy hagyományokkal rendelkeztek a kínaiak. A Szung-korban további minőségi fejlődés figyelhető meg egyes gazdasági területeken. A porcelán készítésének tökéletesített módszerei véglegesen a 12. századra alakultak ki. A 13. században terjedt el a gyapotszövet. A kohászatban elterjedt a kőszén felhasználása és megjelentek a hidraulikus fűjtatók. A vasgyártás legjelentősebb központjai északon, Hopej, Santung és Csiangszu (Jiangsu) tartományokban voltak. Szintén magas színvonalú volt a lakkgyártás, az ehhez szükséges fafajták természetése különösen Hupejben (Hubei), Hunanban és Észak- Csöcsiangban (Zhejiang) volt jellemző. A papírgyártás központja Szecsuan és Csöcsiang (Zhejiang) tartományokban volt. A könyvnyomtatás a Tang-korszakban terjedt el. Jelentős volt a belső kereskedelem, amit elősegítettek a vízi utak, csatornák.

A tengeri hajózás szintén fejlődött a Szung-korban. A tengerpart mentén sok helyen kikötők voltak, a kínai tengerhajózás a 11. századtól indult fejlődésnek. A külkereskedelem állami monopólium volt, a kereskedelmi forgalom elsősorban a külföldi kereskedők által látogatott városokban folyt. Nyugatról, perzsa, szogd, arab kereskedők érkeztek, részben szárazföldi utakon Közép-Ázsiából, részben tengeren a dél-kínai kikötőkbe. A legjelentősebb ilyen kikötő Kanton volt, ahol sok arab kereskedő lakott. A hivatalosan engedélyezett állami külkereskedelemmel csak korlátozott mennyiségű áru jutott a birodalom határain túlra. A kínai termékek azonban adóként, hadisarcként nagy tömegben kerültek külföldre, főleg a 11–13. században, a kitaj, dzsürcsi, tangut birodalmakba. A kivitel másik iránya Dél-Ázsia, India, Indokína, Japán, Indonézia volt.

A Tibeti Királyság

A tibetiek ősei a kínai forrásokban emlegetett *kiang (qiang)* törzsszövetségben éltek, a Krisztus előtti időben. Lakóhelyük Kína északnyugati szomszédságában, a Kuku-nor és a Nan-san vidékén volt. A kiangok a Kína nyugati és északi határainál élő belső-ázsiai nomádok közé tartoztak. A Kr. e. 2. században érintette őket a jüe-csi (tokhár) vándorlás, amikor a Kína szomszédságában élő nomádok egy csoportja nyugatra költözött. A kiang törzsek többször indítottak hadjáratokat a kínaiak ellen is.

A Tibeti Királyság a 6–7. században alakult meg. A tibetiek saját magukat Bodnak hívták, országuk neve *Bodjul* 'Bodország, a bodok országa' volt. Tibet *Bod* neve a szanszkrit irodalmi emlékekben is fennmaradt. A szomszédok más elnevezést használtak rájuk, a ma is világszerte elterjedt *Tibet* nevet (türk feliratok, 8. század: *Töpöt/ Töpüt*, mongol: *Töböd/Töbed*, középkori muszlim irodalom: *Tubbat*). A Tibeti Királyság első jelentős uralkodója Khri-szlon-brcan király volt, aki megszerezte a szomszédos törzsek feletti uralmat. Fia, Szrong-bcan szgampo (620–649) folytatta az országépítő munkát, uralkodása idején a Tibeti Királyság jelentős hatalommá vált. Sikerült elérnie, hogy a kiang törzsek többsége neki engedelmességen. Ezután a szomszédos, mandzsúriai eredetű és valószínűleg mongol nyelvű tujuhun (*a-za*) törzsek ellen fordult és legyőzte őket. Birodalmukat nem csatolta Tibethez, de adófizetésre kötelezte őket. Több szomszédos törzsszövetséggel, birodalommal dinasztikus házasság útján épített ki szövetségi viszonyt (Nyugati Türk Kaganátus, Nepál, Gilgit állam (Kasmírtól északra), zsangzung állam). A Tang Birodalommal szintén békés kapcsolatban volt, 641-ben kínai hercegnőt vett feleségül.

A Tibeti Királyság központja, Ra-sza Dél-Tibetben, a Brahmaputra folyó felső folyásánál volt. A tibeti királyok magukat szakrális uralkodóknak tartották, akik a hatalmat az égiektől kapták. Ha a király valami miatt elvesztette karizmatikus erejét, az alattvalói megölhették. Az ilyen események rituális szertartások keretében történtek meg. A királyságot négy területi egységre osztották, ezeket szarvaknak nevezték. Az egyes szarvak kétkét osztályból álltak, amelyekben ezredek voltak. Ez a felosztás egy hadszervezeti formát testesített meg, hasonlóan más belső-ázsiai nomád birodalmakhoz. A kínai hatás hamarosan jelentkezett a Tibeti Királyságban, a királyi kancelláriát kínai mintára szervezték meg, a kínai stílusú, fallal körülvett városok és a buddhizmus terjedése mutatja ezt. A fejlett államiség fontos jele, a saját tibeti írásbeliség azonban nem kínai eredetű, hanem indiai: a kései Gupta-kor írását adaptálták a tibeti nyelvre (a kiang törzsek tibeto-burmai nyelveken beszéltek). A 649-től 755-ig tartó időszakban Tibet hatalma tovább növekedett. A kormányzásban jelentős befolyásra tettek szert a régensek, mivel ebben az időszakban három esetben is a királyok gyermekként kerültek trónra. A királyok hatalma a törzsfők felett egyébként sem volt korlátlan, a tibeti királyok nem voltak korlátlan hatalmú egyeduralkodók. A királyok és a törzsfői arisztokrácia között folyamatos volt a hatalmi harc.

A belharcok ellenére a Tibeti Királyság kifelé erősnek és egységesnek mutatkozott. 648-ban a tibetiek és nepáliak részt vettek a kínaiak oldalán egy észak-indiai hadjáratban. 663-ban beolvasztották Tibetbe a tujuhun birodalmat, amelynek uralkodója ezután egy előkelő tibeti hercegi rangot kapott. A Tibeti Királyság Turkesztán felé terjeszkedett. Itt a 7. század második felében kínai fennhatóság volt, a kínaiak a Türk Kaganátus legyőzése után terjeszkedtek ki erre a területre. A tibetieknek 662-ben sikerült elfoglalniuk Kászárt, 665-ben Khotánt, és 670-ben már egész Kelet-Turkesztán az uralmuk alatt volt. A hódítások a Tang Birodalom rovására történtek, ami miatt megromlott a viszony Kínával. A tibetiek a türkökkel kötöttek szövetséget, akik 679-be fellázkodtak a kínai uralom ellen és sikeresen visszaállították a fél évszázada elvesztett önállóságukat. A tibeti terjeszkedés folytatódott, 740-ben Gilgit is a kezükbe került. 751-ben a tibetiek az arabok és a karlukok oldalán harcoltak a kínaiak ellen a Talasz-folyó völgyében vívott csatában, amely meghatározó volt Belső-Azsia hatalmi viszonyainak alakulásában. Ebben a csatában állították meg a kínaiak nyugati irányú terjeszkedését. Kbri-szrong Ide-brcan király uralkodása alatt (755–797) a kínaiak védekezésre kényszerültek a nyugati határaik mentén. A 756 utáni években a tibetiek részt vettek a Tang-dinasztia elleni An Lusan (Lushan)-láadás leverésében. 763-ban a tibetiek kínai területre nyomultak be és sok lovat zsákmányoltak. Khri-szrong Ide-brcan idején erősödött meg a buddhizmus Tibetben. Utódai szintén a buddhizmust részesítették előnyben. A tibetiek hagyományos vallása a bon-vallás volt, és a buddhizmussal szemben sok törzsfő a régi vallás fennmaradásáért küzdött. A belső harcok aláásták az ország erejét és egységét. 860-ban Tibet elvesztette Turkesztán feletti uralmát és a 9–10. század fordulóján az egységes Tibeti Királyság kis fejedelemségekre bomlott. Turkesztán ujgur és kínai fennhatóság alá került, Tibet északi szomszédságában pedig a tangutok birodalma (*Hszi Hja, Xixia*) alakult meg.

Japán

A négy nagyobb és mintegy háromezer kisebb szigetből álló, Kínához képest kicsiny ország területe több mint 377 ezer km² (ennek négyötöde nehezen megművelhető hegyvidék). Földrajzi helyzete sokban emlékeztet a Brit-szigetekére. A nagy szigetek közül Hokkaidó mintegy 83 ezer km², azaz valamivel kisebb, mint Írország, Honshu (231 ezer km²) kicsivel nagyobb Nagy-Britanniánál. A szigetek hegyeinek lejtői 75 százalékban 15 fokosnál meredekebbek. A partvonal erősen tagolt. Megtelepedésre, földművelésre a parti síkságok és a folyó völgyek alkalmasak igazán. Eredetileg sűrű erdőség borította a hegyeket. Ennek nagyobb részét mára kiirtották. Japán minden része közel esik a tengerhez, ezért is igen nagy a tenger jelentősége az élelmezésben is. Az éghajlatot meghatározza, hogy az északi szigetek Itália északi határainak megfelelő szélességi körön helyezkednek el, a déli szigetek fekvése Egyiptom déli határával egyező.

A Kr. u. 4-5. század a nagy halomsírok kora. E sírok több száz méter hosszúak, körülárkoltak, kulcslyuk alakúak. A legendás császár, Nintoku halomsírját három árok övezi, területe 32 ha. Csaknem fél km hosszú. Magassága 35 m.

A 7. század elején (604) fogalmazódtak meg a központosított állam alapelvei, elkészült a 17 cikkelyes alkotmány. Ebben olvashatók a következők: "Az uralkodó az ég, az alattvaló a föld. Az ég takarja, a föld tartja... Ha a föld akarná az eget felborítani, ez rombolást eredményezne..." A hatalom gyakorlásáról: "A tartományfőnökök igazságtalanul ne szipolyozzák a népet; az országnak nincs két uralkodója, s a népnek nincs két ura, az ország egész népe számára az uralkodó az úr." Az uralkodó megnevezése is megváltozott, *ókimi* helyett *tennó* (császár) lett.

A 7. század az Asuka-kultúra időszaka. A kínai Tang-dinasztia központosított államrendszerét mintának véve dolgozták ki a japán igazgatási rendszert. Ennek egyik elró látható jele – kínai mintára – az "év neve" kihirdetése. A főváros is megváltozott: Asuka helyett Naniva lett. A változásnak is nevet adtak: Taika (azaz nagy átalakulás). A 645-ben kezdődött Taika-reform legfőbb célja a földnek a császári család egyes tagjai és a nemes urak általi kisajátításának megszüntetése. Ehelyett "állami" földként közvetlenül a ternó uralma alá kerültek. Új adórendszert vezettek be, s igyekeztek az egyes nemzetségi vezetők, valamint a tartományfőnökök hatalmi visszaéléseit megakadályozni. Meghatározták a hivatalnokok alkalmazásának szabályait, megkezdték a jogrendszer megszerkesztését (681). 694-re fölépült a Fudzsiwara-főváros. 710-ben azonban a kínai Csangan mintájára új főváros építésébe fogtak.

A Nara-korszaktól (710-784) kezdve vált meghatározóvá a buddhizmus, amely a 6. század első felében jelent meg a szigetországban, nagyjából egy időben a konfucianizmussal. A korszak fénykora Sómu császár uralkodásának idejére (724-749) tehető. Hatalmas templomok épültek, bennük aranyozott vagy lakkozott buddhista szobrokkal, a falaikon freskókkal. Az építkezések, a fényűző élet egyre nehezebben elviselhető terhet jelentett a lakosság számára (adóterhek növekedése). A császári udvar hatalmi harcok színtere lett, összeesküvések, lázadások követték egymást. A 8. század végére sikerült úrrá lenni a nehézségeken. Ekkor ismét áthelyezték a fővárost, ezúttal a mai Kiotó helyére. Neve Heiankjó lett (jelentése: a béke és nyugalom fővárosa). Ezer éven keresztül ez maradt a császári székhely. A fővárosról a 9-12. század közötti időszak a Heian-korszak nevet kapta. A hatalmat a Fudzsiwara-család ragadta magához (lányaikat a császárokhoz adták feleségül, így közvetlen rokonságba

kerültek az uralkodókkal), s állandó jelleggel régensként, illetve főtanácsadóként az állam tényleges irányítói lettek.

Ahogy a középkor második felében az angoloknál a francia kulturális hatás volt a meghatározó, a japánoknál ilyen volt (csak még fokozottabb mértékben) a kínai kultúra hatása, részben koreai közvetítéssel. A japán kultúra meghatározó része lett a kínai írásrendszer (a *kandzsi*), valamint a buddhizmus. Az 5. században már nemcsak az udvari hivatalnokok használták az írást, hanem az uralkodó rétegnek is egyre több tagja tanult meg írni-olvasni. A Korea birtoklásáért folytatott, évszázadokig tartó harcok hozadéka volt a kínai kultúra értékeinek beáramlása Japánba, jelentős részben a Koreából áttelepültek révén. Így ismertek meg és hasznosítottak új mezőgazdasági eljárásokat, fejlődött a technika és a tudomány, a hajóépítés és a kézműipar. A 6-7. században ugrásszerűen nőtt a vastermelés, a vaseszközök használata. A Koreából áttelepültek nemzetségei (Aja-, Hata-, Fumi-nemzetség) az 5-6. századi Jamato-udvar jelentős szereplőivé váltak. A virágzó kínai Tang-dinasztia korszakában a japán tennó egész sor (általában 100-500 fős) küldöttséget menesztett Kínába. A diákokból és papokból álló küldöttek azt a feladatot kapták, hogy a kínai kultúra, technika és az államigazgatási rendszer újdonságait sajátítsák el, hogy aztán meghonosítható legyen Japánban is. A megszilárduló államrendszer aztán megíratta a saját történetét a 8. század elején. Így született meg a *Kodzsziki (Régi dolgok feljegyzései, 712)* és a *Nihonsoki (Japán Krónika, 720)*. Egy-egy tartományt leírd, a legendáit összegyűjtő feljegyzések is készültek udvari utasításra. Elkészült az első versantológia is, amely négy és fél ezer dalt tartalmazott.

A Heian-korszak (794-1185) második felében a császári hatalom meggyöngült. A 9-11. század folyamán az egyes tartományokban sorozatos lázongások törtek ki. Ténylegesen a 12. századtól egy arisztokrata nemzetség, a Fudzsiwarák uralkodtak, de viszályaik miatt másik két családé lett a hatalom: a Minamotóké és a Tairáké. Az előbbi északkeleten, az utóbbi a fővároshoz közelebbi területen építette ki birodalmát a 11-12. században. 1156-ban egy trónutódlási viszály során a Minamoto vezérkar többségét kiirtotta a Taira családból való Kiyomori, aki a legfontosabb udvari rangokat és hivatalokat megszerezte magának és családjának. Három évtized múltán azonban a Minamotók visszavágtak, s a Taira-klán a harcok során megsemmisült.

A 11. századra összeomlott a központilag kinevezett tartományi kormányzói rendszer. A kinevezett kormányzók többsége nem volt hajlandó elhagyni a fővárost. Maguk helyett megbízottakat küldtek a tartományokba, csakúgy, mint magánbirtokaik igazgatására. Az udvar és az udvari nemesség így kénytelen volt a vidéki harcosok (*bushi*) katonai erejét igénybe venni. A bushi (vagy samuráj) jelentése: harcoló férfi. Többségük a falvak lakója volt, földet művelt, közben gyakorolta magát a harcművészetekben, s készen állt arra, hogy vezéreit szolgálja. A tartományokban harci alakulatokat állítottak föl, melynek tagjai szinte művészi tökélyre fejlesztették a harceljárásokat. Az úr és harcosai között egyre erősebbé vált a személyes kötődés.

A 12. század végén a politikai hatalom a császári udvartól átkerült a harcos vezérek kezébe. A császár helyett lényegében a legmagasabb rangú samurájok, a sógunok kormányoztak. Új hatalmi rendszert jelentett tehát a Kamakura sógunátus (1192-1333), amelyben a samurájok, Japán "lovagjai" uralkodtak. 1221-ben a császári udvar megpróbálta visszaszerezni hatalmát, a régens azonban könnyen leverte a próbálkozást, és a császárt száműzte. A közvetlen császári kormányzást csak keleti harcos nemzetségek meg szerzetesek fegyveres csapatainak segítségével tudták

visszaállítani (1333). Ám a siker csupán átmeneti volt, alig három évig tartott. 1338-tól új szamurájnemzetség vette át erőszakos módon a hatalmat (Muromacsi sógunátus), és 1573-ig meg is őrizte azt.

A Kínát elfoglaló mongolok két ízben (1274, 1281) támadták meg Japánt, hajóikat azonban mindannyiszor tájfun pusztította el, amit ezért isteni szélnek (japánul *kamikaze*) neveztek.

A 10. század előtti Japánt még az arisztokrácia uralta. Az ezt követő időkben azonban egyre nagyobb szerepet kezdtek játszani a harcosok, a kereskedők és a polgárság. A 12. század elején a kereskedelem még csupán szűk körű helyi tevékenység, a pénznek szinte nincs szerepe. A parasztnak alig maradt feleslege, minden elment a létfenntartásra és az adóra. A 13. századtól a tökéletesedő technológia lehetővé tette, hogy a mezőgazdaságban főleg képződjenek. A földművelő és a kézműves egyre többet termelt a piacra. Megsokasodtak a vásárok (havonta háromszor, hatszor), s megjelentek az állandó boltok is. A 13. század végén még Kínából importálták a fémpénzt, majd Hideyoshi elkezdett aranypénzt veretni.

A 10. századtól a kínai hatás gyengült, s a japán kultúra kezdett magára találni. A kínai írásjegyek egyszerűsítésével alkották meg saját írásukat. Ennek köszönhető az irodalom fölvirágzása. A kultúra letéteményese a nemesség volt, ők követték leginkább a buddhizmust is, amely csak a 12-13. századtól vált a szegények vallásává. A szamurájok között csak lassan terjedt el a kultúra, a műveltség iránti igény. A 13. századtól fölvirágzott a történetírás. Az irodalom jellegzetes elbeszélő műfaja a háborús történet: a szamuráj harcának megéneklése. Virágzott a költészet is. Az udvari hölgyek körében kedvelt maradt a naplóírás. Az építészet sokat átvett Kínától. A szobrászat jellemzője a mozgalmasság és a realizmus. A festők sok tekercképet készítettek. Témáik: háborús történetek, híres szerzetesek élete, buddhista tanok stb. Az iparművészet mestereinek remekei a pompás fegyverek.

A 13. századi Japánt leginkább a Kínát uraló mongolok fenyegették, mindkét támadásuk meghiúsult azonban. A hadi sikerek ellenére a Kanvakra sógunátus nem sokkal élte túl az 1281-es támadás visszaverését. A császár (*tennó*) udvarában a tényleges hatalmat kezében tartó nagyúr ellen összeesküvést szerveztek. Az Oki szigetére száműzött császárnak sikerült megszöknie, s egymás után hozzá csatlakoztak a nagy hatalmú szamurájok, s közös erővel (beleértve a templomok fegyvereseit is) megsemmisítették a Hódzsó-családot, ami azt jelentette, hogy másfél évszázad után megdőlt a Kamakura sógunátus. Ezután sem állhatott azonban vissza a tényleges császári hatalom.

A 14. századot nagyrészt két szembenálló csoport uralta: a déli udvar és az északi udvar. Végül a fokozatosan meggyengülő déli udvar beolvadt az északi udvarba (1392). A győzelmes sógun, Josimicu (1358-1408) Muromacsiban építette föl székhelyét, s erről nevezik Muromacsi-korszaknak a következő, csaknem két évszázados időszakot. A 15. század második felében belháborúk kezdődtek, így kapta ez a korszak a hadakozó fejedelmek kora megnevezést. A Muromacsi sógunátus egyik gazdasági alapja az intenzív kereskedelem volt.

Az állandósuló harcokban a korábbinál is jobban megszilárdult a szamuráj harcosok erkölce. Ennek központi gondolata az önfeláldozó kötelesség lett. A szamuráj számára az igazi elismerést a dicső halál jelenti, ha életét az uráért csatában áldozza föl. Akkor is végeznie kell magával, ha az urának meg kell halnia. A 14. században ennek az ideológiának a jegyében igen elterjedt a szamurájok körében az

öngyilkosság. Kialakult ennek jellegzetes formája, a *seppuku*, vagyis a hasfelmetszés. A kor kedvelt irodalmi műfaja volt a *renga*, vagyis a láncvers. Ennek első három sorát az egyik, másik két sorát egy másik költő írta. Meghonosodik a japán színjátszás sajátos műfaja, a mindmáig időtálló nó dráma is.

A középkort lezárni, azaz voltaképpen elhatárolni az utána következő időszakról meglehetősen reménytelen vállalkozás. Mert kétségtelen, hogy századokon keresztül érlelődtek azok a folyamatok, amelyek aztán rendkívüli változásokat hoztak a történelem menetében. A középkorra az volt a jellemző, hogy három világrész (Európa, Ázsia, Afrika) összesített területének is valójában csak a felénél kisebb hányada állt kapcsolatban egymással. Amerika és Ausztrália egyetlen más világrésszel sem tartott kapcsolatot. Az "Óvilágról" mit sem tudtak, s az "Óvilág" sem tudott róluk. Sőt az "Óvilágon" belül is meglehetősen esetlegesen alakult a távolabbi civilizációk egymással való érintkezése (a kereskedelmi kapcsolatok általában nem lehettek folyamatosak). A középkor végére aztán Európa lett az a kontinens, amely eljutott odáig, hogy intenzívebb kapcsolatokat keressen a többi földrésszel. S amikor a tapogatózó kezdeményezések helyét átvették a határozott célkitűzéssel induló felfedezőutak, attól kezdve a világ megváltozott. A középkort bemutatva voltaképpen arra is keresnünk kell a választ, miért is éppen Európa lett a világ integrálójára. Miért nem Kína, Japán, India vagy az arabok? A történeti folyamatok bemutatása talán ezekre a nyíltan ki nem mondott kérdésekre is megpróbál valamilyen formában választ adni.

Irán

A középkori ország mintegy 1,5-2 millió km²-nyi területű volt, azaz lényegében a mai Iránhoz hasonló nagyságú. Nagyobb része ún. magasföld (1000 m tengerszint fölött), amelynek éghajlata száraz, sivatagos, hőmérséklete szélsőséges: nagy melegek és nagy hidegek váltogatják egymást. A Kaszpi-tenger partvidéke viszont csapadékos. Mindössze egyetlen nagyobb, hajózható folyója van. A növényvilág nagyon változatos. A felföldön és a déli ország részben kevés a földművelésre alkalmas terület, de az is csak állandó öntözéssel hasznosítható.

A Parthus Birodalom 224-ben bukott el, amikor a rosszul szervezett birodalom utolsó királya vereséget szenvedett saját vazallusától, Ardasírtól. I. Ardasír a Szászánida Birodalom alapítója. Megkezdte a birodalom gazdasági és katonai újjászervezését. A szászánida birodalmat az akhaimenida mintájára szervezték újjá. A birodalmat az "Árják birtokának" hívták, fővárosa Ktésziphon volt. A rómaiak sorozatos vereséget szenvedtek tőlük.

A Szászánida Birodalom vagy Újperzsa Birodalom egy ókori iráni központú birodalom volt. A magát az Akhaimenidák örökösének tartó Szászánida-dinasztia alapította 224-ben és 651-ig, az arab hódításig állt fenn. A Pártus Birodalom helyére lépett, amelynek utolsó uralkodóját, IV. Artabanoszt, a birodalomalapító I. Ardasír (Artaxerxész) csatában megverte és 224-ben bevonult Ktésziphonba, a pártus fővárosba.

A Szászánidák a pártusok laza államszervezetével szemben erősen központosított, despotikus államot hoztak létre, amely ideológiailag a zoroasztrianus államvallás hatalmas papságára támaszkodott. A Szászánidákat erőteljes terjeszkedési törekvések jellemezték, és e célból a királyok megreformálták a hadsereget. A fő

ütőerőt e seregben a páncélos nehézlovasság képezte. A Szászánida Birodalom hatalma csúcán Szíriától Indiáig, a kaukázusi Ibériától a Perzsa-öbölíig terjedt.

A Szászánidák ki akarták szorítani a rómaiakat Ázsiából, ezért azok megerősítették az eufráteszi limest. Az újperzsa uralkodók több római császárral is heves harcokat vívtak: Valerianus császár I. Sápúr királytól elszenvedett veresége (260) után annak fogságában halt meg, megalázó körülmények közt. Ezt a diadalt örökíti meg Sápúr Nags-e-Rosztami szikladomborműve. Hatalmának végén a Szászánida Birodalom még merészebb haditettre vállalkozott, II. Huszrau szászánida király elfoglalta Kis-Ázsiát, 626-ban pedig megostromolta Konstantinápolyt, Hérakleiosz bizánci császár csak komoly erőfeszítések árán tudta visszaverni a támadást. Egy évtized múlva (636) a Szászánidák hatalma összeomlott a hódító arabok támadásai alatt.

Ardasír az isztakhr-i Anáhita – templom főpapjának, Pápaknak a kisebbik fia volt, Pápak pedig Szászának, a dinasztia névadójának a fia. Szászán valószínűleg IV. Vologaszész idejében uralkodott Persziszben. Amikor Pápak király lett, a párthusok gyengeségét kihasználva, saját országához csatolta Farsz tartomány legnagyobb részét. Ardasír kb. 209-ben került Perszisz tartomány trónjára. Megalapította Gúr (a mai Firúzábád) városát, ahol a hegy tetején hatalmas erődöt, közelében pompás palotát építtetett magának.

A 2. században a Pártus Birodalom határaitra mindenfelől szünni nem akaró nyomás nehezedett, és ez alaposan megingatta a pártusok hatalmát. Nyugatról a Római Birodalom, keletről a kusánok szorongatták őket, míg északon a nomádok álltak készen, hogy időről időre kihasználják a birodalom gyengeségét. A párthusok uralmát végül mégsem a birodalmat körülfogó hatalmas külső ellenségek valamelyike döntötte meg, hanem a belülről jövő, Perszisz vazallus királya, a szászánida nemzetségből való Ardasír.

Az újonnan megerősödött Szászánidáknak azonban túlságosan nagy feladat lett volna, hogy egymaguk megdöntsék a pártusok uralmát, ezért Ardasír szövetséget kötött Adiabéné és Kirkuk királyaival. 224 körül Hormizdegánnál véres csatában legyőzték és megölték V. Artabanoszt, a pártusok királyát. Ezt az eseményt jeleníti meg egy 18 méter hosszú fríz, amelyet Firúzábád közelében a szászánida út mentén magasan a hegy oldalába vájtak.

A hormizdegáni csata a pártus király vereségével és halálával végződött ugyan, de ezzel korántsem szűnt meg az ellenállás az egykori párthus területeken. A nagy feudális családok közül némelyek behódoltak, mások ellenálltak. Ardasírnak végül sikerült minden ellenfelével leszámolnia, kivéve Armenia királyát. Ardasír keleten uralma alatt tartotta a Merv oázist, és feltehetően a kusánokat is leigázta. A római források szerint Ardasír célja az volt, hogy helyreállítsa az Óperzsa Birodalmat.

Ardasír erős, központosított kormányzatot hozott létre, az Avesztában lefektetett elveknek megfelelően átformálta a társadalmat, új pénzrendszert vezetett be, kiépítette az új fővárost, Ardasír-Khurrát, a későbbi Gúrt. Azt hangoztatta, hogy a Szeleukidák és a pártusok dinasztíája idegen volt, míg a Szászánidák hatalomra kerülésével az óperzsa kor dicsősége tér vissza. Ardasír ily módon megteremtette birodalmának vallási és katonai céljait.

Ardasírt fia, I. Sápúr (kb. 240–270) követte a trónon, aki már apja életében annak társuralkodója lett. Sikeres háborúkat vívott a Római Birodalom ellen, legyőzte III. Gordianus, Philippus Arabs és Valerianus császárt is. Az Arménia feletti hatalom

kérdése is gyakran szolgált ürügyül a háborúskodásra. Sápúr feltehetően szerepet játszott az arméniai király megöletésében. A meggyilkolt király fia Rómába menekült. A rákövetkező hadjárat fényes perzsa győzelmet hozott. A perzsák elfoglalták Arméniát és mélyen benyomultak Szíriába és elfoglalták Antiochiát. A hadjáratok során rengeteg római esett a perzsák fogságába. A birodalom szerte letelepített rabok olcsó munkaerőt képeztek. A hagyomány Sápúrt és apját egyaránt városépítőként tartja számon. Sápúr az általa alapított városok közül Bisápúrt szerette a legjobban, és egy új várost Kuzisztánban – később Gundésápúr néven vált ismertté –, ahol sok foglyot telepített le, többek között Antiochia keresztény püspökét. Sápúr toleráns ember hírében állott, aki engedélyezte a sokféle vallási kisebbségnek, a keresztényeknek, zsidóknak, buddhistáknak, hogy vallásukat szabadon gyakorolják birodalmában. Ő maga Mani próféta aktív támogatója volt, aki a király trónra kerülésének idején kezdte meg vallási tevékenységét. Mani megtérítette a király két bátyját, így hatalmas pártfogókra tett szert. Maga Sápúr megmaradt Zoroaszter hívőnek, de mélyen hatott rá Mani tanítása, aki azt hirdette, hogy az ő vallása a zoroasztriánus, keresztény és buddhista tanok beteljesedése. Talán abban a reményben, hogy olyan vallásra talált, amely képes lenne országának népeit egységbe fogni. Sápúr engedélyezte Maninak, hogy birodalmában szabadon járjon, s hirdesse tanait. Mani szerint Sápúr Bisápúrban halt meg. Halálának időpontja kérdéses, vagy 270, vagy 273.

A három utána következő király: I. Bahrám (273-276), II. Bahrám (276-293) és III. Bahrám (293) a területek javát elveszítette, és kemény kézzel üldözte a vallási kisebbségeket. Sápúr fia I. Bahrám egyetlen ismert reliefje saját isteni megkoronázását ábrázolja. A dombormű mellett egy feliratot helyeztetett el, amely megörökíti nevét, címeit és származását. Egy régi hamisítás során nevét törölték, és helyébe fivére Narszé nevét írták, aki pedig csak Bahrám fia, majd unokája után került a trónra. Ez a törlés megerősíti azt a feltételezést, hogy a Bahrámok elorozták Narszé elől a trónt. Minden bizonnyal Narszé volt az, aki a reliefeket később egy új alakkal egészítette ki, egy szászánida herceg figuráját vésette a király lova alá, feltehetően III. Bahrámét, akit ő üzött el e trónról.

A türelmes valláspolitikát feltehetően a szászánida történelem egyik legfigyelemreméltóbb egyénisége, Kartír főpap ösztönzésére vetették el. Ő Sápúr alatt végig a zoroasztriánus vallást támogatta. Szerencsecsillaga a Bahrámok idején ragyogott fel, amikor Mani prófétát bebörtönözték és megölték. Kartír büszkén hirdeti a királyi szikladomborművek közelében vésett feliratokon, hogyan üldözte a zsidókat, keresztényeket stb. A zoroasztriánus most jelenik meg először fanatikus és másokat üldöző vallásként. Kartír megkövetelte, hogy a hívők fenntartás nélkül vallják a jóról és rosszról, a mennyről és poklóról szóló hittételeket. Az ő intrikáinak tudható be, hogy I. Bahrámot fia II. Bahrám követte a trónon, és nem fivére Nerszész, aki az előírások szerint a törvényes utód lett volna. Kartír Sápúr uralkodásáig „papi tanító”, I. Bahrám alatt „Ahurumazda főpapja”, II. Bahrám idején már nemcsak „Bahrám lelkének üdvözítője”, hanem „főúri ranggal és méltósággal” is felruházták.

238-ban Carus császár kifosztotta Ktésziphónt, és az ezt követő békeszerződésben Észak-Mezopotámia legnagyobb része a rómaiak kezébe került. II. Bahrámnak keleten is fenyegetéssel kellett szembenéznie: bátyja, Hormuzd vezetésével fellázadtak a szakák, a kusánok és a gilániak. A felkelést sikerült elfojtania, de 288-ban hiába próbálta megakadályozni, hogy a rómaiak ültessenek királyt Arménia trónjára.

III. Bahrám mindössze néhány hónapot uralkodott, amikor Narszé (293-302), Sápúr hosszú életű fiának egyike lázadást szított ellene. A lázadóknak sikerült megfosztaniuk trónjától az ifjú királyt. Narszé vissza akarta szerezni a Bahrámok idején római kézre került területeket. Kezdetben sikereket ért el Galeriuszal szemben, de 298-ban vereséget szenvedett, és családja fogságba esett. A békeszerződés értelmében ismét római ellenőrzés alá került Észak-Mezopotámia, s a rómaiak kikötötték, hogy mindenfajta kereskedelemnek a római határon lévő erődvároson – Niszibiszen – keresztül kell bonyolódnia.

Narszé domborművén nem Ahuramazdá, hanem Anáhita kezéből kapja a koronát. Könnyen lehetséges, hogy Narszé ily módon akarta kifejezni ellenszenvét azzal a vallásüldözéssel szemben, amelyet Kartír a Bahrámok alatt Ahuramazdá nevében véghezvitt. Narszé uralkodása alatt emeltek egy tornyot Kurdisztán iraki részén, Paikulban, pusztán abból a célból, hogy Narszé uralmának eseményeit megörökítse: hosszú feliratot véstek rá, amelyen felsorolták azok nevét, akik Narszét támogatták III. Bahrám elleni harcában, s a király mellszobraival díszítették. Kartír valahogyan túlélte a királyok változását, de erőszakos valláspolitikája megbukott. A manicheusoknak megengedték, hogy vallásukat gyakorolják. A vallás egyre fontosabb szerephez jutott a külpolitikában, mivel 312-ben Constantinus császár áttért a keresztény hitre, és Arménia királya követte példáját. Az a tény, hogy a Római Birodalom államvallásává lett a kereszténység szükségszerűen maga után vonta a keresztényüldözést Iránban. II. Sápúr idején a keresztényüldözés különösen erős volt.

II. Sápúr Narszé unokája volt, és a legenda szerint még anyja méhében megkoronázták. Sápúr kezdetben a főurak felügyelete alatt állott, amikor azonban férfikorba jutott saját kezébe összpontosította a hatalmat. Hetvenéves országlása alatt (309-379) Irán visszanyerte elvesztett területeit. Keleten újból megszilárdította a szászánidák hatalmát a kusánok felett, a sivatagban pedig hadjáratot indított az arabok ellen: állítólag homokkal temettette be kútjaikat, hogy engedelmességre bírja őket. Diocletianus és Constantinus szilárd erődrendszert épített ki Mezopotámia római megszállás alatti részén és a szíriai sivatagban. Az erődítményeket jól képzett csapatok védték, amelyek a kiépített utak, karavánvonalak segítségével gyorsan a veszély helyszínére juthattak. II. Sápúr nem tudta megismételni névrokonának elsöprő győzelmi sorozatát a rómaiak felett. Egy szemtanú színes beszámolóiból, ismerjük a perzsák és a rómaiak összecsapásainak jó részét. E beszámolót Ammianus Marcellinus írta. Sápúrnak 359-ben sikerült néhány várost elfoglalnia, de Iulianus válaszul nagyszabású ellentámadást szervezett, amelynek során a rómaiak egészen Ktésziphón faláig jutottak. Irán nagy szerencséjére Julianus belehalt a csatában szerzett sebeibe, és utódját, a nyúl szívű Jovianust a perzsáknak sikerült rábírnium: ha veszni hagyja a rómaiak hódításait, cserében ő és emberei biztonságban elvonulhatnak. A szerződés nemcsak Észak-Mezopotámiát, de Arméniát is perzsa kézre adta. A háborúk azonban nemcsak nyugaton folytak; keleten új népcsoport jelent meg: a hunok. II. Sápúrnak sikerült megfékeznie őket, sőt még arra is rávette a hunokat, hogy segítsék őt Róma elleni harcaiban. Hadseregének fönntartására Sápúrnek növelnie kellett adóbevételeit. A legkézenfekvőbb megoldásnak a keresztény közösség megadóztatása kínálkozott. A keresztények adóit megkétszerezték, ami zavargásokhoz vezetett. Szúsza keresztényei fellázadtak Sápúr ellen, és eltorlaszolták a város kapuit. Sápúr bőszi harci elefántjai segítségével kíméletlenül leverte a felkelést, s ezután nem messze onnan, a Kerkha folyó partján új várost alapított. A zoroasztriánus ortodoxia Sápúr uralma idején új

ösztönzést kapott, amikor a Nagy Móbad (a főpap) Ádúrbad istenítéletnek vetette alá magát, hogy igazolja a „jó vallás” erejét → olvasztott fémet öntöttek a mellkasára, és ő túlélte.

I. Sápúr halála után a hunok feldúlták Arméniát, Szíriát és Kappadókiát, s valószínűleg Irán egyes északi vidékeit is. Sápúr utódainak sikerült megtartaniuk a keleti határt, és V. Bahrám (420-438) keleti hadjáratai győzelmet hoztak Iránnak. Fia, II. Jazdagird (438-457) azonban úgy halt meg, hogy nem tudta megőrizni a békét a keleti területeken, és ezzel felbillent a hatalmi egyensúly Irán és a heftalita hunok között. Jazdagird halála után két fia küzdött egymással a trónért: végül a fiatalabbik, Péróz vagy Firúz (457/9-484) került ki győztesen a harcból, de a csak a heftaliták segítségével sikerült felülkerekednie. Péróz azonban nem bizonyult hálásnak, s 460-as években újrakezdte a háborúskodást keleten, de hadjárata teljes vereséggel végződött, ő maga pedig 469-ben fogságba esett. Igen magas váltságdíjat kényszerült fizetni, és ameddig a pénzt nem küldte, a heftalita udvarban kellett hagynia fiát, Kavádot túszként. A katonai csapást súlyos szárazság és a rákövetkező éhínség követte, amely hét esztendőn át tartott. Erről a szárazságról emlékezett meg szemléletesen a 11. század elején Firdauszi a perzsák nagy nemzeti eposzában, a Sáhnamében, a Királyok Könyvében. A heftaliták közép-ázsiai és afganisztáni uralma valószínűleg megakasztotta a kelet-nyugat irányú szárazföldi kereskedelmet, és minden bizonnyal ez készítette Pérózt, hogy 484-ben megkezdje hadjáratát. A heftalita király gondosan álcázott, mély árkot ásatott, melyet hegyes karókkal tüzdelték tele. Az árok egyenes vonalban futott keresztül a síkságon, csupán egy keskeny átjárót hagytak rajta közepén. Egy csapat heftalita lovas menekülést színlelvén odacsalta a szászánida sereget. Amint a heftaliták az átjárón keresztül óvatosan visszahátráltak, a szászánida lovasok elárasztották a síkságot, és teljes iramban a menekülők után vetették magukat. Az árokba zuhantak, s oly szoros, zárt sorokban haladtak és olyan sebesen, hogy a hátul lévők a már kelepcébe esett társaikra estek. Majdnem az egész sereg odaveszett, embereivel együtt maga a király is elesett. A megsemmisítő vereség után a felek békét kötöttek, Irán kénytelen volt beletörödni abba, hogy évről évre adót fizet a heftalitáknak. Erre az időre a monarchia elvesztette hatalmát a főnemesek felett, akik először Péróz fivérét, Valaksot vagy Balást(484-488) választották királlyá, majd rövid négy éves országlása után megfosztották trónjától Péróz fia I. Kavád javára. 496-ban őt is letaszították, s börtönbe vetették, de sikerült megszöknie és a heftalitákhoz menekült, akik 498-499-ben visszaültették a szászánidák trónjára.

Az elhúzódó szárazság, a hadisarc összegyűjtésére kivetett súlyos adók és a szinte teljes belső anarchia miatt rettenetes lehetett az iráni nép helyzete. Mindez kedvező alkalmat teremtett egy új próféta, Mazdak fellépésére. Mazdak eredetileg zoroasztriánus pap lehetett, aki sajátosan új tanítással jelentkezett. Az erőszak ellen szónokolt, tanítása nagy hatással volt az agyonéhezett, reményét vesztett népre. Azt tanította: „a nincstelen egyenlő akármelyik gazdag emberrel, senki nem helyezheti magát a másik fölébe”; a vagyonról azt hirdette, hogy a világot igazságosan kell berendezni, törvénytelen és gonosz dolog a gazdagok dúskálása. Mazdak ékesszólása megnyerte Kavádot, s a király Mazdak tanításaival próbálta megnyirbálni a nagyurak hatalmát. Kavád uralmának vége felé azonban Mazdakot és számos hívét kivégezték, a trónörökös Huszrau parancsára. Huszrau Kavád legkisebb fia volt, de már évekkal atyja halála előtt őt választották ki utódnak.

I. Huszrau Anósírván („a halhatatlan lelkű”) (531 – 579) hosszú uralkodása idején Irán maradéktalanul helyreállította egykori hatalmát, az országon belül és kívül egyaránt. Békét kötött a rómaiakkal és tovább fizette az évi járandóságot a heftalitáknak. Reformjai az élet minden területén éreztették hatásukat. Huszrau nyolc évet töltött az iráni állam és hadsereg újjászervezésével. Ennek leteltével felmondta a Bizánccal kötött szerződését, és 540-ben megszállta Szíriát, ahol elfoglalta és kifosztotta Antiochia városát. Visszafelé vezető útján megsarcolt több bizánci várost. Huszrau elég erősnek érezte magát ahhoz is, hogy a heftalitáknak megtagadja az évenkénti adó fizetését, és 557 táján a türkökkel lépett szövetségre. A két szövetséges elsöprő győzelmet aratott a heftaliták felett, és fölosztotta egymás között a hun királyságot.

A keleti-nyugati kereskedelemről származó bevételek továbbra is létfontosságúak voltak az irániaknak. Justinianus eltökélt szándéka volt, hogy újból kísérletet tesz a Szászánidák kereskedelmi hatalmának megtörésére. A keresztény etiópiaiakhoz közeledett, a közös vallásra hivatkozva szövetséget ajánlott nekik, s azt javasolta, hogy vásároljanak selymet az indiaiaktól, amit azután eladnának a rómaiaknak, s így a rómaiaknak nem kellene ellenségeiktől vásárolniuk. Huszrau sikeresen visszaverte az etiópok terjeszkedési kísérleteit Jemenben, és amikor 579-ben meghalt Dél-Arábia már a szászánida Irán része volt. Az iráni kereskedők a 6. század során mindvégig kezükben tartották az Indiával és Ceylonnal folytatott kereskedelmet, hajóik állomásoztak Ádenben ellenőrzésük alatt, tartották a Vörös-tenger bejáratát, és végül elzárták a római hajókat az Indiai-óceántól.

IV. Hurmuz (579-590) békés úton örökölte atyja, I. Huszrau trónját, és folytatódtak a végelethatalmas csatározások Bizánccal. A szászánidák nyugati szomszédai a türkök támadást indítottak. Hurmuz egy iráni nemes, Bahrám Csóbin vezetésével sereget küldött feltartóztatásukra. Bahrám Csóbin legyőzte a türköket, majd több győzelmet aratott a bizánciak és a nomád kazárok felett a Kaukázusban. IV. Hurmuz aggódott Bahrám népszerűsége miatt, s megkísérelte leváltani tisztségéből, de Bahrám fellázadt, és a király azon találta magát, hogy mindenfelől ellenségek veszik körül. Rátámadtak, megvakították, börtönbe vetették és később megölték. Fia, Huszrau sem tudta Bahrámot legyőzni, és nyugatra menekült. Bahrám, mint VI. Bahrám a „világ urává” koronáztatta magát. Alig egy év elteltével Huszrau, Maurikiosz bizánci császár katonai segítségével legyőzte őt. Bahrám a türkökhöz menekült, akik egy évvel később – feltehetően Huszrau kérésére – megölték.

II. Huszrau lett a király. Az új uralkodó igyekezett megbüntetni mindazokat, akik megdöntötték atyja hatalmát. 604 táján egy arab szövetség döntő győzelmet aratott a perzsa haderők felett Dzü Qárnál, és ez már előrevetítette a birodalom összeomlását. Huszrau azonban még mindig nyugatra összpontosította erőit, és nem ismerte fel a délen felemelkedőben lévő arab hatalom jelentőségét. II. Huszrau bizánci segítséggel szerezte meg a trónt, és ez véget vetett a két birodalom erőit felemésztő háborúskodásnak, de 602-ben Bizáncban meggyilkolták Maurikiosz császárt, s mivel Huszrau ezt meg akarta bosszulni, újra kitört a háború. Széles körű támadást indított a bizánciak ellen. A szászánida álmodt, hogy Örményország ismét perzsa uralom alá kerüljön, csaknem megvalósította. Elfoglalta Damaszkuszt és Jeruzsálemet, nem sokkal ezután Egyiptomot.

626-ban – miközben Bizáncot az avarok szláv szövetségeseikkel ostromolták – ő az ázsiai oldalon szintén Bizáncig nyomult, s a vele szemben fekvő Khalkédón

félszigetet elfoglalva Ázsia felől is blokád alá vette a várost. Hérakliosz császár azonban a sikertelen avar ostrom után hajóra szállt, és Huszrau hátában birodalmára támadt, kifosztva a fővárost, Dasztagirdet is. Huszrau vezéreit okolta, akik meggyilkolták. II. Huszrau meggyilkolása káoszt és polgárháborút idézett elő. A Szászánida Birodalom jelentősen meggyengült. A központi hatalom a hadvezérek kezébe került.

II. Huszrau életútja során megmutatkoztak annak az újjászervezésnek az előnyei és gyengéi amelyet nagyapja Huszrau Anósirván hajtott végre. A birodalom pénzügyi forrásainak pontos felmérése lehetővé tette, hogy elviselhetetlenül magas adókat állapítsanak meg, s arról is gondoskodtak, hogy az adófizetés alól ne legyen kibúvó. A négy katonai körzet létrehozása roppant hatalmat adott a négy szpahbad kezébe, ami először Bahrám Csóbin idejében mutatkozott meg. A szászánidák harmadik végzetes hibájának az bizonyult, hogy figyelmüket túlságosan csak a nyugatról fenyegető veszélyre összpontosították. II. Huszrau minden erejét a Bizánccal való régi konfliktusra és az akhaimenida birodalom rég elveszített határainak helyreállítására fordította. Nem ismerte fel a délről fenyegető új veszélyt, amely már 604-ben jelentkezett.

632-ben kezdték az Arab-félszigetről érkező portyázók támadni a Szászánida birodalmat. Az arabok elsöprő győzelmet arattak a szászánida dinasztia felett. A két döntő csata után – Qádiszijjánál 637-ben és Nahávand mellett 642-ben – III. Jazdagird, az utolsó szászánida uralkodó Mervbe menekült, ahol 651-ben meggyilkolták. Halála után a szászánida királyi családnak oly kevés tagja maradt életben, hogy egy sikeres felkelés kirobbantására alig vállalkozhattak volna. De a szászánida hagyományok Jazdagird halála után még hosszú ideig tovább éltek. A hódítók nem rendelkeztek az újonnan meghódított hatalmas területek kormányzásához szükséges közigazgatási tapasztalatokkal, ezért nemcsak a szászánida szervezetet kellett átvenniük, hanem a szászánida hivatalnokokat is. Azok akik a hódítás első tömeges megszárlásait túlélték megőrizhették hatalmi pozíciójukat, csak át kellett térniük az iszlám hitre.

A Párthus, majd a Szászánida birodalom idején a Selyemúton folyó kereskedelem jelentős szerepet játszott Kína, Egyiptom, Mezopotámia, Perzsia, az indiai szubkontinens országai és Róma fejlődésében, ezáltal elősegítette a modern világ megalapozását. Bizonyos pártus intézményekben kimutatható a klasszikus görögség befolyása és keletivé alakítása. A pártusok építészeti újításai befolyásolták az európai román stílusú építészetet. A szászánidák idején Irán kapcsolatai Kínáig értek, virágzott a művészet, a zene és az építészet.

Selyem és ékszer: Selymet a szászánida kor elejétől fogva szöttek Iránban, mert I. Sápúr Bisápúrba telepített néhány selyemszövőt. A selyemszövés technikája azonban meglehetősen kezdetleges lehetett. Akkor kapott új lendületet, amikor II. Sápúr Szíriából hozatott mestereket Szúsziana számos központjába. Ekkoriban a selymet teljes egészében Kínából hozták be, és az irániak többnyire még feldolgozatlan állapotban adták el Nyugatra, ahol aztán megszótták azt. Csak a 6. században sikerült a perzsáknak megtermékenyített selyemhernyópetéket kicsempészniük Kínából. Ekkortól kezdtek nyersselymet előállítani saját maguk is. Ennek következtében fellendült a selyemszövés, amelynek további lendületet adott, hogy I. Huszrau győzelmes szíriai hadjárata után szíriai mesteremberek özönltek be Iránba. A kifinomult szövőipar fejlődésének lépéseit nyomon követhetjük az

öltözeteket mutató kevés számú műemléken. A késő szászánida korban egyre nagyobb szerepet kapott az uralkodó és az előkelőségek fényűző megjelenése. A korai domborműveken a király meglehetősen egyszerű, külső tartószerkezet nélkül is viselhető koronát, fülbevalót, nyakláncot hordott, szakállát gyűrű fogta össze az uralkodó szokásos megkülönböztető jegyeként. Gyakran szereplő motívum volt a szemurv nevű védőszellem, a híres szászánida mitikus lény, egy madár és egy vadállat keveréke. Kedvelt motívum volt még a lenge öltözetű táncosnők érzéki alakja is. A 4. században egyetlen nyaklánc már nem bizonyult elegendőnek arra, hogy kifejezze a király nagyszerűségét, ezért az uralkodók még egy „szügy-hámot” is viseltek, amelynek drágakövekkel kirakott pántjai a válltól a mellkason keresztül a hónaljig értek. Huszrau Parvíz még ennél is több ékszert hordott. A koronázási jeleneten hatalmas koronát – olyan nehéz volt, hogy a mennyezetről kellett lelógatni-hosszú fülbevalókat, gazdagon díszített nyakláncot, ékkövekkel díszített övet, kardkötőt és kardhüvelyt viselt; palástjára drágaköveket varrtak. A szászánida királyok túl sokat költöttek saját gazdagságuk mutogatására, s közben mit sem törődtek a földművesek és az ország jólétével. Az arabok győzelmével a szászánidák 400 éves uralma véget ért. A szászánida művészet és építészet azonban a dinasztia bukása után még hosszú ideig virágzott. A keresztény szentek csontjait szászánida vagy iráni mintára készült bizánci selymekbe göngyölték; a híres japán Sószoín kincstár pedig, amelyet a 8. században gyűjtöttek össze és pecsételtek le jól tanúsítja, hogy milyen hatások érték Kínát a szászánida Iránból.

A szászánida ezüstitárgyakat és selymeket még az iszlám első évszázadaiban is készítették, sőt a mintákat más anyagokra (üveg, bronz) is átvitték. A jog, az adózás és a közigazgatás lényegében változatlan maradt az arab uralkodók idejében, és a Huszrau ill. a Kiszra személynév király jelentéssel élt tovább. Európában a lovagrend és a középkori harcmódor a párhúsoktól és a szászánidáktól származik, amelyet a két iráni eredetű nép fejlesztett ki: egyik a párnok törzséből, a másik a perzsák törzséből való.

Az iszlám hódítás után Iránt az Omajjád Kalifátusba tagolták be. Az iszlamizáció mélyreható változásokat okozott a kultúrában, a tudományban és az iráni társadalom szerkezetében: a felvirágzó perzsa irodalom, filozófia, orvostudomány és művészet az újonnan alakuló muszlim civilizáció lényeges eleme lett. Kulturális, politikai és vallási téren az iráni hozzájárulás az új muszlim civilizációhoz rendkívül fontos. Mindezek következménye Irán muszlim aranykora.

Egy iráni hadvezér, Abu Muszlim elűzte az omajjádokat Damaszkuszba és segítette az abbászida kalifákat Bagdad meghódításában. Az abbászida kalifák vezireket neveztek ki az irániak fölé, ezek az iráni kormányzók jelentékeny autonómiára tettek szert. 822-ben Khoraszán kormányzója, Tahir függetlenné nyilvánította magát és megalapította a táhiridák új perzsa dinasztiáját. Az ezt követő számanida érában Irán megvédte és megerősítette függetlenségét.

Iránban sohasem sikerült az arabizálás. Volt erre törekvés, de az csak megerősítette az irániak elszántságát, hogy megóvják függetlenségüket az arab hódítóktól. A nemzeti dinasztiák alatt kulturális virágzás a 9. és 10. században tartott. E korszak legjelentősebb hatása, hogy folytatódott a perzsa nyelv használata, amely a mai napig Irán hivatalos nyelve. Firdauszí, Irán legjelentősebb eposzáinak szerzője, mindmáig a legfontosabb személy a perzsa nyelv fenntartásában. Az iszlám hódítás utáni iráni filozófia kapcsolatban állt az óiráni, az ógörög és a fejlődő muszlim

filozófiával. Perzsia e korból származó filozófiai hagyománya az okkult és transzcendentális filozófia.

A 11. században, Mahmúd al-Gazní megalapította a kiterjedt Gaznavida Birodalmat, amelynek fővárosai Iszfahán és az afganisztáni Gazna (ma Gazni) voltak. Utódai, a szeldzsukok a Földközi-tenger és a Közép-Ázsia közötti térség legjelentősebb hatalma voltak. Ebben az időszakban tudósok százai jelentősen hozzájárultak a műszaki ismeretek, a tudomány és az orvoslás fejlődéséhez. Ez a későbbiekben befolyásolta az emelkedő Európa tudományát a reneszánsz korig.

1218-ban a keleti tartományokat elpusztította Dzsingisz kán betörése. Ez volt a mongol hódítás kezdete. 1220 és 1260 között Irán lakossága 2 500 000-ról 200 000-re csökkent a tömeges kivégzések és az éhínség következtében. Dzsingisz kán unokája, Hülegü kán azt állította IX. Lajos francia királyhoz írt levelében, hogy betörése Iránba és a Kalifátusba 200 000 halottat okozott. A pusztulás akkora volt, hogy sok város a 20. századig nem érte el a mongol betörés előtti lakosságát, vagyis nyolc évszázadon át. De Hülegü kán, Timur Lenk és utódaik átvették a meghódítottak szokásait és intézményeit, fennmaradt a különálló perzsa kultúra.

Az iszlám hódítás után, a 9-10. században (819-999) még a volt uralkodócsalád, a Számánidák dinasztiája tartotta kezében a hatalmat. A nevükhöz fűződik a jellegzetes perzsa iszlám kultúra (irodalom, művészet) alapjainak lerakása.

A Szamanidák örökében a török eredetű Ghaznavidák léptek. A dinasztiaalapító eredetileg rabszolga volt. Nevüket az afganisztáni Kabultól 145 km-re fekvő Ghaznáról kapták, eredetileg ugyanis itt volt a hadvezéri, kormányzói szolgálatukért kapott illetményföldjük (*ikta*), Szent István király kortársának, Mahmúd Ghaznavinak (998-1030) a birodalma az Oxustól az Indus völgyéig és az Indiai-óceánig terjedt (a mai Kelet-Irán, Afganisztán, Pakisztán, Észak-India egy része). Mahmúd udvarában élt az egyik legnagyobb perzsa költő, Firdauszi, akinek fő műve a *Sáhnáme* (*Királyok könyve*) című eposza. Három szultán uralkodása alatt volt nagyvezír a 11. század második felében az a Nizám al-Mulk, aki *Szijasatnáme* (*Az államvezetés könyve*) címmel alapvető művet írt a kormányzásról.

Mahmúd Ghaznavi utódai alatt birodalma széthullott. A mongolok több hadjáratban (1220-1239) foglalták el Irán nagy részét. A Tigris és Eufrátesz vidékétől Nyugat-Indiáig terjedt az Ilkán címet felvevő Hülegü és utódai birodalma (1256-1336). Ennek a korszaknak nagy költője Szaadi (megh.1291).

Az iszlám korszak pompás templomai, síremlékei, a könyvművészet (miniatúrák), az irodalom (költészet, mesék) máig megmaradt remekei bizonyítják a középkori Irán gazdag kultúráját, ami a területet sújtó új és újabb hadjáratok, hódítások közepette is megőrződött, illetve képes volt megújulni, s kiváltotta a 18-19. századi európai utazók csodálatát.

Dél-kelet Ázsia

Az I. évezred vége felé a térség fejlődése fölgyorsult. Jávától Thaiföldig hatalmas királyságok alakultak, amelyek erejét és gazdagságát jelzik a monumentális építkezések: nagy kiterjedésű városok, olyan káprázatos templomegyüttesek, amelyek napjainkban is világcsodának számítanak. A kontinensen az ekkoriban kialakított nagy öntözőrendszerek (rizstermesztés) megteremtették mindehhez a biztos gazdasági alapot. A szigetek gazdaságának alapja viszont a tengeri kereskedelem volt. Különösen Jáva és Szumátra kereskedőtelepei indultak virágzásnak. A térség társadalmi

rendjének, valamint vallási rendszerének (egyszerre volt jelen a hinduizmus és buddhizmus), a művészetnek, s ezen belül az építészet jellegének legfőbb meghatározója az Indiával való szoros kapcsolat volt. Az uralkodók az indiai istenkirályokhoz hasonló hatalmi rendszerben kormányoztak.

A Khmer Birodalom nagyhatalmú királyság volt a mai Kambodzsa területén a 9. század és a 15. század között, amely története során gyakran uralta vagy hűbéresévé tette a mai Laosz, Thaiföld és Vietnam területeit is. Történetét hagyományosan 802-től számítják, amikor II. Dzsajavarman deklaráta, hogy felveszi a "Csakravartim" címet és ezzel egyben kinyilvánította az uralma alatt álló területek függetlenségét az északabbra fekvő Csenla királyságtól, amelynek elődei hűbéresei voltak.

A Khmer Birodalom leghíresebb öröksége Angkor, amely a birodalom fénykorában a khmerek fővárosa volt. Angkor a birodalom gazdagságának és hatalmának és változó vallásának jegyeit viseli. A birodalomban volt hivatalos vallás a hinduizmus, a mahájána buddhizmus, majd a 13. században Srí Lankából a théraváda buddhizmust vette át.

A korszakból csak kőbe vésett írásos feljegyzések maradtak fenn. A birodalom életét ezekből, a templomok falain fennmaradt képekből, illetve kínai diplomaták, kereskedők és utazók feljegyzéseiből ismerjük. Fénykorában csak a kínai birodalom volt erősebb náluk. Fővárosuk, a mai Angkor What környékén talán egy milliónál is több lakost számlált. Ekkor Európa legnagyobb városai, Milano és Párizs talán csak 20-30 ezres, pestistől és más járványoktól megtizedelt, zsúfolt, gyomorforgatóan bűdös városok voltak. Ugyanekkor a khmer birodalom fővárosát széles sugárutak, pompás paloták és óriási templomok ékesítették. Ma már minderről csak a kőből készült templomok árulkodnak. Hogy egykori nagyságukat el tudjuk képzelni: jóval több követ építettek be ezekbe a templomokba, mint az összes egyiptomi piramisba, és a köveket külön-külön meg is munkálták, művészi domborművek sokaságát vésték rájuk kilométereken keresztül. A khmer birodalom alapja a vízgazdálkodás fejlettsége volt, a Föld népei közül ők tudtak legjobban bánni a vízzel, az öntözéssel.

Hatalmas mesterséges tavakat, rafinált zsiliprendszert használtak ahhoz, hogy egész évben öntözhesék rizsföldjeiket, így a Földön először évente háromszor tudták a rizst betakarítani. Ezt a módszert tőlük tanulták a kínaiak, a termőföld első tudományosan megalapozott, intenzív mezőgazdasága, növénynevelése valahol itt, a khmerektől indult el. A mező- és halgazdaság olyan óriási terményfölösleget adott, hogy katonák, papok, kőművesek tízezreit tartotta el ez a civilizáció. A recept évszázadokon át bevált, újabb és újabb területek, erdők megtisztításával újabb és újabb rizsföldek nyíltak meg, úgy látszott, hogy a fejlődés korlátlan. Fejlődésük akkor torpant meg, amikor elérték a hegyes területekhez, mert ekkorra elérték teljesítőképességük határát is. Az intenzív gazdálkodás következtében kezdett kimerülni a föld. A több évszázados gazdálkodás egyszerűen kilúgozta a termőtalajt, az egyre kevesebb rizst adott, és hiába építettek még pompázatosabb templomokat, a könyörgés, a papok imája nem segített. Fokozatosan megindult a civilizációs összeomlás.

Az egyre alacsonyabb rizstermés egyre kevesebb parasztot tartott el, akik először a gátak, a zsiliprendszerek s csatornák gondozását, iszaptalanítását adták föl, s ez tovább gyorsította a természecsökkenést. Egyre kevesebb katonát tudtak eltartani, így a szomszéd thajok és burmaiak már nagyobb eséllyel támadhatták őket. A birodalom

egyetlen évszázad alatt összeomlott, távoli területekre kellett menekülniük, és az egykori hatalmas világvárost, szép lassan, újra benőtte az erdő.

A 14. századtól a birodalmat egyre erősödő támadások érték a thaiföldi Ajutthaja Királyságtól. 1431-ben elesett Angkor. A khmer birodalom maradékai ezután még néhány évtizedig léteztek. Az utolsó ismert khmer uralkodó Ponhea Jat volt (1462-ig). Angkort fokozatosan elhagyták lakói.

A a kínai források által Funannak nevezett államalakulat a III. századtól kezdve jelenik meg a Mekong déli folyásánál, a mai dél-Vietnám és dél-Kambodzsa területén. Ennek az államnak a lakói a kutatók szerint már egy, a mon-khmer nyelvcsaládhoz tartozó nyelvet beszéltek és ílymódon közvetlen rokonságban állottak Kambodzsa mai lakóival, a khmerekkel. Maga a Funan elnevezés vélhetőleg az ó-khmer bnam, vagy mai khmer phnom, azaz: hegy szó kínaiak ajkán némileg elváltozott alakja lehetett. Funan királysága archaikus agrártársadalom volt, szignifikáns indiai hatásokkal – ennek nyomait a funani eredetmondák máig őrzik. A legismertebb ilyen monda szerint a khmer nemzet ősatya Preah Thong volt, akit – mivel megsértette a királyt – száműztek dél-indiai otthonából. Így Kambodzsába hajózott és ott partra szállva meglátott egy csodálatos szépségű kígyó-istennőt, egy naginit, akivel egymásba szerettek és rögvest összeházasodtak. Atyja, a kígyó-istenek, a nagák királya pedig, hogy a szerelmes fiatalokat boldoggá tegye, kiitta a tengert, feltöltötte a medrét, várost épített rá és az országot, melyet Kambudzsának nevezett el, a fiatal párnak ajándékozta.

Az indiai hatás az V. sz. környékén felerősödött: ennek közvetlen kiváltó oka valószínűleg az lehetett, hogy ekkor került a trónra egy hindu király. Ettől az időszaktól honosodott meg a hinduizmus, majd a buddhizmus, s ebből az időből származnak az első – még szanszkrit nyelvű – rásos emlékek is. Szinte hihetetlen, de igaz: ekkortájt már működő államigazgatási és jogrendszere volt a Funan Királyságnak.

A polgárháborúk azonban aláásták Funan viszonylagos biztonságát és az államalakulat a VI. század közepére megroggyant. A mai Laosz déli részén és Kambodzsa észak-keleti vidékén egy új alakulat bontakozott ki, amit a kínaiak Csenlának neveztek. Az új állam lassan megerősödött és teljesen felmorzsolta a maradék, legyengült és védekezésre alig képes Funant, sőt hatalmát egészen a mai Vietnám Kínával határos északi részéig terjesztette ki. Röviddel ezután azonban ez az államalakulat is két országra esett szét: Felső-Csenla foglalta magába Csenla eredeti területét, azaz a mai Laoszt és észak-Vietnámot, valamint Kambodzsának a Tónlé Szap tótól északra elterülő földjét, míg Alsó-Csenla a Tónlé Szap tótól dél-keletre terült el. E királyság – mely számos, többé-kevésbé független kis tartományból állott – fővárosa Iszanapura (khmerül Szambor Prei Kuk) volt. Alsó-Csenla királysága a IX. század első évéig állt fenn: 802-ben ugyanis megkezdődött a khmer nép fénykora, az angkori korszak, amely 630 évig tartott, s 1432-ben ért véget.

A történettudomány szerint Angkor aranykora II. Dzsajavarman uralmától, azaz 802-től a khmerek Angkorból való kiűzéséig, 1432-ig tartott. A birodalomalapító király nevéhez fűződik néhány, a Kulen-hegyen található hindu templom építése. A Phom Kulen, amely Angkortól mintegy 40 km-re észak-keletre fekszik, fontos szakrális emlékhely ma is. II. Dzsajavarman királyról viszonylag keveset tudunk, mert uralkodásáról alig maradt fenn írásos emlék. Amit mégis ismerünk – egy XI. századi feliratból – az az, hogy a királyi vérből származó ifjú Angkor megalapítása előtt egy

ideig az indonéz szigetvilágban, valószínűleg Jáván élt. Az indonéz Szaliendrász-dinasztia uralkodója a IX. sz. közepe táján váratlanul rajtaütött a khmerekre, s a Tónlé Szap tavon felhajózva a víz felől támadva meg a kambodzsai királyságot. A fiatal khmer királyt a támadók lefejezték és a khmer királyságot vazallussá tették. A támadás után a későbbi II. Dzsajavarmant az indonéz szigetvilágba hurcolták és a Szaliendrász-udvarban hadifogolyként tengette fiatal életét. 790 körül térhetett haza Kambodzsába, s rövid idő alatt konszolidálta a helyzetet: a kis, elszigetelt fejedelemségeket sikerrel egyesítette és megalapította új fővárosát, Indrapurát. Székhelyét még két alkalommal változtatta, először az Angkortól mintegy 12 km-re dél-keletre fekvő Roluosba költözött, végül megalapította Angkor Thom-ot, azaz Nagy vagy Fővárost. II. Dzsajavarmannal kezdődött tehát az a 630 évig tartó korszak, amit a Khmer Birodalom aranykorának, szárazabban angkori korszaknak nevez a történettudomány.

A birodalom uralkodói közül kiemelkedett I. Szurjavarman (uralkodott 1002-1050), aki Szt. István kortársa volt. Háborúk sorozatát vívva sikeresen növelte a birodalom területét a Maláj-félsziget irányában, s elfoglalta a Mon Királyságot is a mai Thaiföld déli részén. Uralkodása alatt érte el a Khmer Birodalom legnagyobb földrajzi kiterjedését.

Több jelentéktelen király rövid uralma után 1113-ban lépett a trónra II. Szurjavarman, akit a khmer történelem egyik legzseniálisabb uralkodójaként tartanak számon. Nevét mindenek előtt a monumentális Angkor Wat, a templom-város névadó hindu szentélyének építtetésével tette felejthetlenné. Diplomáciai kapcsolatokat létesített Kínával és követet küldött Szong császárhoz. Művészetpártoló mecénási és tudósi énjével azonban igazi kora-középkori uralkodóként sokat hadakozott is: uralmának vége felé több csatát vívott a csamokkal és 1145-ben véglegesen legyőzte csapataikat. A csamokkal folytatott háborúk jelenetei megjelennek Angkor Wat ún. déli galériájának csodálatos reliefjein, két helyen is mutatva II. Dzsajavarmant, amint egy helyen harci elefántja hátáról, hadvezéreinek társaságában szemléli győzedelmes hadait, másszor gazdagon faragott trónusán ülve uralkodik khmer népe fölött.

A birodalom történetének legismertebb nagy uralkodója VII. Dzsajavarman volt. Dzsajavarman az angkori királyi család sarjaként született. Igen vallásos és erős akaratú hercegnőt vett feleségül: Dzsajarádzsadévi nagy hatással volt a férjére a férfi trónra lépése előtt, majd uralkodásának első esztendeiben is. Az asszony halála után a király az elhunyt feleség idősebb nővérét vette nőül; nagyon jámbor és tanult hölgy volt, s a király már a házasságkötés előtt egy fontos buddhista kolostor vezető oktatójává nevezte ki.

VII. Dzsajavarman gyermekkoráról és fiatalságáról jóformán nincs adat, kétségtelen viszont, hogy harmincas évei végén és negyvenes évei elején a Csampa nevű szomszéd királyságban, a mai Vietnam középső régiójában lakott. Apjának, II. Daranindravarmannak (1150–1160) halála idején Dzsajavarman éppen hadjáratot vezetett Csampában, és bátyjának (vagy unokatestvérének), Jaszóvarmannak (ur. 1160–66) trónra lépése után úgy döntött, hogy Csampában marad. Csak akkor tért vissza Kambodzsába, amikor értesült, hogy palotaforradalom tört ki az országban. Dzsajavarman ugyan már nem tudta megakadályozni Jaszóvarman megöletését és a lázadó Tribhuvanaditjavarman (ur. 1166–77) trónfoglalását, mégis elhatározta, hogy szülőföldjén marad és addig vár, amíg érvényre juttathatja trónkövetelését.

Mintegy tizenkét esztendővel később, amikor Dzsajavarman már ötvenes éveinek második felében járt, elérkezett az alkalom: egy Csampából kiinduló invázió nyomán Tribhuvanaditjavarman elvesztette a trónt, Angkort feldúlták, és az ország idegen uralom alá került. Dzsajavarman megszervezte a függetlenségi harcot; nem egészen öt év alatt sikerült kiűznie a megszállókat, és kambodzsai vetélytársaival szemben kivívnia a maga vezető szerepét. Végül 1181-ben az újjáalakult Khmer Birodalom királyává koronázták (kb. 60 éves volt ekkor). Ekkor kezdődött több mint harminc évig tartó, eredményekben igen gazdag uralkodása; a birodalmat a csúcsra lendítette, mind területi nagyság, mind a királyi építkezések tekintetében. A XII–XIII. század fordulóján élt királyt, mint a Nagy Építőt őrizte meg az emlékezet. 39 éves uralkodása alatt egymaga több templomot, szentélyt, utat, hidat, vendégfogadót, iskolát, monostort és kórházat (!) építtetett, mint az összes többi khmer uralkodó a birodalom teljes hat és fél százada alatt együttvéve. Hatalmas – ma így mondanánk – építési projektjei hihetetlen erőfeszítést igényeltek elsősorban persze nem tőle, hanem a khmer társadalom dolgozó osztályaitól: a rengeteg szolgától, kőfaragó-építőmestertől és az őket ellátó parasztoktól. A kincstár szinte minden bevételét, a hadsereg fönntartásához szükségesen felül, építkezéseire fordította. Ennek eredménye is, de következménye is lett. Nevéhez fűződik Angkor Thom, a Bayon, Ta Prohm, az Elefánt Terasz, a 'Leprás' Király vagy Jama isten Terasza, Preah Khan, Prasat Suor Prat és megannyi kisebb szentély és más csodás építmény fölépíttetése.

Ebben az időszakban a khmer uralkodók legnagyobb riválisa a dél-Vietnám területén elterülő Csampa Királyság volt. Lakói, a csamok nem nyugodtak bele abba, hogy II. Szurjavarman, egy jó emberöltővel előbb elfoglalta és kifosztotta fővárosukat: 1177-ben hatalmas 'tengeri' ütközetet vívtak a csam és a khmer flották az Angkortól mintegy 15 km-re dél-keletre elterülő Tónlé Szap tavon. A csamok zseniális haditervet dolgoztak ki: a Mekongon fölhajózva elérték a mai Phnom Penh-nél lévő víziút-kereszteződést, majd a Siem Reap folyón észak-nyugatra hajózva Angkor alá értek. Felgyújtották a várost és Kambodzsa négy esztendőre csam uralom alá került. Ez alatt az időszak alatt készült a válaszcsapásra a leendő uralkodó, aki végül 1181-ben vette vissza Angkort a csamoktól. Trónra lépése után sem költözött azonban béke a két rivális királyság közé: alig egy évtized múltán VII. Dzsajavarman rajtaütött Csampán és királyát hadifogolyként Angkorba hozta. E győzelemnek állít emléket Angkor Thom egyik legtöbbit fotózott és legismertebb emlékhelye, az Elefánt Terasz, s mellette a 'Leprás' Király Terasz. Innen szemlélte VII. Dzsajavarman, a királyi család tagjai, az előkelő egyházi személyiségek, szent életű szerzetesek, hadvezérei és a kínai császár követe társaságában az alant elvonuló, elefántháton ülő és gyalogos khmer hadakat. Távolabb, a felvonulási tér nyugati oldalát a Győzelem Kapuja zárja le. Uralkodásának végére, 1220-ra a Khmer Birodalom keleten a dél-kínai tengertől nyugat felé a mai Myanmar területén fekvő egykori Pagan Királyságig, észak-déli irányban pedig a mai laoszi fővárostól, Viencsiantól a Maláj-félsziget déli feléig, kb. Kuala Lumpurig terjedt ki. A Nagy Építő leszármazottai ugyan szinte semmi maradandót nem hoztak létre, azt azonban – egy Zsu Daguán nevezetű kínai utazó épségben fönnmaradt késő XIII. századi beszámolójából – tudjuk, hogy Angkor és a birodalom virágzott, legalább a XIII. sz. végéig. Angkor nagyszerű templomai, monostorai és világi épületei, vendégfogadói, iskolái és kórházai olyannyira rabul ejtették a korabeli utazókat, hogy csak a legnagyobb elismerés és csodálat hangján

tudtak róla beszámolni. Kambodzsát mint 'mérhetetlenül gazdag és nemes' országot írták le a főleg kínai, arab és indiai kereskedők és tengerészek.

Angkor Wat falaira a dekoratív páli betűkkel fölvésett föliratok következtetni engednek a Khmer Birodalom állam- és társadalomszervezetére is. Az országot általában írástudó (összehasonlításképpen: Magyarországon ebben az időszakban az írástudás szinte kizárólag a klérusra korlátozódott) hivatalnoki rend irányította. Az állam működtetéséhez szükséges bevételeket, az adókat természetben, rizsben vagy más terményben szedték be. Különböző típusú és 'hatáskörű' bíróságok gondoskodtak az igazságszolgáltatásról: a feliratok arról tanúskodnak, hogy drákói szigorúsággal sújtották le azokra, akiket bűnösnek találtak.

Bár a khmerek átvették a hindu kaszt-rendszer elemeit, társadalmuk mégis inkább osztály-, semmint kaszt-rétegződést mutathatott. A társadalmi hierarchia csúcán természetesen a király állt. A sikeres és eredményes uralkodó biztosította a birodalom virágzását és hatalmát továbbörökítette leszármazottaira. A khmerek királyok hatalma teljes volt: kiterjedt a föld, a vizek, a jog, a hadsereg és az állam feletti uralomra. Feladatuk mindenek előtt és felett az ország és népének védelme volt: ez az oka annak, hogy a legtöbb király neve a -varman ('védelmező') képzővel egészült ki. Minden uralkodónak szent kötelessége volt, hogy legalább egy templomot építsen, melyet elődei emlékének szentelt. De a szellem pallérozása mellett a fizikai jólétre is gondoltak, s ebből a célból legalább egy baray-t, azaz víztározót is építeniük kellett. Ezekben tárolták azután a vizet a száraz évszakban és öntözték belőlük kertjeiket.

A Khmer Birodalom területét, adminisztrációs szempontból, kerületekre osztották fel, melyeket speciálisan képzett korabeli írástudó 'köztisztviselők' irányítottak. Ezeket a hivatalnokokat a király nevezte ki. A kerületek irányítói igyekeztek minél nagyobb helyi autonómiát kiharcolni maguknak, ami a központi hatalom csökkenéséhez vezetett. Az írástudó hivatalnokok mellett a királyi hatalom letéteményesei voltak a művelt, legalább szanszkrit és páli nyelven is beszélő és olvasó szerzetesek és papi személyek voltak. Az intelligenciához tartoztak még az asztrológusok, a tudósok, a költők, és a templomok építészeti tervezői, mai szóval tervezőmérnökei. A tanítók a legmegbecsültebb foglalkozások egyikét gyakorolták, posztjukat apáról fiúra örökítették.

A harcosok és a parasztok alkották természetesen a legnépesebb társadalmi osztályt. A Bayon és Angkor Wat falain gyönyörű csatajelenetek mutatják be az egykori kézitűsüket, a dárdákkal és kardokkal vívott öldöklő és kíméletlen küzdelmeket. A parasztok népes osztálya látta el élelemmel a társadalom többi rétegeit, míg legalul a szolgák helyezkedtek el. A szolgák közé kerültek az adósok (!), a hadifoglyok valamint az északi hegyvidék törzseiből elfogott hegyi emberek. Kétségtelen, hogy a templomépítkezések irtatlan munkáját ez a szolgai osztály végezte el, s a khmer háborúk egyik oka az volt, hogy megfelelő mennyiségű hadifoglyot biztosítsanak a grandiózus angkori építkezésekhez.

A nők a Khmer Birodalomban a férfiakkal egyenlőek voltak és megbecsülés övezte őket. A falra vésett páli szövegek tanúsága szerint sokszor női ágon örökölték a királyi címet s a vagyont is ugyanígy, női ágon hagyományozták utódaikra. A kambodzsaiak ma is nagy tisztelettel övezik a nőket, akik a társadalmi élet minden területén egyenrangúak a férfiakkal.

A thaiok (a népnév 'szabad embereket' jelent), akik a mai Kína Jünnan tartományának déli hegységeiből kiindulva, a VI-VII. század folyamán népesítették be

mai országterületüket, a VII-VIII. század fordulójáig nem játszottak különösebb szerepet Indokína történelmében. A VIII. századtól kezdődően azonban folyamatosan növekedett nemcsak létszámuk, de jelentőségük is. Ez konfliktusok sorozatát indukálta nyugaton a "burmaiakkal" (akik persze nem voltak és ma sincsenek: csak sánok, karenek, monok és még rengeteg, a Brit Birodalom által kreált Hátsó-Indiai Burma területén élt és ma is élő kisebb-nagyobb népcsoport). A thaiok, e küzdelmekben edződve lassan komoly tényezővé váltak dél-kelet-Ázsiában és a XIII. századra – éppen akkor, mikor VII. Dzsjavarmán király uralkodását követően a Khmer Birodalom túljutott zenitjén – sikerült megszabadulniuk a khmer alávetettségéből és létrehozták első államukat, a Sukothai Királyságot. Sukothai az angkori birodalom hivatalos egyházi-klasszikus nyelvén, páliul azt jelenti: a boldogság hajnala. Nemcsak a neve volt ilyen költői, hanem maga a város is mesés lehetett, erről tudósítanak mindenesetre azok a korabeli kínai utazók, akik Sukothait fénykorában, a XIII-XIV. században fölkeresték.

A végső rohamra sem kellett sokáig várni: 1431-ben a thaiok már Angkor kapuinál álltak: a hatalmas építkezések ekkorra fölemésztették a Khmer Birodalom kifogyhatatlannak hitt emberi és anyagi erőforrásait, s az olyannyira legyengült, hogy Indokína egykori urai szinte egyik pillanatról a másikra eltűntek a történelem dél-kelet-ázsiai színpadáról.

Kambodzsa nagy része ekkor a thai Ayutthaya Királyság fennhatósága alá került. Az ayutthayai thai királyok magukévá tették a khmer kultúra értékeit, többek között bevezették a Theraváda Buddhizmust és a khmerek ősi hindu vallási alapokon nyugvó jog- és államigazgatási rendszerét, s hivatalos nyelvként megőrizték a pálit. Ám ez sem tartott sokáig: a nyugatról folytonosan támadó burmai törzsek a XVI. sz. során többször is a végveszély szélére sodorták a királyságot, míg végül 1767-ben fölperzselték Ayutthayát, lakóit megölték vagy földönfutóvá tették, mesés sztúpáit, szentélyeit kirabolták.

E sorok lejegyzője láthatta azokat a monumentális templomokat, amelyek kupoláit valaha vastag aranylemezek borították, ma azonban csupaszon meredeznek az ég felé. A legenda úgy tartja, hogy a hódító burmai törzsek a templomokat körberakták fával, felgyújtották, majd a kupolákról lecsurgó aranyat edényekbe felfogták s elrabolták.

Valami igazság-alapja e történeteknek mindenesetre lehet, hiszen sok selyemfestmény maradt fenn a burmaiak dúlása előtti időkből, s ezek Ayutthayát arany sztúpák erdejének ábrázolják. Az Ayutthayából zsákmányolt arany aztán új életre kelt és ma is megcsodálható a burmai főváros Shvedagon pagodáján, Pagan és a Sommerseth Maugham novelláiban oly megkapóan leírt Mandalay mesés watjainak tetején ... Ami mára maradt: kopár téglaszstúpák és szentélyek, amelyek azonban így, egykori fényüktől megfosztva is híven tükrözik Ayutthaya egykori gazdagságát és hatalmát.

A 13. század végén kezdődött meg a nagy templomállamok hanyatlása. Helyettük új államok jöttek létre, új központokkal. A 14-15. században a buddhizmus egyre jobban elterjedt a szárazföldön, kiszorítva a hinduizmust. A szigeteken (a Malakkai Birodalomban, Szumátrán, Jáván, Borneón, a Fülöp-szigeteken stb.) viszont az iszlám befolyása növekedett.

Nyugat és Kelet találkozási pontja: keresztes háborúk a Szentföldön

A 11. század végéig Európa népei arra törekedtek, hogy létrehozzák a saját országaikat. A vakmerő viking hajósokat nem számítva, nem is gondoltak arra, hogy más világrészekre, távoli vidékekre merészkedjenek. Az előrenyomuló, hódító iszlámmal szemben Szicíliában és az Ibériai-félszigeten az ezredforduló után már sikerrel védekeztek, sőt ellentámadásba mentek át. A Bizánci Birodalom viszont Kis-Ázsiában egyre nehezebben állt ellen a meg-megújuló támadásoknak. Főleg az ekkoriban feltűnt szeldzsuk törökök jelentettek nagy veszélyt, akik elfoglalták Jeruzsálemet, és földúlták Krisztus sírhelyét. A kegyes keresztény zarándoklatok szinte lehetetlenné váltak.

A bizánci császár 1095-ben küldöttséget menesztett a pápához, és segítségét kérte a szent helyeket elfoglaló s birodalmát veszélyeztető muszlimok ellen. Az energikus II. Orbán pápa kapott az alkalmon, s a Clermont-ba összehívott zsinat idején nagy hatású beszédben szólította fel a keresztény híveket, hogy fegyverkezzenek, induljanak a Szentföld visszahódítására, vegyék fel a keresztet (azaz varrjanak kereszt alakú jelet ruhájukra). A vállalkozásban részt vevő lovagok birtokait az egyház védelmébe vette, s a keresztény hit harcosainak bűnbocsánatot ígért. A "szent háború" sokakat föllelkesített, a családi örökségből kirekesztődött ifjabb nemeseket csakúgy, mint a földre éhes parasztokat s mellettük természetesen mindenféle gyülevész népséget is.

A keresztes hadhoz csatlakozókat elsődlegesen mélységes keresztény hitük készítette arra, hogy az akkori ember számára riasztóan hosszú és kiszámíthatatlan, veszélyekkel terhes utat vállalják, melynek végén élet-halál harc várt rájuk a fanatikus ellenséggel. A Szentföldre indulókat döntésükben befolyásolta az is, hogy Nyugat-Európában a túlnépesedés jelei mutatkoztak. A résztvevők elsősorban a nemesi családok másod- és harmadszülött fiai voltak, akik az örökösödési jog szerint nem kaphattak a birtokokból. Csupán azok között választhattak, hogy katonának, papnak vagy szerzetesnek mennek-e, hogy megélhetésüket biztosítsák. Egy sikeres szentföldi akciótól viszont zsákmányt és földbirtokot remélhettek.

Jelképesen a pápa állt volna a sereg élére, ő azonban végül mégsem vállalkozott a feladatra, így világi nagyurat kerestek a hadak vezetésére. IV. Henrik német-római császár és I. Fülöp francia király nem jöhettek szóba fővezérként, hiszen mindkettejüket kiközösítették. Az angol király nem tudott dönteni, hogy II. Orbánt vagy az ellenpápát, III. Kelemt támogatassa-e. Így lotaringiai, flamand, dél-francia és normann grófok vezették az első "fegyveres zarándoklatot" a Szentföldre. A szervezettnek számító lovagi csapatok végigvonultak Európán, ami több mint kétezer kilométeres utat jelent Konstantinápolyig. A katonai fegyelmet hírből sem ismerő összeverődött előhadak viszont a Rajna-vidéken a zsidókat kezdték öldökölni, mondván, hogy először a Krisztust keresztre feszítők utódait kell megbüntetni, aztán következhetnek a Szentföldet meggyalázó pogányok. A hosszú útra kellően fel nem készült gyülevész csapatok fosztogatni kezdtek. Magyarországon Kálmán király fegyverrel verte szét őket. A rendezett lovagi sereg átvonulását azonban (illő kísérettel) engedélyezte.

Konstantinápolyban a római (bizánci) császár biztosítékokat kért arról, hogy a visszafoglalandó területek újra a Bizánci Birodalom részei legyenek. A lovagi vezetők ezt megígérték, de később, a győzelem mámorában ígéretüket már nem tartották be.

Az első keresztes hadjárat (1096-1099) lovagjainak dolgát megkönnyítette, hogy a szeldzsuk fejedelmek lebecsülték a veszélyt, s inkább egymással hadakoztak, mintsem

összefogtak volna közös ellenségük ellen. A keresztések váratlan sikere és könyörtelen elszántsága valósággal pánikot keltett Közel-Kelet népei körében. Véres ostrom után foglalták el Jeruzsálemet, amely a szentföldi királyság központja lett. Első királya a nagy tiszteletnek örvendő Bouillon-i Gottfried, Alsó-Lotaringia hercege (1099-1100), akit fivére, I. Balduin (1100-1118) követett. Több kisebb keresztés állam (fejedelemség, grófság) is született. A legszervezettebb katonai erőt a megalakuló lovagrendek (templomosok, johanniták, Német Lovagrend) jelentették. Tagjaik amellet, hogy szerzetesi fegyelemben élnek, fegyveresen harcoltak a muszlimok ellen, a keresztény hit védelmében.

A muszlimok nem nyugodtak bele vereségükbe. Azon igyekeztek, hogy visszavágjanak, s visszafoglalják mindenekelőtt a számukra is szentnek számító Jeruzsálemet. Hagyományuk szerint ugyanis onnan emelkedett Mohamed próféta az égbe. Azon a helyen emelt templomuk máig zárandokhely.

A 12. században még két keresztés hadjárat volt (1147-1149 és 1189-1190). Ezek azonban nemhogy erősítették a Szentföld keresztény államait, hanem még a meglévő területek megoltalmazását sem tudták biztosítani. 1187-ben Hattin mellett a Jeruzsálemi Királyság minden addiginál erősebb hadserege Szaladin szultán csapdájában elvérzett, így Jeruzsálem is muszlini kézre került.

A 13. században még féltucatnyi hadjárat szervezésére futotta Európa erejéből, ám egyre fogyott a kezdetben oly nagy lelkesedés. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az akciók többsége eredménytelen volt, vagy csak rövid, átmeneti sikereket hozott. Az 1204-ben induló hadjárat el sem jutott a Szentföldre. Konstantinápoly elfoglalása után (mint már említettük) az 1261-ig fennálló Latin Császárság megalakításához vezetett. 1212-ben – az egyház tiltakozása ellenére – megszervezték a gyermekek keresztés hadjáratát is, azzal a naiv hittel, hogy az ártatlan, jámbor, tiszta lelkű keresztény fiataloknak nem tudnak majd ellenállni a muszlim hadak. Az örült ötlet természetesen tragédiába fulladt. 1217 az ötödik hadjárat éve, amelynek részese volt II. András magyar király is, aki vívott ugyan egy győztes csatát az egyiptomi szultán serege ellen, maradandó eredményt azonban nem tudott felmutatni, bár értékes ereklyékkel gazdagodott.

A hatodik hadjáratot vezető II. Frigyes német-római császár nem fegyverrel, hanem diplomáciai alkudozásokkal érte el, hogy a keresztések harc nélkül visszakapták Jeruzsálemet, Betlehemet és Názáretet (1229). 1244-ben azonban a Gáza melletti vereség megpecsételte a keresztések szentföldi sorsát. Ismét, s ezúttal végleg elveszett Jeruzsálem, csupán a tengerpart keskeny sávján dacolt a túlerővel néhány erődítmény (Akkon, Joppe, Antiochia).

A francia IX. (Szent) Lajos király kétszer is (1248, 1270) próbálkozott hadjáratokkal keleten, de mindkettő kudarccal végződött. A keresztés háborúkból az iszlám hatalmak katonailag megerősödve kerültek ki. 1291-ben esett el a Szentföld utolsó keresztény erődítménye: Akkon. A szentföldi hadjáratok fontos eredménye viszont, hogy a hódító muszlini erőket sikerült Európától távol tartani, és a meggyengült Bizánci Birodalom is lélegzetvételnél szünethez jutott.

A Szentföldön a keresztények soha nem tettek kísérletet a muszlimok megtérítésére. A kisszámú keresztény gyarmatosító elitként irányította a helyi lakosság életét. A földeket a muszlinok művelték. Az európaiak nagyon kevesen voltak. Az első évtizedben érkezett mintegy százezer ember többsége férfi volt. Muszlinokkal egyházi tilalom miatt nem házasodhattak össze, így egy generáció múltán már lényegében

senki sem élt közülük. A következő időszakban egyre kisebb létszámú utánpótlás érkezett a helyükre. A Szentföld védelme igen jelentős pénzt emésztett föl, s egyre nehezebb volt erre fedezetet szerezni Európából, ahol a 12-13. században csökkent a kereszties eszme vonzereje. Mindezek a folyamatok hozzájárultak a szentföldi kereszties állam összeomlásához.

Bár győztesnek tekinthették magukat a muszlinok, mégsem tudtak a keresztény államok fölé kerekedni. Kultúrájuk és társadalmuk egésze nem volt képes a megújulásra, s egyre inkább mutatkoztak a stagnálás, sőt a hanyatlás jelei. A látszólag teljes vereséget szenvedett európai keresztény kultúra viszont sokat tanult Kelettől, amely gazdaságában, szellemiségében, kultúrájában az ezredfordulón még jóval felülmúlta Nyugatot.

Új hódító Európában: az Oszmán Birodalom

A 13. század nyugati háborúi közepette új erőre kaptak a szeldzsukok, s a Bizánci Birodalom keleti tartományait fosztogatták. 1243-ban azonban a mongolok Köszedágnál (kb. 80 km-re Szivasztól) tönkrevették a szeldzsuk seregeket, akik kénytelenek voltak a félelmetes ázsiai hódítók uralmát elfogadni. Államuk kettészakadt. A keleti rész elfogadta a mongol uralmat, a nyugati viszont a Nikaiai Császárság szövetségese lett. A szeldzsuk állam még egyszer föléledt, 1277-ben azonban egy újabb vereség megpecsételte sorsukat. Az Anatóliában létrejött egyik törpefejedelemség, az oszmán emirátus lett az az új föltörekvő hatalom, amely a szeldzsukok örökébe lépett.

Kis-Ázsiában a 13. század végén új török nép tűnt fel, amelynek névadója, I. Oszmán 1302-ben Nikomédeia mellett megverte a Bizánci Birodalom hadseregét. 1337-re már az oszmán törökök kezére került egész Kis-Ázsia (Anatólia), s a főváros, Konstantinápoly megtelt menekültekkel. A 14. században egymást érő polgárháborúkban a törököket zsoldosként használták fel a szemben álló felek.

1371-ben az oszmán-törökök elfoglalták Drinápolyt, és nemsokára ezt tették meg székvárosuknak. Az egyes balkáni államok egymás közötti harcaikban többször vették igénybe oszmán csapatok segítségét. 1389-ben Rigómezőnél az egyesült szerb seregekre súlyos vereséget mért Murád szultán. Bár egy szerb harcos magát a szultánt is megölte, ez az epizód azonban nem befolyásolta a csata kimenetelét. 1393ban a bolgár főváros, Tirnovo is oszmán kézre került, 1396-ban pedig a részcsászárság székhelye, Vidin is. Konstantinápoly városa körüli a Római (Bizánci) Birodalom szinte minden területét elfoglalták. De egyelőre az erős városfalakkal nem boldogultak.

1396-ban Nikápolynál a Zsigmond magyar király vezette nagy európai lovagsereget csúfosan megverték. Ebben az időben az oszmán-törökök a Balkán nagyobb részét vagy közvetlenül uralták, vagy hűbéres államuk volt.

A nagy sikereket megtorpanás követte. 1402-ben Timur Lenk, a zseniális mongol hadvezér és kegyetlen hódító Kis-Ázsiára támadt. A kietlen területeken hosszasan fárasztotta a szultáni hadat, majd alkalmasnak látszó időben lecsapott rá. Hiába harcoltak hősiiesen a janicsárok, a katasztrófát nem tudták elhárítani. Az oszmán sereget szétverte Timur, s foglyul ejtette magát a szultánt, Bajezidet is. Egy ketrecbe téve hurcolta aztán magával. Alig egy év múltán az egykori "villám", a hódító Bajezid a megaláztatásba behalt. Ezt követően a szultáni család egyes tagjai egymás ellen

harcoltak, s évtizedekbe telt, míg ismét rendeződtek a viszonyok. Ezt a kedvező lehetőséget azonban a Balkán népei nem tudták kihasználni, nem tudtak felszabadulni.

1443-1444-ben Hunyadi János "hosszú hadjárata" időszakában érték megrendítő csapások az oszmán haderőt. A szultán békét kért, szinte megalázónak számító feltételekkel. Ezt azonban I. Ulászló király és Hunyadi kijátszották. A támadó hadjárat során kiderült, hogy az oszmán sereg korántsem játszik alárendelt szerepet. Várna mellett (1444) egy véres csatában életét vesztette az ifjú magyar király, és a hősiiesen harcoló Hunyadi János is alig tudta életét meneküléssel megmenteni. Az újabb támadó hadjáratok is török győzelmeket hoztak.

Az ifjú II. Mehmed szultán 1453-ban ismét megpróbálkozott Konstantinápoly ostromával. Hatalmas ágyúkat öntetett, szoros ostromzárát vont a császárváros körül. A genovai zsoldosvezér, Giovanni Giustiniani által irányított mintegy nyolcezer főnyi védelem (ebből háromezer itáliai) azonban példásan helytállt, míg parancsnoka meg nem sebesült, majd egy őrizetlen kapun át behatoltak az első oszmán csapatok, s őket már nem sikerült megállítani. Az utolsó császár karddal a kezében esett el városának védelmében.

A csodás főtemplomot, az Aja Sophiát iszlám dzsámivá alakították, köré minarékat építettek. Majd ennek a mintájára fölépültek a hasonló kupolás nagy oszmán templomok. Ettől kezdve a kupolás dzsámi vált uralkodóvá az oszmán területen, kiszorítva a korábbi sokoszlopos egyszerűbb tereket.

1456-ban Mehmed megpróbálta az 1440-ben eredménytelenül ostromolt Nándorfehérvárt is elfoglalni, a Hunyadi János vezette magyar sereggel azonban nem bírt, s felszerelését hátrahagyva menekült el a csatamezőről.

A 15. század második felében a török hatalom megszilárdította balkáni helyzetét, hűbéresévé téve a román vajdákat. Mátyás magyar király (1458-1490) ellen nagyobb támadó hadjáratot nem indítottak, s néhány sikeres rabló betörést nem számítva, a magyar fronton defenzívában maradtak, várva a kedvezőbb alkalomra. Látszott, hogy Mátyás halála után csak idő kérdése, mikor érvényesíti az Oszmán Birodalom egyre nyomasztóbb erőfölényét Magyarországgal szemben. Közben a tatárokkal szövetségben a lengyelek ellen győztes háborúkat viseltek, egyre több területet foglalva el.

Az Oszmán Birodalom ideológiája szerint a világ két részre oszlik: az egyik az iszlám világa, a másik a harc földje, melyet meg kell hódítani, s ott az iszlám rendszert be kell vezetni. Ez azt jelentette, hogy az egész meghódított föld a szultán (azaz az állam) tulajdona lett. A lovas katonai szolgálat fejében egyesek időlegesen birtokokat kaptak, ezek azonban nem voltak örökölhetőek. A szultán bármikor elvehette az adományozottól, és más birtokot juttathatott neki a birodalom más pontján. Ez a tímár birtok. A szpáhik, a lovas katonák elsősorban harcoltak, birtokaikkal nem sokat törődhettek. A parasztok szabadon gazdálkodhattak, csak pénzzel és egyéb szolgáltatással tartoztak az államnak és uruknak.

A szultánok úgy vették elejét a trónviszályoknak, hogy aki uralomra került, kíméletlenül megölette családjának összes férfitagját.

A lakosság többsége a mezőgazdaságban dolgozott. A városokban a törökök mellett sokféle nemzetiség meglepedett: örmények, zsidók, itáliaiak, görögök. A cél a lakosság iszlám hitre térítése volt, ezt azonban erőszakosan nem kényszerítették. Az idők folyamán a Balkán bolgár, szerb meg albán lakosságának igen jelentős hányada így is iszlám hitre tért. A keresztény vallásgyakorlatot igyekeztek szűk körre szorítani.

A nem muszlimok jóval több adót fizettek az államnak, mint az áttértek, így az oszmánoknak nem volt érdeke a gyors iszlamizálás. 1395-től sajátos keresztény adónem volt a "véradó" (*devsirme*). Ez azt jelentette, hogy a tíz év körüli fiúk egy részét elvették szüleiktől, és a központi nevelőiskolákban fanatikus iszlám harcosokat képeztek belőlük, elfeledtetve velük származásukat. Ők lettek a janicsárok, akiknek a neve magyarul annyit jelent: új sereg.

A kézműveseket céhekbe szervezték. Ezek a társulások azonban nem önkéntesek voltak, hanem az állam osztotta be az embereket ezekbe a szigorúan ellenőrzött szervezetekbe.

Az Oszmán Birodalom államapparátusa szigorúan központosított volt. Élén a szultán állt, aki élet és halál ura volt. A nagyvezír voltaképpen főminiszter volt, s egyben a hadsereg főparancsnoka is. A katonai és közigazgatási főméltóságokból állt a tanácsadó testület, a *díván*. A szultán tetszése szerint nevezhetett ki bárkit, és foszthatott meg bárkit a legmagasabb méltóságoktól. Minden tisztségviselővel úgy bánt, mint a rabszolgájával. Az írásbeliség egyre elterjedtebb lett, a bürokrácia megerősödött. Minden apró-cseprő döntésre váró ügyet a szultán elé kellett terjeszteni írásban vagy szóban. A birodalomnak két fő része volt: Kis-Ázsia (Anatólia) és az európai rész (Ruméba). Mindkettő élén egy-egy beglerbég állt. Ezek további tartományokra, vilajetekre, azok pedig még kisebb egységekre, szandzsákokra oszlottak.

. Az Arany Horda tündöklése és hanyatlása

A Mongol Birodalom nyugati részét az oroszok Arany Hordának nevezték. Mongol neve: *Ulusz Dzsocsi*. Dzsingisz kán birodalmának nyugati területeit legidősebb fiának, Dzsocsinak juttatta. A fiú azonban apjánál előbb halt meg, így aztán Dzsingisz kán unokája, Dzsocsi fia, Batu kán örökölte. Batu 1235-1242 közötti nyugati hadjárata eredményeként alakult ki uralmi területe, amely a Kárpátoktól az Urálig, sőt azon is túl, egészen Szibéria belsejéig nyúlt kelet-nyugati irányban. Észak és dél felé az oroszok lakta föld nagyobb része is hozzá tartozott, továbbá a Fekete-tenger melléke és a Kaukázus vidéke is.

Batu (megh. 1255-ben) fővárosát, Szaraj Batut a Volga alsó szakaszánál alakította ki. Innen később északabbra, Szaraj Berébe került a székhely. E város lakóinak a száma a fénykorban elérte a hatszázezret is. Az Arany Horda által uralt területek lakossága nagyrészt a török népekhez tartozott, így érthető, hogy a mongolok fokozatosan eltörökösödtek. Legnagyobb kánjuk, Özbég (1313-1341) áttért az iszlám hitre. A török törzsek gazdálkodásának alapja az állattartás volt, az Arany Horda területén élő többi nép (oroszok, grúzok, örmények stb.) mezőgazdasági termeléssel és iparral foglalkozott. Tőlük adót szedtek. Az Arany Horda államának jelentős bevétele származott a kereskedelemből. Nemcsak a Fekete-tenger melléki országokkal, hanem még a távoli Egyiptommal is kereskedtek. A 14. század közepén dúló pestis az állam területén is pusztított. A belső hatalmi harcokkal együtt ez a hanyatlás kezdetét jelentette. A kulikovói csatában aratott orosz győzelem még nem rendítette meg alapvetően a mongol-török hatalom tekintélyét, mert keményen visszavágtak: kifosztották és földig perzseltek Moszkvát (1382). Amikor azonban a korábban szövetséges Timur Lenk betört a területükre (1395) és elpusztította Szaraj Berét, a mesteremberek többségét pedig Közép-Ázsiába hurcolta el, ez akkora törést okozott, amit már nem tudtak kiheverni. Az oroszok fölénybe kerültek. A 15. században az

Arany Horda kis kánságokra esett szét (legerősebbek: a krími, asztraháni, kazanyi). Maradványait pedig a krími kánság verte szét (1502).

Korea

Korjo egységes állam volt a Koreai-félszigeten, Thedzso király alapította 918-ban, fővárosa a mai Keszong volt. Ennek az államnak a nevéből származik a Korea név, Korjo államvallása a buddhizmus volt, azonban együtt létezett a taoizmussal, az egyre inkább terjedő konfucianizmussal és az ősi sámánizmussal. A Vang-dinasztia csaknem ötszáz évig uralkodott, és virágkorában Korjo a világ egyik legfejlettebb államának számított. Bár a feudalizmushoz hasonló rendszer épült ki itt, a társadalmi berendezkedés nem hasonlított az európai vagy japán feudalizmuséhoz. Ebben az időszakban kezdtek kialakulni azok a társadalmi elvárások és szokások, amelyek napjainkban is meghatározzák a koreai kultúra alapjait.

Korjo egyik legnagyobb vívmánya a szeladon-kézművesség volt, amely a kínai fazekasságot is jóval felülmúlta; számos innováció fűződik a korjói fazekassághoz. Ugyancsak Korjóban találták fel a mozgatható fémbetűs nyomtatást, mintegy 200 évvel Gutenberg előtt, a legrégebbi ilyen eljárással készült könyv a Csikcsi. A Dél-Kjongszang tartománybeli Heinsza templomban őrzik a kor egy másik kiemelkedő és egyedi dokumentumát, a Tripitaka Koreanát, amelynek 81 258 fa nyomódúcával a világ legrégebbi, érintetlen, kínai írással feljegyzett buddhista kánonját lehet nyomtatni.

A 9. század végén Silla gyengülni kezdett, nem tudott mit kezdeni az egyre erősödő helyi urakkal, a központi irányítás kezdett szétforgácsolódni, lázadások törtek ki. Északon a kitajok támadásaitól szenvedő Palhe is alig tartotta már magát. 892-ben létrejött a rövid életű Hupekse („kései Pekcse”) és 901-ben Thebong (más néven „kései Kogurjo”). Kjon Hvon, Hupekse alapítója a negyedik fiát szánta trónörökösnek, azonban az elsőszülött fia ezt nem nézte jó szemmel és magának követelte a trónt. Kjon Hvon ezért összefogott Thebong alapítójának Kung Jének fiával, Vang Gonnal, aki végül győzött és maga ült a trónra. Vang Kogurjo legitim örökösének tartotta magát és az ország rövidített nevét adta saját államának: Korjo lett, aminek jelentése „magas hegyek és zubogó vizek”.

A viszályok ezzel nem szűntek meg, Vang Gonnak csak 930-ban, Andongnál sikerült végleges csapást mérnie Hupekcsére, ekkor Silla is formálisan is behódolt Korjónak, 935-re pedig Hupekse is teljesen Vang uralma alá került. Vang sillai és hupeksei hercegnőket vett feleségül (összesen hat királynéja és 23 további ágyasa volt), ezzel véglegesen összekötve a vérvonalakat és saját udvarába integrálva a sillai és hupeksei arisztokráciát. Vang volt az első koreai uralkodó, akinek valóban sikerült egyesíteni a Koreai-félszigetet egy állam alá. Thedzso nagylelkűen bánt a behódoltakkal, a Sillai és hupeksei arisztokraták földet és hivatali pozíciókat kaptak, a behódoló sillai király például főminiszteri rangot kapott.

A főváros, Kegjong, a kor egyik legfényűzőbb településévé vált, Vang Gon palotákat, buddhista templomokat, pavilonok sokaságát építtette fel, fallal vette körül először a királyi palotát, majd az egész várost; utóbbi építése 1029-ben fejeződött be és összesen 25 kapuval rendelkezett. A 12. század elején körülbelül 130 000-en laktak. Újjáépítette az egykori kogurjói fővárost és Szogjongnak („nyugati főváros”) nevezte el.

A félsziget egyesítését követően Thedzso nekilátott, hogy visszaszerezze az egykori kogurjói földeket is, királyságát kiterjesztette a Jalu folyóig. 938-ban az akkor Thamna néven ismert Csedzsu szigete is uralma alá került. Számos reformot vezetett be, bár buddhista volt, szorgalmazta a konfucianista államrendszer bevezetését, föld- és adóreformokat hajtott végre és megengedte, hogy a földet a második vagy harmadik fiúgyermek örökölje, ha az elsőszülött alkalmatlannak bizonyul.

Thedzso jóindulatú földreform-terve a későbbi századok folyamán eltorzult, a szolgálatért cserébe kapott földadományozáson meggazdagodott arisztokrácia gyorsan magához ragadta a hatalmat. Nem csak a nemesek, de a buddhista templomok is hatalmas földekkel rendelkeztek, amit a megművelő parasztok béreltek a földesúrtól, sokszor pedig rabszolgákkal dolgoztattak, a templomok is. Gyakorlatilag a földet valójában megművelők nem rendelkeztek a föld tulajdonjogával. A nemesség minden előjogot magának követelt, és bár a Kínából fokozatosan átültetett hivatalnokképző rendszer elviekben bárki számára elérhető volt származástól függetlenül, a gyakorlatban leginkább csak a nemesek gyerekei juthattak hivatali pozícióhoz. A földek többsége így távollévő hivatalnok földesurak kezében volt, a rossz gazdálkodás és a vagyon fővárosi koncentrálódásának következtében egyre nőtt a szegénység, és ezzel az elégedetlenség is. A 10. század korjói uralkodók mindhiába küzdöttek hatalmuk megszilárdításáért, a vagyont felhalmozó magas rangú hivatalnokok és katonatisztek egymással versengtek a valódi hatalomért, miközben a fővárosban egyre másra törtek ki a lázadások, a véres összecsapások és az országhatáron túlról is számos ellenség fenyegette az országot.

A 11. század elején Hone korjói királyné, Kjongdzsong özvegye kiskorú fia, Mokcsong (997–1009) mellett töltött be régensi szerepet. Hone szeretője, az akkor már nagy hatalommal bíró Kim Cshijang segítségével akarta megfosztani Mokcsongot a tróntól és Kimtól született fiát ültetni rá. Mokcsong azonban segítségül hívta Kang Dzso hadvezért, aki seregével megtámadta a fővárost, végzett Kimmel és száműzte az özvegy királynét. Kang mégsem állt Mokcsong mellé, megölette a királyt és Hjongdzsongot, Thedzso egyik unokáját ültette a helyébe. Kang azonban maga is véres véget ért, akitajok ellen vívott thongdzsui csatában lefejezték. Halálát követően is folytatódott Korjóban a belviszályok.

Míg a 11. században az anszani Kimek, a 12. század elején a kjongvoni I klán tagjai birtokolták a hatalmat azzal, hogy lányaikat a királyokhoz adták feleségül. I Dzsagjom második lánya Jedzsong (1105–1122) felesége volt, harmadik és negyedik lánya pedig Indzsong (1122–1146) feleségei. Miután Indzsong trónra került, I számos magas pozíciót szerzett magának az udvarban, és klánja tagjai is igen prominens hivatalokat kaptak, gyakorlatilag kezükben tartva a királyt. Indzsong megpróbált I ellenségeivel szövetkezni nagy hatalmú apósa ellen, azonban I rájött a terveikre és 1126-ban puccsot próbált végrehajtani, több épületet porig égetett a palotában és számos ellenségét megölette, végül azonban 1127-ben legyőzték és száműzetésben halt meg.[10] 1135-ben Indzsongnak újabb lázadással kellett szembenéznie, tanácsadója, a buddhista szerzetes Mjocshong fordult ellene, amikor a király megtagadta tőle a főváros Kegjongból Szogjongba telepítését, és visszautasította a dzsürcsi Csinmegtámadására vonatkozó tanácsát. Több hivatalnok, köztük a konfucianista Kim Busik felségárulásnak minősítette Mjocshong terveit, a szerzetes sereget toborzott az északnyugati régióban és Teü néven „kikiáltotta” saját királyságát.

Amikor a király elrendelte a lázadás leverését, saját hadvezérei fordultak Mjocshong ellen és gyilkolták meg 1136 tavaszán.

A 12. században folytatódtak a lázadások és Korjo állandó politikai feszültségben élt. A királyok eleinte a civil hivatalnokok alá rendelték a hadsereg vezetőit, és a katonai elit presztízse fokozatosan elhalványult, olyannyira, hogy egyes hivatalnokok szinte a rabszolgákkal egyenlő szinten bántak a magas rangú katonákkal is. Több kisebb és sikertelen lázadás után 1170-ben végül Csong Dzsungbu tábornoknak sikerült hatalomra törnie, megfosztotta trónjától a feslett és fényűző életet élő Idzsongot (1146–1170) és Kodzse szigetére száműzte. Helyébe báburalkodóként Mjongdzsongot (1170–1197) ültette, saját emberei között osztotta szét a hivatalnokok, az udvar és a buddhista kolostorok vagyonát. A fontos pozíciókba katonai elit került, Csong maga főminiszteri rangot szerzett. 1173-ban egy északkeleti katonai parancsnok a száműzött királyt támogatva megkísérelte megdönteni Csong hatalmát, de elbukott, s a volt királlyal együtt kivégezték. 1174-ben újabb lázadás tört ki ellene, de hamar elfojtotta. Végül 1179-ben egy újabb lázadó tábornoknak sikerült megölnie, a rend és a nyugalom azonban nem állt vissza Korjóban.

Nem csak a katonák elégedetlenkedtek, a parasztok és a rabszolgák is gyakran lázadtak az elnyomás és a kihasználás ellen. 1176-ban nagyszabású rabszolgalázadás tört ki a mai Dél-Cshungchong tartományban egy állami manufaktúrában, amely aztán átterjedt a szomszédos tartományra is. Bár sikeresen leverték a felkelést, az alacsony társadalmi státusúak elégedetlensége egyre csak fokozódott. 1177-ben és 1182-ben feljegyeztek nagyobb felkeléseket. 1194 és 1199 között Kjongdzsuban és Kjongszang tartományban több mint 30 000 paraszt lázadt fel. 1200-ban több manufaktúrában is fellázadtak a rabszolgák, több ezer alacsony rangú hivatalnok halálát és komoly anyagi károkat okozva.f [13]

Yelü Abaoji a kitajok császárává koronáztatta magát, megtámadta Palhét és 947-ben létrehozta Liao államot Korjótól északra. Korjó 300 000 fős sereget toborzott az ország védelmére. 983 és 985 között a kitajok a dzsürsiket is legyűrték, és szövetséget kerestek az egyre terjeszkedő Song-dinasztiával szemben, Korjó azonban visszautasította az ajánlatot, így 993-ban a mintegy 800 000 fős kitaj hadsereg megtámadta Korjót és egész a Cshongchon-folyóig nyomult. Azt követelték a koreaiaktól, hogy szüntessenek meg minden kapcsolatot a kínaiakkal, szolgáltassák vissza a palhei területeket és legyenek a kitajok hűbéresei. Korjó visszautasította ezt a lehetőséget, így a kitajok újabb támadásra készültek. Köszönhetően azonban a Songok felől érkező nyomásnak és a korjói diplomáciának, 994-ben elálltak tervüktől és átmenetileg a két ország egyezsége kötött. 1009-ben azonban, amikor Kang Dzso megszabadult Mokcsong királytól, Liao 400 000-es sereggel vonult Korjó ellen, azzal az ürüggyel, hogy a király gyilkosát akarják megbüntetni. Kangot a thongdzsui csatában elfogták és lefejezték. Az udvar Nadzsuba menekült, a kitajok pedig kifosztották a fővárost és követelték Korjó behódolását. 1018-ban ennek megfelelően újabb hadjáratot indítottak, amit Kang Gameshan tábornok vert vissza, kiszorítva az ellenséget Koreából.

A kitajok mellett a korjói államnak a dzsürsikkel is meggyűlt a baja. A Koreai-félsziget északkeleti végénél élő dzsürcsi törzsek először a kitajok alattvalói voltak, a 11. század elején pedig mind többször törtek be Korjóba, a keleti partok mentén fosztogattak. 1104-ben sikertelenül próbálta velük felvenni a harcot két korjói tábornok, Im Gan és Jun Gvan, a dzsürcsik előnyben voltak a lovasságuk miatt, amivel

Korjó nem rendelkezett. 1107-ben már lovassággal vette fel a harcot a támadók ellen Jun tábornok, összesen 170 000 fős sereggel és átvették a hatalmat a mai Dél-Hamgjong tartomány területe fölött. Kilenc helyőrségi várost hoztak itt létre a határ védelmére. A politikai harcoktól legyengült korjói állam azonban tárgyalásokat követően 1109-ben visszaadta a területet a dzsürcsiknek, akik 1115-ben létrehozták saját államukat, Csint és 1122-ben megdöntötték Liao hatalmát.

Koreát a 11. századtól kezdve újra-újra támadták kalózok, de olyan pusztítást, mint a 13. századtól fogva a japán kalózok, a vakók vittek véghez, még nem látott a félsziget. 1223-tól fogva rendszeresen fosztogattak a partok mentén és néhol beljebb is. Falvakat égettek fel és több száz foglyot ejtettek. 1366-ban a fővárosig is eljutottak. 1375 és 1388 között tetőzött a rohamuk, összesen 378 támadást jegyeztek fel ebből az időszakból. Cshö Muszon magas rangú katonatiszt sikeresen elérte, hogy 1377-ben Korjó létrehozza a Fegyverkezési Minisztériumot, ami felügyelte a lőfegyverek, ágyuk gyártását és a hadihajó-építést. Cshö volt az első Koreában, aki lőport használó fegyvereket fejlesztett, ezzel tartva kordában a japán kalózokat. Feljegyzések szerint egy csatában több mint 500 japán kalózhajót győzött le. 1389-ben 100 hajóval megtámadta a vakók bázisát Cusima szigeténél és mintegy 300 japán kalózhajót süllyesztett el. Ennek ellenére a kalóztámadások nem szüntek meg véglegesen Korea területe ellen, és a Csoszon-korban is folytatódtak.

1196-ban Cshö Cshunghon hadvezér puccsot hajtott végre, megölte Csong Dzungbut és letaszította a trónról Mjongdzsongot. Ezzel kezdetét vette a Cshö család mintegy hatvan éves katonai diktatúrája. Cshö Sindzsongot (1197–1204) ültette a trónra, de a valódi hatalom az ő kezében volt. Legfelsőbb Igazgatóság (Kjodzsong Togam) néven hozott létre testületet, valamint egy katonai tanácsot uralma megerősítéséhez. Ideje alatt négy király váltotta egymást. Fia, Cshö U továbbvitte apja diktatúráját, visszaadta az elvesztett földeket és rabszolgákat az eredeti tulajdonosaiknak abban a reményben, hogy ezzel megelőzheti a lázadásokat. Andrew C. Nahm szerint a Cshö család akár a japán sógunátusokhoz hasonló katonai kormányt is kialakíthatott volna, ezt valószínűleg a mongolok felemelkedése akadályozta meg. Cshö U képtelen volt visszaverni a mongolokat, 1232-ben az udvar és a főváros lakosságának egy része Kanghva szigetére menekült és egészen 1270-ig maradt ott. A mongolokkal való vívódás közepette Kodzsong királynak 1258-ban sikerült megszabadulnia Cshö Ü-től, Cshö U unokájától, így a 60 éves katonai diktatúra véget ért, megkezdődött azonban a hosszú mongol alárendelts

Afrika

Az ókorban és a középkor első századaiban Afrikának csupán viszonylag keskeny északi peremvidéke, valamint északkeleten Egyiptom és Szudán volt az, amely szoros kapcsolatban állt az európai és délnyugat-ázsiai civilizációkkal. A hatalmas kontinens többi része élte a maga külön, elszigetelt életét.

Núbiában már az egyiptomi óbirodalommal egyidőben létrejött egy önálló állam, az ún. Kerma királyság, s amelyet az i.e. 15. századtól az egyiptomi újbirodalom kebeleztet be, a Kusita királyságban tovább élt az egyiptomi kultúra. Hérodotosz, aki az ún. Napata korszak idején járt Afrikában, ezért írhatta, hogy az etiópok a legősibb nép a Földön, s Egyiptomot is ők alapították. Egyiptom hanyatlásával a Kusita királyság súlypontja is délebbre helyeződött, a Napata-korszakot i.e. 270 körül a Meroitikus-kor váltotta. Meroé királysága az i.sz. 4. század közepéig állt fenn, fontos közvetítő

szerepet játszva a Mediterráneum és Afrika belső területei között, például a vasművesség és más vívmányok elterjedése terén. Az Afrika belsejéből a Római Birodalomba aranyat, elefántcsontot, tömjént, mirhát, fekete rabszolgákat és vadállatokat szállító nilusi kereskedelmi útvonal ellenőrzése komoly bevételt jelentett. A kereszténység is ebben a korban terjedt el Núbiában, s terjeszkedett tovább Délnek, a mai Etiópia fennsíkjaig. Éppen itt, a Vörös-tenger közelében, a mai Észak-Etiópia és Eritrea területén alakult ki az új birodalom, az **AKSZÚMI KIRÁLYSÁG**, amely az i.sz. 1-től a 10. századig állt fenn, fénykorában, a 4. században még az Arab-félsziget egy részét is uralma alatt tartva. Ekkoriban vette fel az akszúmi uralkodó osztály a kereszténységet is, ami a késő antik világba történt sikeres betagozódását bizonyította. Az i. sz. 2-3. században Akszúm visszaszorította, a 4. században meghódította vetélytársát, Meroét is. Így az akkori világ nagyhatalmának számított, Róma, Bizánc és Perzsia mellett. A történészek sokáig vitakoztak Akszúm sikerességének okairól. Korábban uralkodóinak idegen, arabiai eredetével próbálták magyarázni, mára egyértelművé vált, hogy a helyi fejlődés eredménye volt ez a jelentős afrikai birodalom. Az iszlám gyors terjedés azonban elszigetelte Akszúmot a keresztény világtól, tengerpartját az arabok a 8. században elfoglalták, visszaszorult a magasföldre, s a 10. században szétesett. Sikerült viszont nyelvét, kultúráját, sőt keresztény vallását is megőriznie, s „nyomdokain”, a 12. századtól újabb birodalom kezdett épülni, Etiópia, amely sikeresen szállt szembe az iszlám meg-megújuló rohamaival.

A terület a későbbiekben is fontos térségnek számított. Az időszámításunk előtti első évezred elején, a mai Jemen területéről dél-arab népcsoportok keltek át a Vörös-tengeren Afrikába, majd uralmuk és ellenőrzésük alá vonták a tengerpartot, illetve annak környékét. A hódító szemita népcsoportok, amelyek különböző dél-arab nyelvjárásokat beszéltek, aránylag kis létszámúak lévén könnyen beolvadtak a helyi társadalomba és keveredtek a leigázott hamita őslakosokkal, akik idő közben átvették az újonnan „érkezők” nyelvét és kultúráját. Az arab benyomulásról nem egyszeri eseményként beszélhetünk, hanem sokkal inkább egy hosszú folyamat részeként, amelynek során a tenger két partja intenzív kapcsolatot ápolt egymással, ami egészen az iszlám vallás Kr. u. 7. századi előretöréséig, illetve elterjedéséig maradt fenn.

Etiópia korai története az Akszúm Birodaloméval fonódik egybe. Az etióp szó görög eredetű (jelentése: „napsütötte arcú”), amelyet az ókori időkben az afrikai kontinens Dél-Egyiptomig húzódó területének általános megnevezésére használtak. Az akszúmi városállam kialakulása, majd az akkori „nem-zetközi színtéren” történő megjelenése az időszámításunk kezdete utáni első évszázadok idejére esik.

Az Akszúm Birodalom 4. századi felvirágzása pedig egybeköthető a kereszténység felvételével, amelyre a helyi régészeti leletek alapján az Ezana néven ismert király uralkodásának ideje alatt került sor. A fennmaradt emlékek szerint az uralkodó nevelője és tanítója egy hajótörést szenvedett szíriai keresztény, Frumentius volt. Valószínűleg az ő hatására keresztelkedett meg udvartartásával együtt a 4. század első felében. E cselekedetével Ezana elérte, hogy országa lett az első nagyobb államalakulat, mely hivatalosan is áttért a keresztény hitre.

A birodalom folyamatos fejlődésével és terjeszkedésével párhuzamosan, az 1-5. évszázad alatt fokozatosan előtérbe kerültek a művészetek, melyek ekkortájt éltek fénykorukat Akszúmban. Mára az egykor pompás királyi paloták romjai, valamint a helyenként 33 méteres magasságot is elérő obeliszkek, királysírok és templomok jelzik, hogy az ókorban Akszúm miért tartozott - Babilon, Bizánc és Róma mellett - a

virágzó birodalmak közé. Akszúm a 4. évszázadra hatalmas országgá nőtte ki magát, területe kiterjedt a mai Észak-Etiópiára, Eritreára, Szudán tengerparti térségeire és Dél-Egyiptomra, valamint Jemen és Szaúd-Arábia egyes részeire. Ennek következtében az Akszúmi Királyság az akkori birodalmak bármelyikével vetekedhetett. Akszúm városától keletre feküdt, az ókori világ minden kereskedőnépe által ismert Adulis kikötője, mely az ország egyik legfontosabb tengerparti településévé vált. A város dokkjában - ahol egyiptomi, arab, indiai, sőt római hajók egyaránt megfordultak - élénk árucseré zajlott, minden kufár az Akszúm Birodalom értékes portékáit kereste: rezet, ezüstöt, elefántcsontot és aranyat. Továbbá a kereskedelemben fontos szerepet játszott az uralkodó által veretett saját, jó minőségű bronz-, ezüst-, aranypénz (az érmék jelentős bevételt hoztak a királynak), mely azt sugallta, hogy a birodalom egyenrangúnak tartja magát vetélytársaival. A kikötőkhöz egy jól kiépített szárazföldi kereskedelmi hálózat tartozott, amely a kontinens belsejéből a már említett árucikkek mellett tömjént, rabszolgát és egzotikus állatokat juttatott el a tengerpartra, onnan pedig a Római Birodalom különböző területeire, valamint Indiába. A 2-3. században Akszúm fokozatosan visszaszorította fő vetélytársát, a hasonló árukkal a Nílus-völgyén át kereskedő Kusita Királyságot. A tengerre eljutó kusita portékákat is Aduliból exportálták, majd az akszúmiak egy Egyiptomba tartó új karavánutat építettek ki, amely elkerülte a Nílus-völgyét.

Időszámításunk kezdete után 330-ban egy türoszi kereskedő, Meropiosz a vele utazó két keresztény szír ifjúval, Frumentiuszal és Aidesziosszal hajótörést szenvedett a birodalom partvidékén. A két fiatal az akszúmi királyi udvarba került, ahol a hagyomány szerint jóságával és okosságával nagy hatást keltett”, méghozzá olyannyira, hogy Frumentius nemsokára a királyfiak nevelője lett, vélhetőleg az ő ténykedésének és tanításának hatására tért meg a trónörökös és családja. Ezana hatalomra kerülése után hivatalosan is államvallás lett a kereszténység, mely hitet az őt követő etióp uralkodók sorra megtartottak. A szír testvérpár etióp néphez fűződő barátsága révén az uralkodó engedélyt adott nekik a távozásra, azonban csak Aidesziosz tért vissza hazájukba, Türoszba. Frumentius Alexandriába igyekezett, ahol beszámolt Atanáz pátriárkának az új missziós területről. Ennek következtében az egyházi vezető Etiópia püspökévé nevezte ki Frumentiuszt és visszaküldte az országba, hogy továbbra is terjessze a kereszténységet az Akszúm Birodalomban. Később Frumentius az etióp hagyományokban Abba-Selama és Keszáte-Birhan, azaz „a fény felfedezője” néven vált ismertté.

Az Akszúmi Királyság fénykorának idejére már kialakult az a sajátos, kevert népcsoport, amelyhez az amharák, a tigrék, illetve az oromok jó része is tartozik. Eredetükre vonatkozóan különböző elméleteket állítanak fel a kutatók. Az őslakosok valószínűleg hamita (kushitának is nevezett) népek voltak, akik az évezredek folyamán Afrika más fő népcsoportjaival (nilotida és bantu népekkel) kerültek érintkezésbe, miközben maguk is délre vándoroltak. A legnagyobb hatást azonban az Arab-félszigetről beáramló sémita népek gyakorolták az Etiópia területén élő emberekre, olyannyira, hogy egyes tudósok egyenesen közel-keleti eredetűnek mondják a barna bőrű, finom vonású, keskeny orrú, keskeny szájú etiópokat, akik valóban élesen különböznek más afrikai népektől. Mindemellett a dél-arab vidék felől bevándorolt népcsoport magával hozta a sémita kultúrát, és a kereszténység felvételével megindult az irodalmi tevékenységben is nyomon követhető kulturális virágzás. A dél-arabbal rokon sémi nyelvcsaládhoz tartozó gé'ez nyelvnek a valláshoz kapcsolódó irodalmi

emlékei vannak: Biblia-fordítások, szentbeszédok, szentírások és más imakönyvek fordítása, valamint különféle Jézusábrázolások. A sémita jellegű írásmód ma is ismert és használatos, de kizárólag az egyházi szertartások során.

A királyság az 5. századtól kezdve folyamatos hanyatlásnak indult, bár a 4. században még egyszer, rövid időre felvirágzott, amelynek következtében az etióp uralkodó Bizánc szövetségeseként uralma alá hajtotta Dél-Arábiát (525–572) és támogatta a bizánci uralkodót saját küzdelmeiben, viszont tartósan nem sikerült megerősödni. Akszúm a 6-7. század fordulójára végérvényesen meggyengült, igaz teljesen szét nem esett, viszont kisebb-nagyobb, egymással és a külső hódítókkal egyaránt harcban álló, önálló egységekre lazult. Ennek okán hol az egyik, hol pedig egy másik csoport ragadta magához a hatalmat, hogy a Néguse-Negest, azaz a királyok királyát megválassza és a kiskirályok fölé emelje, aki ennek köszönhetően hosszabb-rövidebb ideig a birodalom névleges uralkodójává vált. A királyság vesztének egyik fő okozója az iszlám vallás 7. századi erőteljes előretörése volt. Ugyan az akszúmi uralkodó befogadta Mohamed próféta első követőit, így az iszlám hódítás eleinte elkerülte az országot, de 640 körül már agresszív lépéseket tettek a muzulmánok, ugyanis Omár ibn al-Khattáb hajóhada megtámadta Adulis kikötőjét, de ekkor még vereséget szenvedett és visszavonult. Mindezek ellenére az arabok fokozatosan felülkerekedtek a Vörös-tenger partján, s gyakorlatilag a tenger mindkét oldalát uralmuk alá hajtották. Ezzel a lépéssel, valamint Észak-Afrika meghódításával teljesen elvágták Etiópiát a külvilágtól és addigi kereskedelmi partnereitől, az ország szárazföldön is elszigetelődött. Innentől kezdve az Akszúm Birodalom csak nyugati, illetve déli irányba tudott terjeszkedni, melynek eredményeként a következő évszázadok alatt a politikai hatalom központja mind délebbre helyeződött át.

A muszlimok az etióp lakosság egy részét megpróbálták eltéríteni a keresztény hitről, viszont vallási célkitűzésük másodlagosnak bizonyult a területszerző törekvésekhez képest, ugyanis sok helyütt békés keveredésre, illetve egymás mellett élésre került sor. Egyedül az északi és észak-nyugati hegyek vad vidékei torpantatták meg tartósan a muzulmánokat. Ott a „környező térítők tengerében” érintetlenül fennmaradt az etióp kereszténység.

Máig élénk vita tárgyát képezi, vajon az ókori birodalmak milyen mértékben befolyásolták Afrika későbbi történelmét. Mivel a régészet, nyelvészet és más segédtudományok csak közvetett, s nem mindig egyértelmű kapaszkodókat tudnak nyújtani, tág tere nyílik a különböző, egymásnak teljesen ellentmondó értelmezéseknek. A gazdasági-társadalmi újítások terjedési iránya is ennek megfelelően hol Északról Délre, Keletről Nyugatra, hol éppen fordítva tételeződik. A vasművesség kérdése az egyik legjobb példa erre: önálló vívmánya-e Afrikának, avagy a Közel- Keletről több áttételen keresztül érkezett. Hasonló az ún. istenkirályságok kérdése, vannak, akik Egyiptom közvetlen és közvetett hatásáról beszélnek, különböző lehetséges útvonalakat adva meg, vannak, akik a földművelő társadalmak velejárájának tekintik az intézményt, amely mindenhol önállóan születik meg. A kutatómunka napjainkban egyre nagyobb mennyiségű információt hoz a felszínre, nincs kizárva, hogy a belátható jövőben biztos válasz születik e kérdésekre. Az is biztos ugyanakkor, hogy a Nílus völgyének kitüntetett helye nem kérdőjelezhető meg, éppen úgy, ahogyan az onnan vezető „civilizációs folyosók” léte sem. Három ilyen korridorról biztosan tudunk, s nem kizárt, hogy elsősorban a kiterjedtebb régészeti kutatások tovább cizellálják a képet.

A korridorok közül a legfontosabbnak az ún. Szahel-korridor tűnik, amely a Nílus völgyéből a Szahara és az erdőöv közötti széles sávban könnyítette meg az érintkezést.

A másik ilyen korridor maga a Nílus-völgy déli irányban, egészen a Nagy Tavak vidékéig.

A harmadik pedig a kelet-afrikai partvidék, ahol az ókortól jelentős volt a hajózás, így az áruk mellett az eszmék és információk cseréje is.

Ha a Szahel esetében a transz-szaharai karavánutak képeznek alternatívát, a kelet-afrikai partvidék esetében a legegységesebb a kontinensen kívülről érkező befolyás, hiszen itt az Arab-félszigeten túlra, Perzsiába, Indiába, sőt adott esetben Kínába, Madagaszkár esetében pedig Jáva szigetéig vezető szálakról van szó. Éppen ezek miatt a távoli kapcsolatok miatt terjedtek el azok a nézetek, amelyek az Afrikában létrejövő államokat az akkulturáció útján létrejött peremkultúrákhoz sorolta. Csak az alaposabb kutatások tudtak fényt deríteni ezen államalakulatok, sok esetben igazi birodalmak autochton fejlődésére.

Jelentőségében kiemelkedik a Szahel-korridor, hiszen ezen az útvonalon nem csupán birodalmak születtek az i.sz. II. évezred elejétől, hanem jóval korábban ez volt a negridek feltételezett vándorlási útvonala is, s az ún. „bantu vándorlás” jelensége, illetve a Nok-kultúra feltűnése sem ért hető nélkül. Továbbá az Észak-Afrikában alig néhány évtized alatt végigsöprő iszlamizáció és arabizáció ezt az utat is használja, az előbbinél persze sokkal kisebb eredményességgel. Az első afrikai birodalom, **GHÁNA** nem is ezen az úton érintkezett az arab-berber világgal, hanem ahogy ezt egy 8. századi arab forrás említi: „a Szaharán keresztül vezető régi kocsit” mentén. A mai Mauritánia és Mali területén létrejött birodalomról kevés dolog ismert, az viszont biztosan, hogy az itteni aranylelőhelyek biztosították felemelkedését, gazdagságát. A középkori arab források a Ghánai birodalom első 44 uralkodóját fehér királyoknak nevezik, ám róluk semmilyen kézzelfogható információ nem maradt fenn. A 19–20. századi európai történészek készséggel helyt adtak ennek a legendának. Saját előítéleteik vezették félre őket, meg voltak győződve arról, hogy az arab-berber befolyás döntő jelentőséggel bírt a Ghánai birodalom kialakulásában, hiszen a fekete afrikaiak egyszerűen képtelenek lettek volna tartós állami struktúrák létrehozására és működtetésére. Az örömdetesesen gyarapodó régészeti feltárások azóta bizonyították, hogy Ghána felemelkedésében döntőek voltak a helyi elemek, az arab-berber kereskedőréteg az uralkodó elittől jól elkülöníthető területeken élte mindennapjait. A birodalom az i. sz. 9–10. században élte virágkorát, befolyása ekkor még a Nyugat-Maghreb egyes részeire is kiterjedt. A mindvégig „pogány” birodalom éppen az almoravidák dzsihádjának esett áldozatul, először az oázisokat, majd a határmenti városokat foglalták el, fővárosa Kumbi Szaleh, amely 30 ezerre becsült lakosságával valószínűleg Afrika akkor legnagyobb városa volt, 1076-ban esett el, noha maga a birodalom még több mint egy évszázadig fennállt. Csak ezután kezdődött az itt élők tömeges áttérése az iszlámra. A legendás, de mindenképpen sikeres Ghána példája így az egész fekete kontinens számára példaértékűvé vált, nem véletlen, hogy a Szaharától délre fekvő Afrika első függetlenné vált gyarmata, Aranypart éppen ennek a korai birodalomnak a nevét vette fel.

Afrika népeinek történetére a 7. század középső harmadától kezdve meghatározó hatással volt az arab hódítás és az ezzel szorosan összefüggő iszlám vallás elterjesztése. Az iszlám hódítók, a kereskedők, a vallás terjesztői voltak azok,

akik a fekete földrész délebbi partvidékeire, sőt átkelve a sivatagokon és az erdővidékeken a belső területekre is eljutottak. Az ásványkincsekért és a mezőgazdasági termékekért cserébe iparcikkeket (használati eszközöket és szerszámokat) és luxustárgyakat vittek távoli tájak népeinek az arabok. A felgyorsuló társadalmi és gazdasági változások oda vezettek, hogy kezdtek megszerveződni a feketék által lakott területek első államai.

A csaknem négy évszázadon keresztül tartó arab megszállás Egyiptom elfoglalásával (639-642) kezdődött. A 7. század második felében már egész Észak-Afrikát (a Maghrebet) az arabok uralták. A lakosság többsége berber volt, az arabok száma alig 100 ezerre tehető, többségük Szíriából és Irakból származott.

A 9. században megkezdődött a hatalmas kiterjedésű Arab Birodalom részállamokra bomlása. A nagyrészt berber lakta Marokkóban a hatalmat az Idriszidák dinasztiája (788-985) kaparintotta meg. Fezben 859-ben megépítették a Karavájin mecsetet, amely helyet adott a világ első egyetemének is. Itt tanult egy Gerbert nevű francia bencés szerzetes, aki később II. Szilveszter néven lett pápa. Alighanem itt ismerhette meg az indiai-arab számjegyeket, amelyek bevezetését aztán igyekezett szorgalmazni.

Algéria és Tunisz urai az Aglabidák (800-909) lettek. Egyiptom uralkodói 868-905 között a Tulunidák, majd a Fatimidák (969-1171). Al Muizz kalifa kitűnő hadvezére, Dzsauhár asz-Szuikilli a régi egyiptomi arab főváros mellett győzelmének emlékére új városnegyedtet építtetett al-Káhiráh (Győzelem) néven. Kairó aztán a birodalom székhelye lett. 972-ben al-Azhár (Virágzó) néven mecsetet kezdett építeni, amelyet al-Azíz kalifa (975-996) a tudomány házává, az arab Kelet később legnagyobb hírűvé vált egyetemévé fejlesztett.

A tuniszi Fatimidák számos szunnita arab törzset telepítettek be Észak-Afrikába, hogy az őslakosságot (a többségében síita berbereket) elarabosítsák.

A 8. századtól az észak-afrikai partvidék vállalkozó szellemű muszlim kereskedői megkezdtek a kapcsolatok kiépítését a Szaharán túli, déli területekkel. Az arábiai sivatagokban megedződött arabok jól elboldogultak a félelmetes Szahara kő- és homoktengerében, s egymás után létesítették a kereskedőtelepeiket. Az egyik legnevezetesebb az eredetileg tuareg táborhelynek számító Timbuktu lett a Szaharától délre húzódó Szahel-övezetben, amely só- és élelmiszer-kereskedelmi központnak számított.

Az arab kereskedők luxuscikkeket cseréltek a szavannák és az esőerdők népeinek termékeire. A legértékesebb az elefántcsont, az ébenfa és az arany volt, de virágzásnak indult a rabszolga-kereskedelem is.

A trópusi őserdők közelében a 6–7. században egymás után jöttek létre a kisebb-nagyobb királyságok; központjaik: Ife, Igbo, Ukwu. A Nílus középső folyása mentének keresztény királyságait arabok foglalták el. Lakosságuk áttért az iszlám hitre. A keresztény Etiópia megőrizte függetlenségét, de elszakadt, elszigetelődött a keresztény világtól.

A 8. századra az arabok ellenőrzése alá került a Vörös-tenger. A 9. századtól kezdve Kelet-Afrikában is egymás után létesültek a tengerpart mentén az arab kereskedőtelepek. A korai kereskedővárosok közül a legfejlettebbnek Manda számított, az elefántcsont-, a vas- és a mangrovefa-export központja. Az ide érkező importárak közül a kerámiák és általában a luxuscikkek voltak a legfontosabbak.

Észak-Afrikában az Abbászidák birodalma huszonnégy tartományra oszlott. Északnyugat-Afrika és a Córdobai Emirátus névleg ugyan elismerte a kalifa fennhatóságát, adót azonban nem fizettek a központi kincstárba.

A 10. század utolsó harmadára esett a Fátimida-kalifátus legvirágzóbb időszaka: al-Azíz uralkodása (976-996). Kairói palotájának fölépítésére képes volt húszmillió dirhemet költeni, hogy méltó székhelye legyen. Mecseteket, utakat, hidakat építtetett, öntözőrendszereket létesített. Figyelmet érdemel a keresztények (koptok) iránti toleranciája. Ebben alighanem közrejátszott, hogy anyja és a felesége (egy kijevei orosz hercegnő) is keresztény volt. Így már azon sem csodálkozhatunk, hogy a vezíri tisztséget szintén keresztény töltötte be.

A 11-12. század a hanyatlás korszaka. Három katonai csoport (a berber, a szudáni, valamint a török) egymás elleni harca szinte megbénította a kormányzást, az államhatalmat. Bár voltak eredmények (a 11. század végére épült ki Kairó városfala, ekkor emelték a máig megmaradt híres városkapukat), a birodalom pusztulását elkerülni nem lehetett. A 11. század második felében a gyermekkalifák hatalma alig terjedt túl palotájuk falán. Az utolsó Fátimidát kurd származású vezíre, Szaláh ed-Dín ibn Ajjúb (Szaladin) fosztotta meg a tróntól (1171). Ezzel kezdetét vette Egyiptomban az Ajjúbidák uralma (1171-1250).

Szaladin elfoglalta Szíriát, és gyors ütemben szinte minden területet visszafoglalt a Szentföldön, amit az európai keresztiesek addig meghódítottak. A szent háború (dzhihad) nem járt akkora pusztítással, mint a kereszties háborúk. Szaladin (ezen a néven emlegették a keresztények) lovagiassága, tisztessége, nagylelkűsége a maga korában legendásnak számított, és ellenfelei is tisztelettel tekintettek föl rá.

Az utolsó Ajjúbida szultán, al-Malik 1250-ben Damiettánál fényes győzelmet aratott az Egyiptom ellen támadó kereszties sereg fölött. Még magát a fővezért, IX Lajos francia királyt is sikerült foglyul ejteni (csak magas váltságdíj ellenében engedték szabadon). Ezt követően meghalt a szultán, s a mameluk testőrség a saját soraiból választott uralkodót. A bahri mamelukok 1250-1390 között voltak Egyiptom urai. Ekkor érte el a Bagdadi Kalifátust megsemmisítő mongol támadás Egyiptomot is, de az Ain-Dzsálut melletti csatában (1260) a mamelukok döntő győzelmet arattak az ázsiai hódítók fölött.

Északnyugat-Afrika az Omajjádok hispániai (al-Aldaluz) államához (929-től kalifátus) tartozott. Ez a birodalom 1031-ben több kis államra esett szét. A "tisztá" és "ösi" iszlám helyreállítását követelő, Jászín vezette berber felkelők a Ghana területén lévő Szoninke államot megsemmisítették. Ezt követően a Niger térsége fölötti hatalmat a Mali Birodalmat megalapító Keita-család szerezte meg. Fővárosuk Timbuktu lett, államvallássá az iszlámot tették.

Jászín egyik tanítványa, Juszuf ibn Tásfín Marrakesben (Marokkóban) megalapította az Almorávida-dinasztiát, amely erős hadseregre támaszkodott. A birodalom európai részének fővárosa Sevilla, az afrikai részé Marrakes lett. Utóbbi építészete és kultúrája a nagy arab központokéval (Bagdaddal, Kairóval és Córdobával) vetekedett.

A 12. század első évtizedeiben újabb lázadások törtek ki, majd 1130-tól az Almohádok dinasztiája vette át a hatalmat (uralkodtak 1269-ig). Az egységet csak nehezen sikerült megőrizni, újabb lázadások leverése árán. A 13. század utolsó harmadában megkezdődött, majd beteljesedett a birodalom széthullása. Éppen e hanyatló kor adta viszont a világnak a nyugati arabság egyik lángelméjét, Ibn

Khaldúnt (Tunisz, 1332-Kairó, 1406), akinek történeti-történetfilozófiai munkássága (fő műve: *Az arabok, perzsák, berberek történelmének kezdetei, híreinek gyűjteménye és példái*) csodálatra méltó. Feltárta az események belső okait, elemezve a fejlődés és a hanyatlás folyamatait, s azt a következtetést vonta le, hogy a történelem során bizonyos általános törvényszerűségek érvényesülnek.

A Szaharától délre húzódó térségek jellemzője az ezredfordulót követő évszázadokban az iszlám kapcsolatok (vallás, kereskedelem) erősödése. A leghatalmasabb ország az Atlanti-óceán partjától a Niger folyó nagy kanyarulatáig húzódó Mali Birodalom volt. Gazdagságára jellemző, hogy amikor királya 1324-ben zarándoklatra ment Mekkába, annyi aranyat vitt magával, hogy Kairóban a pénz elértéktelenedett. A legnagyobb arab utazó, Ibn Battúta az 1350-es években ide is eljutott, s egy évet töltött az uralkodó, Mansza Szulejmán udvarában.

Keletebbre, a Hausza földön városállamok jöttek létre. A Csád-tótól keletre a Kanuri Birodalom földje következett. Királyi dinasztiája egészen a 19. századig uralkodott. Nyugat- és Közép-Szudán fekete királyságai is gazdagságukról voltak híresek. Délebbre, a trópusi erdők szélén élő népekkel is állandó kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn. Ebben a térségben voltak ugyanis a legfontosabb aranylelőhelyek. Dél-Nigéria legjelentősebb őserdei királysága volt a 11-12. században alapított Benin. Központját, Benin városát hatalmas földsáncok védték.

Kelet-Afrika etióp keresztény királysága élén a 12. században új dinasztia tűnt föl, amelynek központja Lalibelában épült ki (különlegesen sziklába vájt hatalmas templomai). Az Indiai-óceán partvidékén kereskedő királyságok sora húzódott. Afrika déli részén a Kongó vidékén és Zimbabwe területén jöttek létre jelentősebb államalakulatok.

Észak-Afrikát ebben a korszakban is az arab államok uralták. A mai Marokkó területe 1269-1420 között a Marinidák dinasztiájának kezén volt. Fővárosuk Fez. A 15. század elején az állam hanyatlása oda vezetett, hogy a portugálok egymás után építették ki bázisaikat a tengerparton (1415: Ceuta; 1471: Tanger; 1491: Melilla), majd behatoltak az ország belsejébe. Keletebbre, a mai Algéria területének nyugati részén alakult ki a Tlemceni Királyság (1235-1554), amely a Marinidákkal és a tunéziai Háfizidákkal többször is háborúskodott. A 14. század végétől a Háfizidáktól elszenvedett sorozatos vereségek miatt a királyság területe jelentősen csökkent. Hanyatlani kezdett a távolsági kereskedelem is. A terület iszlamizálása a 15. században fejeződött be, a lakosság – kivéve a berber hegylakókat – átvette a vallással együtt az arab nyelvet is. A mai Tunézia területének a Háfizidák, az Almohádok egykori helytartói lettek az urai, független birodalmat létrehozva (1228-1574), amelybe beletartozott Kelet-Algéria és Tripolitánia (Líbia nyugati része) is. Kelet-Líbia viszont az egyiptomi mameluk birodalom része lett. Egyiptomot ugyanis 1250-1517 között (azaz az oszmán-török hódításig) a Bahri mamelukok után (1250-1390) a Burdzsi mamelukok dinasztiája (1390-1517) uralta.

Nyugat-Afrikában e korszakban is meghatározó volt a Szaharán keresztül az észak-afrikai muszlimokkal folytatott kereskedelem. Kereskedővárosok egész sorában cserélték ki észak áruit a déli őserdei övezet termékeire (réz, só stb.), beleértve az "emberi árut", azaz a rabszolgákat is. Az Atlanti-óceán partjától kezdődő széles sávban, a Szaharától délre a következő nagy kiterjedésű birodalmak sorakoztak, nyugatról kelet felé haladva: Mali, Diara, Songhay, a hausza államok, valamint Nupe és Kanem-Borno. Ezekről délre, az óceán partján Akan és Benin állama helyezkedett

el. A Niger folyó nagy kanyarjának vidékét a Mali Birodalom ellenőrizte. A 15. században Songhay vette át a szerepét.

Ghána romjain, a felső-Niger mentén a 13. század első felében létrejött a valaha volt legnagyobb nyugat-afrikai birodalom, **MALI**. A birodalom alapítója a legendák övezte Szungyata Keita (Szunjata) volt, aki hét éves koráig nyomorékként még járni sem tudott, de csodás kalandjai után elődjét letaszítva maga lett az uralkodó. A malinke nép által lakott területen olyan muszlim állam jött létre, amely gyors terjeszkedésbe fogott, egészen az Atlanti óceán partjáig, ellenőrzése, de nem közvetlen uralma alá vonva az aranytermelő vidékeket.

A Mali Birodalom az 1,1 millió négyzetkilométeres földrajzi kiterjedésével a valaha létezett második legnagyobb birodalom Afrikában, sőt egyes kutatók állításai szerint akkoriban a Földön csak a mongol birodalom volt hatalmasabb kiterjedésű. Mali szoros kapcsolatban állt a korábbi Ghánával, hiszen annak teljes területét magába olvasztotta az évszázadok során, és folyamatosan ellenőrzése alá vonta az arany- illetve só kereskedelmet is a térségben. Intenzív kapcsolatokat ápolt az észak-afrikai területekkel, Egyiptommal, valamint a kontinens keleti oldalán fekvő, rézkitermelő államokkal. E kereskedelmet a karavánutak felügyeletének biztosításával tudták kézben tartani.

A Mali Királyság alapítója és első uralkodója a hatalmas harcosként számon tartott Szungyata Keita volt, akinek nevéhez számos legenda és hős-eposz kapcsolódik. Az utókor számára a neves 14. századi észak-afrikai történész, Ibn Khaldún révén maradtak fenn írásos emlékek Szungyata diadaláról és Maliról. Az elbeszélések alapján Szungyata 1234-ben óriási sereget gyűjtött és elfoglalta a Kangaba Királyság fővárosát, Jeribát, a következő évben pedig a kirinai csatában megütközött a nép által gonosznak kikiáltott uralkodó, Szumanguru Kanté seregeivel, ahol győzelmet aratott és felszabadította az országot a szuszu fennhatóság alól. Ekkor kapta a Keita nevet, mely mande nyelven „*az örökség visszaszerzőjét*” jelenti. Mali fokozatos terjeszkedésbe kezdett, többek között bekebelezte a Ghánai Birodalom romjait, a nyugat-afrikai aranymezőket, és elérte a mai Sierra Leone és Libéria területeit, valamint északon jócskán belenyúlt a sivatagba, délen pedig az esőerdőkbe. A legendás uralkodó végül 1255-ben hunyt el rejtélyes körülmények között. Egyesek úgy tartják, hogy Niani városa mellett a Niger egyik mellékfolyójába fulladt, míg mások szerint merénylet áldozata lett. A hatalmas birodalmat fiára, Ulira hagyta örökül, aki trónra lépését követően hamarosan zarándokutatót tett Mekkába, hogy ezzel is bizonyítsa Kairó szultánjának, hogy Maliban az iszlám államvallás lett. A későbbiekben Mali és a környező nyugat-afrikai birodalmak uralkodói mind emlékezetes zarándokutatókat tartottak, ugyanis nekik volt pénzüik az egész kontinenst átszelő karaván és a hozzá tartozó kíséret finanszírozására.

A kor legjelentősebb és leghíresebb mande uralkodója minden kétséget kizáróan Musza Kankan volt. A császár, vagy ahogyan sokan hívták Musza mansza, azaz a „*királyok királya*” 1312 és 1337 között uralkodott. Az uralkodó politikai, kereskedelmi és vallási tevékenysége egyaránt jelentős volt. Több hadjáratot is vezetett a térségben, melyekkel folyamatosan növelte birodalma területét, közben hatékonyan működő kormányzatot épített ki országában, például a Maliban működő bíróságok messze földön híresek voltak pártatlanságukról, illetve írnokok és hivatalnokok segítették munkáját, ezáltal gördülékennyé téve a kormányzati adminisztrációt. A ránk maradt írásos emlékek alapján 14 provinciára osztotta Malit,

melyek nagy részét kormányzók és hadvezérek irányították.³ Továbbá minden birodalmi hivatalnok az uralkodótól kapta a fizetését. A kialakított kormányzati rendszer és a hivatalnokréteg fenntartása azonban jelentős összegeket emésztett fel, ezért az állam adókat szedett, vámokat hajtott be, megsarcolta a kereskedelmet és a hozzá hű szomszédos királyságokat. Musza külpolitikáját tekintve számos állammal békés viszonyt épített ki, többek között jó kapcsolatot ápolt Egyiptommal és „barátjának” tudhatta Abú al-Hasszán marokkói szultánt, akivel aktív diplomáciai tárgyalásokat folytatott, igaz csak követeken keresztül, ennek ellenére a két uralkodó rendszeresen megajándékozta egymást.

Elődjéhez, Ulihoz hasonlóan Musza is részt vett a háddzson, ami közel egy évig tartott. Utazása során a mai Mauritániát, Algériát és Egyiptomot is érintette. Kairói látogatásának itáliai kereskedők is szemtanúi voltak, akik aztán továbbadták Európában az uralkodó történetét. Musza manszát egy egész karaván, több tízezer - egyes elbeszélések szerint 60 ezer - ember kísérte. A hiedelem szerint az összes ember brokátot és perzsa selymet viselt, a teherhordó tevék szinte mindegyike 300 font aranyat cipelt. Az uralkodó lóháton utazott, az előtte haladó 500 rabszolga mindegyike egy-egy tömör aranybotot cipelt. Musza mansza pazar ruházata és követőinek példás viselkedése jó benyomást tett a karaván által érintett területek népeire, és az uralkodó ezáltal megmutatta birodalma gazdagságát és erejét. Al-Umarí történész Muszát követően 12 évvel érkezett Kairóba, de az emberek még mindig tisztelettel emlegették a nagy vezér nevét. Musza annyi aranyat hozott a kairói piacra és adományozott az embereknek, hogy a nemesfém évtizedekre teljesen elveszítette értékét.

Érdeemes megjegyezni, hogy a nyugat-afrikai uralkodók által végrehajtott zarándoklatoknak óriási jelentősége volt, hiszen egyrészt ennek köszönhetően a Mediterráneum, Európa, és a Közel-Kelet megismerte a nyugat-afrikai népek, főként a Mali Birodalom kultúráját, társadalmát, gazdagságát. Másrészt az arab térképészek ábrázolásaikon kezdték feltüntetni a nyugat-afrikai birodalmakat. A kereskedelemre is nagy hatást gyakoroltak az utazások, a nyugat-afrikai és mediterrán térség közötti kapcsolatok megélénkültek. Ebben kulcsfontosságú szerepe volt annak, hogy az uralkodó hazafelé vezető útján számos arab kézművest, tudóst, építész, és művészt hívott meg birodalmába.

Musza a Mali Királyság nagy városközpontjaiban az iszlám hit terjesztésével foglalkozó iskolákat alapított, az oktatás fejlesztésébe kezdett, illetve a vándorlása során látottak hazai megvalósításán fáradozott. Többek között ennek jegyében, olyan legendás városokban építtetett mecsetet, mint Timbuktu, Dzsenne, Niani és Gaó. Ibn Khaldún elbeszélései szerint például Niani *„nagy kiterjedésű város, melyet szépen művelt, öntözőrendszerrel ellátott termőföldek vesznek körül, rengeteg ember lakja, s a Marokkóból, Tripoliból és Egyiptomból érkező karavánok rendszeresen megfordulnak a zsúfolt piacain”* Musza uralkodása alatt számtalan tudós érkezett Maliba szerte a muszlim világból, hogy a térség gazdag történelmét és korszerű társadalmát tanulmányozza. A birodalomban népszerűvé vált a tudomány és a kultúra, legfőképp a matematika, a zene, a jog és az irodalom. Bár Maliban továbbra is sokan az őshonos vallásokat követték ekkortájt, mégis az iszlám fokozatosan a királyság államvallásává vált.

Timbuktu vályogvárosa - Afrika egyik legrégebbi kereskedőközpontja - vált a birodalom legfontosabb településévé. A város földrajzilag kedvező helyen fekszik - a Szahara délnyugati részén, a Niger-folyótól néhány kilométernyire északra, a

szavannák ölelésében található -, ennek következtében a települést több karavánút is keresztezte. Az arab világba tartó és onnan származó portékák cseréjének virágzó helyszíne volt, emellett egyetemeivel, mecsetjeivel és százezer lakosával az iszlám hit és tudomány előretolt afrikai fellegrája is lett egyben. A településen hozták létre a világ egyik legelső egyetemét, a messze földön híres, az arab világ minden sarkából több ezer hallgatót vonzó iszlám Szankore Egyetemet, valamint itt épült meg az egyedi, tüskés gúla formájú, vályogfalú Szankore mecset, amelynek tervezésére Musza mansza a kor híres építészét, Abu Ishaq as Sahilt kérte fel. Néhány évtizeddel később, az itt kialakult tudományos, kulturális és szellemi központból kiindulva hódította meg a muzulmán vallás az afrikai országok nagy részét. Vélhetőleg ennek okán terjedt el az iszlám közmondás, mely szerint „*a só északról, az arany délről, Isten és a bölcsesség kincse Timbuktaból származik*”.

A dicső császárt fia, I. Maghan (1337–1341) követte a trónon, aki pazarló gazdasági tevékenységével és rossz kormányzásával sem tudta megőrizni az elődei által gondosan felépített hatalmas birodalmat, még ha a gyengülés jelei már meg-megmutatkoztak is uralkodása idején, amikor a mai Burkina Faso területéről származó mosszi törzs harcosai betörték Timbuktaba. Maghan testvére, Szulejmán mansza határozott fellépésével és szigorú intézkedéseivel megővta a királyság hírnevét. Ennek azonban ára volt, ugyanis pénzügypolitikája miatt a „fösvény” gúnynevet ragasztották rá kortársai, mégis erős és jó uralkodónak bizonyult, annak ellenére, hogy számos kihívással kellett szembenéznie. Többek között állandósultak a környező népek rajtaütései (berber törzsek), valamint a saját felesége és hadurai egy csoportja összeesküvést szőtt ellene, melyet a hozzá hű emberek segítségével sikeresen leleplezett. Földesúri tanácsot szervezett Kangabában, ahol a birodalmi kérdésekről a tartományok kormányzóival értekezett. Továbbá harmadik (és egyben utolsó) mali császárként teljesítette a mekkai zarándoklatot, ezáltal megerősítette a Marokkóval és Egyiptommal fennálló baráti viszonyt. Uralkodása alatt csupán egyetlen jelentős kudarcra kellett szembenéznie. A mai Szenegál területén élő volof népcsoport tartománya kiszakadt az országból, és önálló államot alakított Volof Birodalom néven. A neves észak-afrikai kalandor és földrajztudós, Ibn Battúta 1352-ben látogatta meg az országot, és feljegyzéseiben virágzó birodalomként említette, ahol az emberek csodálatra méltó tulajdonságokkal rendelkeznek, például rendkívül magas az igazságérzetük. Továbbá biztonságos állam képét vázolta, ahol sem az átutazónak, sem az ország lakosainak nem kell tartania rablástól és erőszakos cselekedetektől.

Szulejmán mansza 1360-ban bekövetkezett halálát követően folyamatos trónharcok váltották egymást, melyek a külső támadások mellett nagyban hozzájárultak a birodalom fokozatos, több évszázadon átívelő hanyatlásához. Ez idő alatt a tartományok kormányzói számos esetben kiszorították az uralkodásra egyre alkalmatlanabb manszákat a hatalomból, ezáltal jelentősen megnövekedett a korrupció, valamint az aranykészletek is rohamos fogyásnak indultak, ennek okán a meggyengült birodalomtól folyamatosan elszakadtak a korábbi vazallus államok. Mali szétforgácsolódása a 18. század elejéig eltartott, azonban tényleges politikai befolyását már a 15. század utolsó harmadára elvesztette, amikor az északi területeket a tuaregek, míg a déli vidékeket a mosszik hódították meg, valamint a keleten felemelkedett Szongai Birodalom elfoglalta az ország kereskedelmi, politikai és kulturális értelemben egyaránt fontos városait, például Timbuktu és Dzsenét.

A **SZONGAI BIRODALOM** egy nyugat-afrikai állam volt a korai 15. század és a késői 16. század között. Szongai volt az egyik legnagyobb kiterjedésű állam Afrika történelmében. A birodalom a szongai népről kapta a nevét, amely az állam vezető etnikuma volt. A fővárosi címet mindvégig Gao viselte, amelynek környékén már a 11. században létezett egy kis szongai állam. Az 1464-ben kialakult birodalom a Niger-folyó mentén terült el, amely összekötő kapocsként és fontos kereskedelmi útként szolgált a birodalom távoli részei között.

A szongai állam valamely formában több-kevesebb szuverenitással majd ezer éven keresztül állt fenn, kezdetben mint az első szongai település, Gao, majd a Mali Birodalom hűbéreseként. Ezután szerveződött meg a hatalmas független Szongai Birodalom, végül az összeomlása után a mai Niger területén található kisebb Dendi Királyság lett a szongaiok állama, ami a 20. század elejéig létezett.

A szongaiok 800 körül telepedtek le a mai Gao környékén, de fővárosuknak csak a 11. században, Dia Kossoi uralkodása alatt jelölték ki. Kezdetben a mali Diadinasztia kormányozta a kis királyságot, majd a Szonni-dinasztia kezébe került a hatalom. A királyság felemelkedése Suleiman-Mar uralkodása alatt vette kezdetét, mikor Szongai 1340-ben elnyerte függetlenségét a Mali Birodalomtól, amelynek eddig a hűbérese volt a kis állam. A Mali Birodalom széthullása után a szongaiok nyugat felé kezdtek terjeszkedni, bekebelezve a malik volt területeit.

1400-as évekre az ország birodalommá szerveződött, és 1464-ben megválasztották a birodalom első császárárt, a szonni-dinasztiabeli Szonni Alit, aki 1493-ig uralkodott. A 15. század vége felé Szonni Ali lerohanta a Mali Birodalom megmaradt részeit is, hozzácsatolva őket a birodalmához. Személye úgy maradt meg a köztudatban, mint a birodalom legfélelmetesebb katonai stratégája és hódítója. Birodalma nagyobb területtel rendelkezett, mint akkoriban a nyugat-európai országok együttvéve, valamint a leghatalmasabb kiterjedésű állam volt Afrika területén. Szonni Ali uralma alá vette, a térség legfontosabb kereskedelmi útvonalait és a gazdag kereskedővárosokat, mint Timbuktu. Ez is elősegítette azt, hogy a birodalom gazdagsága fénykorában meghaladhatta a Mali Birodalomét is.

Az intenzív terjeszkedések mellett a szongaioknak más népek támadásaitól is kellett tartania. Délről a Mossi Királyság fenyegette a birodalom gazdagságát fosztogató hadjárataival, észak felől pedig a dogonok támadtak. Idővel azonban sikerült visszaverni a támadó népeket, a dogonokat északabbra szorították vissza. Timbuktu a szongaiok 1468-ban csatolták a birodalomhoz, mikor már a város lakossága is arra kérte a birodalmat, hogy űzze el Timbuktu zsarnokoskodó malii uralkodóját. Timbuktu könnyű bevétele után, viszont a térség másik jelentős kereskedővárosa, Djenné nem adta ilyen könnyen magát. A szongaiok csak hét éves ostrom után tudták bevenni a várost, miután lakosait kiéheztették 1473-ban. Szonni Ali uralkodása alatt lett Djenné és Timbuktu az észak-afrikai iszlám oktatás központja.

Szonni Ali halála után Aszkia Muhammad szerezte meg a trónt, akit később Nagy Askiaként emlegettek. Azonban jogilag nem lehetett volna belőle király, mivel nemhogy a Szonni-dinasztiának nem volt a leszármazotja, de ő maga szongai származású sem volt. Ehelyett a szoninke törzsbe tartozott, tehát a songhai törvények szerint soha sem lehetett volna belőle király. Aszkia Muhammadnak azonban sikerült kikerülnie a törvényeket, és végül uralkodóvá lépett elő.

Közigazgatásilag jól megszervezte a birodalmat, a Szonni Ali által megszerzett területeket minél jobban próbálta politikailag belevonni a birodalom vérkeringésébe.

Katonailag korántsem volt olyan jó taktikus mint elődje, inkább az oktatásra fektette a hangsúlyt. Maga is erősen követte az iszlámot, és birodalomszerte több iszlám iskolát létesített, ahol a diákok a vallási gyakorlatokat is megtanulhatták. Ennek ellenére igencsak toleráns volt más vallásokkal szemben, és nem akarta a népére ráerőltetni az iszlámot.

Hitbuzgó életéből adódóan tiszteletben tartotta az iszlám öt pillérét, így Mekkába is elzarándokolt. Útja során rengeteg aranyat vitt Mekkába, hogy ott jótékonyági célból elajándékozza azokat. Ezzel próbálta meggyőzni a mekkaiakat birodalma gazdagságáról. Hazatérte alatt egyiptomi és marokkói tudósokat is toborzott, akiket a timbuktui Szankore mecsetbe küldött tanítani. Ezen kívül még több oktatási központot is felállított szerte a birodalmában.

Az iszlám oktatás mellett Aszkia Muhammad a közigazgatást és a kereskedelmet is eredményesen fejlesztette. Központosította a birodalom irányítását, és hatékony bürokráciát hozott létre, amely többek között felelős volt az adóbehajtásért és az igazságszolgáltatásért. Csatornák kiépítésébe is kezdett, hogy ily módon fellendítse a mezőgazdaságot. A mezőgazdaság fejlesztésével a kereskedelem is fejlődött. A kereskedelemben tett újításai között a súlyok bevezetése volt a legfontosabb, emellett ellenőröket is kinevezett a nagyobb kereskedelmi központok felügyelésére. Aszkia Muhammad uralkodása alatt az iszlám széles körben beépült a mindennapokba, a kereskedelem virágzott, ez köszönhető volt a nagy szaharai sóbányáknak, amelyek mind a birodalom határai mögé kerültek.

Idővel Aszkia Muhammad megöregedett és hatalma csökkent. 1528-ban számos utódja közül Musza, az egyik fia fellázadt ellene, majd 1532-ben megdöntve apja hatalmát királlyá koronázták. Innentől kezdődött a birodalom hanyatlása. Musza maga sem és utódjai sem tudták visszaállítani a birodalom korábbi fényét, a gazdaságot és a katonaságot elhanyagolták, és több polgárháború is végigsöpört az országon. A politikai káosz után a kegyelemdőfést a váratlan marokkói támadás adta meg. A marokkóiak azért szállták meg az országot, hogy ellenőrzésük alá vonják és újjáélesszék az elhanyagolt transzszaharai kereskedőutakat. Mivel az Aszkia Muhammad utáni uralkodók egyáltalán nem fejlesztették a hadsereget, a birodalom gyorsan elesett a lőfegyverekkel felszerelt marokkóiak által 1591-ben.

Miután a marokkóiak legyőzték a jelentős számbeli fölényel bíró szongaiokat, teljesen tönkrementek a taghazai sóbányákat, valamint Timbuktu és Djennét is szinte teljesen megsemmisítették. A marokkóiak egy ideig megpróbálták egyben tartani a hatalmas birodalmat, de végül engedtek a szakadár régióknak, így több tucat kis királyság jött létre a hajdani birodalom területén. A szongaiok Dendi Királyág néven alapítottak saját államot.

A Csád-tó környékén alakult ki a hatalmas Borno állam amely kelet felé nyomulva elfoglalta Kanemet. Dél-Nigériában a legfontosabb őserdei királyság a 11-12. században alapított Benin volt; központja Benin város, amelyet hatalmas földsíncokkal vettek körül.

A késő középkorban és a kora újkorban Afrika középső, keleti és déli részén is számos államalakulat jött létre, sőt legendás birodalmak is léteztek, jobbra a felfedezők fantáziájában, mint például „János pap országa”, amelyet kerestek, de igazából soha meg nem találtak. A Csád-tó környékétől a Zambézi völgyéig tehát protoállamok, államok és potenciális birodalmak sora létezett, közülük azonban csak kettő kerül itt kiemelésre, a **KONGÓ KIRÁLYSÁG** és a Monomotapa birodalom.

Különösen az előbbiről tudott már a kortárs Európa is sokat, hiszen a portugálok közvetlen, tartós kapcsolatba kerültek vele. Kongó uralkodója, Mani-Kongo Nzinga és családja már alig két évvel az első portugálok udvarában történt megjelenése után, 1491-ben felvette a keresztséget, sőt, még nevét is János királyra változtatta. Fiát Portugáliába küldte tanulni, aki hazatérően püspökséget alapított és a helyi főnökök fiait is Portugáliába küldte tanulni, a királyság közigazgatását pedig portugál mintára szervezte át.

Egy 1578-as útleírás így ír Kongóról: „A Királyság 6 tartományra oszlik, ezek; Bamba, Soio, Sunde, Pango, Bata és Pemba. A legnagyobb és leggazdagabb Bamba, melyet a nemrég elhunyt Alvaro király unokaöccse Sebastiao Manibamba kormányoz. Ez a tartomány a tengerpart mentén terül el, az Ambríz folyótól a Cuanza folyóig észak-déli irányban. Sok kisebb főnököt tart fenn hatósága alatt, akik közül a nagyobbak a következők; António Mani Bamba, aki helyettese és testvére Sebastiao-nak, aztán Mani Lemba, Mani Dande, Mani Bengo, Mani Luanda - aki Luanda szigetének kormányzója - Mani Corimba, Mani Cuanza, Mani Cacanje. Ők a tengerpartot uralják. A szárazföld belseje felé az ambunduk élnek Angola mellett, ők az említett Manibamba alattvalói; Engaze Quinguengo, Motolo, Cabonda és más alacsonyabb rangúak. Megjegyzésre méltó, hogy a Mani szó jelentése Úr és a többi pedig az általa irányított földet jelenti; pl.: Mani Bamba azt jelenti Bamba területének ura, Mani Corimba (ez Bamba egy része) jelentése Corimba ura, stb. Bamba tartomány déli irányban Angolával szomszédos, keleti irányban az Aquilunda tónál végződik, Quissama környékén.”

A 14. századtól fennálló Kongó királyság területe azonban a 16. századtól az európai rabszolga-kereskedelem egyik legfontosabb forrásává vált, s ez a birodalom elnéptelenedéséhez és széteséséhez vezetett, noha maga a királyság (kiüresedett) intézménye egészen Angola 1975-ben elnyert függetlenségéig fennállt.

Kelet-Afrika kereskedő királyságai az Indiai-óceán partján sorakoztak, s elsősorban a muszlinokkal kereskedtek. A zanzibári Kilwa uralkodója pénzt is veretett, és a 14. század elején fölépült hatalmas palotája Husuni Kubwa néven, Aranyat, elefántcsontot, agancsot, bőrt és teknőspáncélt exportáltak Arábiába és Indiába, ezekért cserébe kínai és az iszlám országokból származó kerámiát, kelméket, üveggyöngyöket importáltak.

Délkelet-Afrika legjelentősebb birodalma volt Zimbabwe (a bantu szó jelentése: kőhajlék). Nagy-Zimbabwe a sona nép egykori fővárosa, az afrikai kontinens második legjelentősebb régészeti lelőhelye. A 11-15. században épült, 23 hektáros épületegyüttes az afrikai vaskor jellegzetességeit viseli, de száraz falazással, malter nélkül felhúzott, kőből és nyers téglából rakott épületei eltérnek a régió kulturális hagyományaitól (errefelé általában fából és sárból építkeztek). A Zimbabwe szó jelentése „kőházak”. A sona nyelv karanga dialektusából, a dzimba = a házak és mabwe = a kő szavak összetételéből, illetve a sona nyelv zezuru dialektusából levezetve „dzimba woye” = „tiszteletreméltó házak” ered.

A 2–4. század között vadászó-gyűjtögető életmódot folytató törzsek telepedtek le a völgyben, akik idővel áttértek a földművelésre és az állattenyésztésre. A sona nép ősei, a mbirék (gokomere) 900 körül érkeztek a mai város területére, köles-, cirok-, borsó- és babtermesztéssel, valamint váltakozó legeltetéssel foglalkoztak. A termékeny föld és a bő csapadék segítette a gazdálkodást és az állatállomány gyarapodását. A 9. század folyamán Nagy-Zimbabwe fontos gyűjtőhelye lett az Arábia felé irányuló rabszolga-kereskedelemnek is. 1050 és 1450 között a sonák

gyülekezőhelyként és menedékként használt kőépületeket és karámokat kezdtek építeni a legeltetési útvonalak mentén. A földművelés mellett megjelent az aranybányászat és megkezdődött a nyersanyag-kereskedelem: a matalai bányák aranyát, az északi területeken bányászott rezet, elefántcsontot és rabszolgákat arabiai árucikkekre, indiai szövetre, kínai porcelánra cserélték.

1400–1420 körül a Mwene Mutapa (vagy Mwanamutapa, Monomotapa) vezetésével megalakult az első nagy bantu állam: az Indiai-óceántól, a mai Zimbabwe, valamint a mai Mozambik egy részét magába foglaló legendás Monomotapa birodalom. A birodalom első fővárosa Nagy-Zimbabwe volt, amely máig megmagyarázhatatlan okokból 1450-ben elnéptelenedett. Arab források már a 10. században említenek egy nagy afrikai államot messze délen, ahol aranyat bányásznak. Az arany mellett réz, vas és elefántcsont is bőségesen rendelkezésre állt, s ezeket az árukat már a 10. századtól ázsiai eredetű textíliákra, üvegárukra, a későbbiekben porcelánra is cserélték. A csere színhelye a tengerparti Sofala volt, a mai Közép-Mozambikban. Mivel a királyságban nem ismerték az írást, kizárólag a régészet ad támpontokat a Monomotapa királyság történetéhez, amely virágkorát a 13. és 15. század között élte, ekkor épültek fővárosában, a máig titokzatos és monumentális épületek.

Rövid idővel később a rozwik foglalták el Nagy Zimbabwét. Az itt napvilágra került tárgyak többsége tőlük származik. Ezután az itt élő népesség visszatért az állattenyésztéshez és a kőépítményeket karámként használta. Az egykori gazdag főváros emléke legendává vált: 1552-ben a portugál történétíró, Joao de Barros Asia című könyvében leírta, hogy létezett itt egy aranybánya és egy nagy kőépületekből álló elhagyatott város. A 16. században a kontinenst elfoglaló portugál gyarmatosítók többször is beszámolnak az elnéptelenedett „aranyváros”ról, de soha sem sikerült megtalálniuk.

A 11–14 század között épült Nagy-Zimbabwe hatalmas falait habarcs nélkül, szabályos sorokban elhelyezett, téglafarmára faragott gránittömbökből rakták. Az építményeket nem fedték be, nincsenek íves szerkezetek, kupolák. A maradványok három épületegyüttesre oszthatók, amelyek az „Akropolisz”, „Nagy karám” és a „Romok völgye” fantázianeveket kapták.

A sonák a 13. században először a síkság fölé magasodó dombot foglalták el. A hatalmas, kísérteties külsejű sziklatömbökkel körülvett magaslatot Akropolisznak (vagy erődnek) nevezik. A domb tetején, a talaj hullámzását követve egy sor gránitfalat emeltek; innen lehet bejutni – szűk átjárókon és folyosókon keresztül – a belső területre. Az egyes kőfalaknak más-más rendeltetésük lehetett: nyugaton az uralkodó rezidenciája állhatott; az északi rész – ahonnan a mennydörgés madarát, Mwalit ábrázoló 35 cm-es szteratit-szobrocskák kerültek elő – szakrális terület lehetett. Mwalit, a mitikus isten-királyt ma is nagy tisztelet övezi: őt tekintik Zimbabwe jelképének. A déli oldalon egy kivételes akusztikai adottságokkal rendelkező barlang van: az itt kiejtett szavakat remekül lehet hallani a lent elterülő völgyben és a Nagy karámban.

A Nagy karám vagy Nagy templom néhol Nagy vár elnevezésű óriási kőfallal körülkerített elliptikus terület, a komplexum leglátványosabb építménye, az Akropolisztól egy kilométerrel lejjebb található. Egy 244 méter kerületű 7-9 méter magas, ellipszis alakú, robusztus (minimum 1,2 m széles) gránitfal, egy vele párhuzamos, de befejezetlenül maradt falat vesz körbe. A külső fal északkeleti odalát

tekervényesen kígyózó faragott díszítés borítja. A két falat szűk folyosó választja el, amely egy rejtélyes építményhez, egy Kúp alakú toronyhoz vezet. A Kúp 11 méter magas, fölfelé fokozatosan keskenyedik; kerülete 17 méter. Nincs rajta semmiféle nyílás (sem ajtó, sem ablak), és nem üreges. Tömérdek feltételezés merült fel, hogy vajon mire szolgálhatott, de egyik sem meggyőző: fallikus szimbólum, vallási vagy törzsi jelkép, megfigyelőhely, őrhely, a szent tűz helye – amellyel jeleket adtak más településeknek...

A portugál felfedezők csak a 16. század elején közelítették meg Nagy-Zimbabwe városát, amikor a birodalom már szétesett. A várost, amelynek egy évszázaddal korábban 10-20 ezer főre becsülhető lakossága volt, akkorra már elhagyták, a feltételezések szerint környékének eltartóképességét addigra teljesen kimerítették. 1871-ben egy német utazó, Karl Mauch fedezte fel újra a romokat, amelyek azután legendákat szültek Európában. A Bibliában is említett Ofir országát vélték benne felfedezni. Azt feltételezték, hogy itt volt Sába királynőjének palotája, s innen származtak Salamon király mesés kincsei.

Amerika

A hatalmas kontinens jellemzője a középkorban mindvégig, hogy magasabb szintű civilizációk (államok) csak viszonylag kis térségekben alakultak ki, s ezeknek hatása csak a közvetlen környezetükben mutatható ki. Olyan nagy területeket összekötő kereskedelmi kapcsolatok, mint amelyek Ázsia, Európa és Afrika között léteztek, Amerikában nem alakultak ki.

Észak-Amerika

Észak-Amerika gazdag vadállománnyal rendelkező régióiban a vadászat, a halászat és a gyűjtögetés volt a megélhetés alapja, de már egyre nagyobb területeken jöttek létre állandó falvak is. A földművelés (kukorica, bab, tök termesztése) mellett még az elfogyasztott táplálék jelentős részét a bőségesen rendelkezésre álló vadnövények és a vadászott állatok alkották. Délnyugaton Kr. u. 500 körül következtek be jelentős változások. A folyókhoz közeli teraszokon nagy, általában mintegy félszáz gödörházból álló falvak létesültek. Az elfogyasztott élelmiszernek a fele már termesztett növény volt. Ebben az időszakban a keleti területeken kialakultak a nagyobb falvak, amelyeket főnökségek irányítottak. Fokozatosan kialakult a távolsági kereskedelmi hálózat is. A földművelésnek egyelőre még nem volt akkora szerepe, mint délnyugaton, inkább a sokféle, könnyen megszerezhető természetes élelemforrást részesítették előnyben a növénytermesztéssel szemben.

Közép-Amerika

Mexikóban Kr. u. 200 körül vette kezdetét földműveléssel foglalkozó népek, az olmékok bevándorlása. Az ő civilizációjuk lett a teotihuacani kultúra alapja. Ismerték a kukoricatermesztést, a fazekasságot, a szövést. A 200 ezer lakosú Teotihuacán volt a Kr. u. 500 körül a mintegy 25 ezer km² kiterjedésű birodalom fővárosa. Akkoriban a Föld hatodik legnépesebb településének számított. A Halottak útján emelkedett a leghatalmasabb építménye, a 70 m magas Nappiramis. A jelentős népességű állam lakosságának élelemmel való ellátását a Teotihuacán-völgy öntözött földjei biztosították, s intenzív kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn a Yucatán-félszigeten élő majákkal.

A máig rejtélyesnek számító, több mint 120 esztendőn keresztül fennállott maja kultúra volt az egyetlen valódi (hieroglifikus) írásrendszerrel rendelkező ősi amerikai civilizáció. Húszas számrendszert használtak, gondos csillagászati megfigyeléseket folytattak.

A maják nagyvárosai Kr. u. 300 körül kezdtek kiépülni. A legnagyobbak lélekszáma meghaladhatta az 50 ezret is. Hatalmas piramisaikat, templomaikat és palotáikat széles töltésutak kötötték össze. A kő- és fafaragás, a falfestészet és a stukkódíszítés mesterei voltak. Fazekasaik többszínű, mitológiai tárgyú történeteket ábrázoló díszes edényeket is készítettek. Kr. után 900-ig tartott a maják klasszikus korszaka. Városállamaik gyakran álltak harcban egymással, s a háborúkban ejtett foglyokat véres rítusok keretében az isteneiknek áldozták föl.

Dél-Amerika

A Kr. u. 500 körüli időszak legjelentősebb civilizációja Észak-Peru tengerparti sávjában a moche kultúra volt, amely Kr. u. 600-ig virágzott. A Középső- és béli-Andokban ugyanebben az időben két birodalom létezett. Az időrendben korábbit közülük a bolíviai fennsíkon, 4000 m magasságban, a Titicaca-tó déli partján fekvő Tiahuanacóról nevezték el. E kultúra eredete visszanyúlik talán a Kr. előtti időszakra is. A legkorábbi régészeti leletek a korai átmeneti korszak elejéről (Kr. e. 200Kr. u. 200) származnak. Az építmények többségét a korai átmeneti kor második felében emelték (Kr. u. 200-600). A középső korszakot 600-1000 közé teszi a kutatás. A birodalom központját alkotó hatalmas város legkiemelkedőbb építménye a földből emelt, andezitlapokkal burkolt, lépcsőzetes Akapana-piramis, amelynek tetején szentély állt. A hatalmas kőtömbből faragott Nap Kapuja (rajta domborművű Kapuisten-ábrázolás) vezetett a templomegyüttes monumentális terére.

Időrendben későbbi a mai Peru központi magasságjén kialakult Huari Birodalom (Kr. u. 600-1000). Központjának, Huarinak a helyén Kr. u. 200 körül telepedett meg az a népesség, amely négy évszázadig tartó átmeneti kor után kiépítette a birodalmi centrumot, amelyet hatalmas, kőből épült erődítések védtek. Templomi szobrászatuk jellemzője a monumentalitás. Fémművességük magas szintjére utalnak a pompás aranymaszkok.

Jól megtervezett központjaiból mindkét birodalom hatalmas területek irányítását tartotta kézben. Az inkák hatalomra kerülése előtt az amerikai kontinensen létezett legnagyobb birodalmaknak számítottak.

Az előző, az ezredforduló előtti időszakhoz képest nem voltak jelentős változások a hatalmas kontinensen. A régebbi birodalmakat ugyan újabbak váltották föl, az államalkotó népek által birtokolt terület egésze azonban lényegében nem sokat változott. A legnagyobb térséget továbbra is olyan emberek lakták, akik még nem jutottak el a gazdálkodás fokára.

A keleti erdővidéken az I. évezred végén kezdtek természetien Mexikóból származó növényeket: kukoricát, babot, tököt. A Mississippi vidékén a népsűrűség elérhette a 40 főt 100 km²-enként. Egyre nagyobbak a települések, közülük néhány szinte már városnak tekinthető, mexikói hatást mutató templomdombokkal. A lapos tetejű dombok templomok vagy más középületek alapzataul szolgálhattak. A településeket alighanem a ma is ezen a vidéken élő sziú nyelvű indiánok ősei építhették. Az északabbra tizenkét törzsben élt irokézekenél is elterjedt a földművelés az I. évezred végén. A falvakban közös nagy házakban éltek a rokon családok. A falvakat

kereskedelmi utak hálózata kötötte össze. A törzsek gyakran háborúztak egymással, majd létrejött a fegyverszünet és egy irokéz törzsszövetség.

A kontinens középső részén, a hatalmas síkságokon, a prérin a 10. században jelentek meg a nagy kiterjedésű, árokkal vagy karósáncsal megerősített falvak, amelyeknek a lakói földet is műveltek (nemesített kukorica- és babféléket termeltek). Házaik négyszög alakúak voltak.

A nyugati sivatag vidékén is kialakultak a falvak. Lakóik gyűjtögetéssel, halászat és vadászat révén szerezték be élelmüket. Délnyugaton a letelepedett életforma több mint egy évezreddel korábban alakulhatott ki, mint az előbbieken említett területeken. A 14. században már négyszögletes vályogházak épültek falvaikban. A Verde-kanyonban nehezen megközelíthető, ezért jól védhető sziklaperemeken épültek föl emeletes kőházaik. A Chaco-kanyonban a 10-13. század közötti időszakban jól megtervezett településhálózat épült ki (245 közös erővel épített város).

Kaliforniában mintegy félezer sajátos kis törzsi közösség telepedett meg. A növénytermesztés a 6. századtól mutatható ki. Az északnyugati partvidék sűrűn lakottnak számított, különböző nyelvcsaládokhoz tartozó egész sor törzs élt itt.

Közép-Amerika

Mexikó középső vidékét a 10-12. században a "Tollaskígyó" népe, a topék uralta. Fővárosuk, Tollán (jelentése: nádas) a mai Tula város közelében volt, Mexikóvárostól északra. Máig megmaradt piramisai, jellegzetes nagy kőszobraik egy magas szintű kultúra különleges emlékei.

A 12. században a nomád csicsimék nép betörése söpörte el birodalmukat. A támadók között voltak az aztékok is. A Mexikói-völgyben a 13. század elején megtelepedő aztékok a 15. század közepére építették ki minden addiginál hatalmasabb birodalmukat. Központjuk a szigeten fekvő, az európai Velencéhez hasonlítható Tenochtitlán-Tlatelolco ikerváros volt. Népeisége a 15. században elérhette a százezer főt.

Hatalmas és félelmetes hadseregük rettegett fegyvere volt a lapos kardbuzogány, amelytől még a hódító spanyolok is féltek.

Az azték társadalom alján a rabszolgák álltak. Fölöttük helyezkedtek el a nemesség földjeit művelő szolgák. A nép zömét a közösségi földeken haszonbérlelként dolgozó közemberek tették ki. A felső réteget az örökletes nemesség alkotta. Közülük került ki az uralkodó tanácsadó testülete.

Dél-Amerika

A földrész legfejlettebb kultúrái a Közép-Andokban jöttek létre. Északon a Chimori Királyság jelentős állam volt, az egész északi partvidék urai a chimúk voltak. Központjuk a tengerparton épült, 6 km² területű Chan Chan város volt. Tíz hatalmas, vályogtéglá fallal körülvett területet találtak itt. Ezek lehettek az egyes királyok palotái, amelyek az uralkodó halála után lezárt mauzóleummá váltak, s az újabb uralkodók hasonló palotákat építettek a maguknak. A 15. század második felében beolvasztotta az inkákéhoz hasonló fejlettségű és szervezetségű országot a terjeszkedő Inka Birodalom.

A Cuzcótól Chiléig húzódó Inka Birodalom viszonylag rövid időszakot foglal el a földrész történelmében. Az inkák állama kilencven évig állt fenn, a birodalom alig fél évszázadig. Az inka szó jelentése: a Nap fia, és eredetileg a félistenként tisztelt uralkodót jelölte, később a kecsua nyelvet beszélő népet is így emlegették.

Az inka kultúra különleges értéke a városépítészet (leglátványosabb emlékei: Cuzco és Machu Pichu). Épületeiket kötőanyag nélkül emelték. A terepadottságok miatt gondosan kialakított földművelő teraszok és vízelvezető rendszereik is figyelmet érdemelnek. A földművelésnek központi szerepe volt az inkák életében.

Észak-Kolumbiában a tengerpart és a hegyvidék között a tairona nép élt a II. évezred első felében. Eddig mintegy kétszáz, kőépületekből álló városi településének nyomait sikerült megtalálni. Az egyik legnagyobb központjuk házai a hegyoldalban épültek, az íves teraszokat kőlapokkal burkolták, épültek kőlépcsők, támfalak, csatornák, vízelvezető rendszer, utak, a központ egy szertartási tér volt. Közép-Kolumbia indiánjainak különösen az aranyművészete volt fejlett. Délnyugat-Kolumbia hegyvidékein kukoricát termesztő népek éltek.

Újvilág

Csak Észak- és Közép-Amerikában közel száz indián nyelvcsalád és még több törzs, nemzetség létezett. Ebből mi csak mutatót adhatunk. Például Észak-Amerikában, a mai New York állam és Dél-Ontario területét borító erdővidéken éltek az *irokézek* (mintegy kétmilliónyian), akik az angolok szövetségeseiként a 18. századig meg tudták védeni önállóságukat. Ettől délre, a Mexikói-öböl felé húzódó délkeleti részen egy igen termékeny mezőgazdasági övezet volt, a *csikaszó*, a *cseroki* és más indián törzsekkel. A Mississippi és a Sziklás-hegység, valamint a Kanada és Texas közötti síkság a kukoricatermesztő és vadászó *hópvét* és *kadó* népek lakóhelye volt, akiket később (a 17. századtól) kiszorítottak a keletről ide sodródó franciaszövetséges *algankin* törzsek (köztük talán a leghíresebb dakotákkal). Nyugaton, a Nagy Sziklás-hegység medencéjében gyűjtögetésből élő törzsek laktak, egészen a 19. századig viszonylag békében.

A Csendes-óceán Kaliforniától Alaszkáig terjedő északnyugati partvidékén a faluközösségekben lakó indián népek főleg a tengeri zsákmányból éltek. A mai Kalifornia területén az őslakók gyűjtögetésből és vadászatból tartották fenn magukat. A sivatagos, félsivatagos vidéken két egymástól eltérő kultúra jött létre. A földműves *pueblók* a Rio Grande völgyében faluközösségekben laktak. Az észak felől ide vándorolt *navahók* és *apacsok* a spanyolokkal kapcsolatba kerülve, más indián törzsekhez hasonlóan (pl. algankinek, irokézek) áttértek a lovas-nomád életmódra.

A Kolumbusz előtti Amerikának kiemelkedő jelentőségű civilizációja volt az Azték és az Inka Birodalom. Az *aztékok* a 15. század elején sikerült egyesíteniük Közép-Amerika nagy részét. Hatalmas birodalmukban nem volt egységes közigazgatás. A meghódított népeket féken tartani és nem beolvasztani akarták. Keményen megadóztatták és tömegesen feláldozták őket, majd a lázongások miatt rendszeresen büntető hadjáratokat folytattak ellenük, kegyetlen megtorlással. Az azték fővárosban, Tenochtitlánban, a hadisten templomában százharmincezer áldozat koponyáját találták az aztékokat legyőző és leigázó spanyolok. (Egyébként magának Tenochtitlán városának a nagyságát jól jelzi, hogy a legszerényebb számítások szerint is százötvenezer lakosa volt, de a spanyolok hatszázötvenezerrel is beszéltek.) Az utolsó azték uralkodó, az 1502-ben trónra lépő II. Montezuma, érzékelve a hanyatlás jeleit, a sűrűsödő parasztlázadások megfékezésére nagyszabású társadalmi, politikai reformokat készített elő, ezek megvalósítását azonban a spanyol konkvisztádorok 1519-es megérkezése lehetetlenné tette.

Mintegy 1 millió km² kiterjedésű, az Andoktól nyugatra, a mai Bolívia, Peru, Ecuador és Kolumbia területén, több mint 5000 km-nyi észak-dél kiterjedésű állam

volt az Inka Birodalom. (Ez annyi, mintha az Óvilágban Norvégia jeges fjordvidéke és a Szahara homoksivatagának egy vékony sávja közti terület azonos országhoz tartozna!) Lélekszáma a legszerényebb számítások szerint is mintegy hétmillió volt (a spanyol források szerint harmincmillió!). Ez az állam is a 15. századi hódítások eredményeként jött létre, melyben azonban ritkábban voltak lázadások. Élén a Napisten fiának tartott *sapa inca* állt, s a társadalmat nemzetségének 518 tagú szűk elitje uralta. (Az inka nemzetség tagjait "nagy fülűeknek" nevezték, mert a fülükben lévő súlyos dísz erősen megnyújtotta fülcimpájukat. A Húsvét-szigeteken talált "nagy fülű" szoborleletek azt bizonyítják, hogy talán itt is érvényesült az inka hatás. Vagy éppen fordítva: onnan jutottak el az amerikai kontinensre az inkák.)

A rendkívül mostoha természeti körülményeket (magas fennsík, szurdokvölgyek, forró tengerpart), az igavonó állatok és a vasművesség hiányát a szinte tökéletes szervezethez tudták ellensúlyozni, illetve pótolni. Bár arany bőven volt – Atahualpa, az utolsó inka egy hatalmas termet színültig megtöltetett vele, hogy kiválthassa magát a spanyolok fogságából –, de a kukorica és a teraszok terményeinek kincse messze felülmúlta annak értékét. Legfejlettebb azonban az úthálózatuk volt. Sűrűsége lehetővé tette az egységes közigazgatást és a gyors katonai mozgósítást. Posta- és futárszolgálatuk is volt. Ez utóbbi sebességét bizonyítja, hogy az inka asztalán, a tengertől 700 km-re fekvő fővárosban, Cuzcóban minden reggel friss tengeri halat szolgáltak fel. A leghíresebb az 5250 km hosszú, a mai Ecuador közepétől Chile közepéig tartó Királyi Út volt, időnként az Andok szakadékein átívelő 40-50 méteres függőhidakkal. Ezzel párhuzamosan haladt egy tengerparti út is, s a kettőt sok kelet-nyugat irányú keresztút kötötte össze.

Dél-Amerikában még néhány jelentősebb indián népesség élt. Az Amazonas medencéjében több trópusi őserdei csoport vetette meg a lábát, köztük a folyó felső folyásánál az *arawakok*, a torkolatvidék környékén a *tupik*. A mai Chile és Argentína pampáin és csendes-óceáni körzeteiben *arakuán* nyelvet beszélő népek laktak, a fái Paraguay és Brazília területén pedig a *guarani* törzsek, délen a *patagoniaiak*.

Míg az arawakok többé-kevésbé letelepült földműveléssel foglalkoztak, addig a tupik a halászat-vadászat mesterei is voltak. Vándorlásuk miatt a tupi nyelv közvetítő lett az indiánok és a fehérek között. Az arakuánok megtörése csak a 19. századra sikerült, a többi népcsoport hamarabb meghódolt Dél-Amerikában.

A Kolumbusz előtti Amerika népei szorgos házasítói voltak a növényeknek. Mintegy százhusz fajtát jegyeztek fel a kutatók, csaknem elérve a római kori Európa változatosságát. Igen magas volt növénytermesztésük termelékenységése, mert például az észak-amerikai irokézek halfejet és trágyát használtak, más indián népek meg kagylóhéjat alkalmaztak talajjavítás céljára.

A korabeli Újvilág legfontosabb tápláléka a kukorica volt, melynek Kolumbusz látogatásakor az amerikai indián népek már több mint kétszáz fajtáját ismerték. Viszonylag korán, a 16. század elején elterjedt Európában, Ázsiában és Afrikában is. (Van olyan feltételezés, hogy a skandináv népek már 1492 előtt elterjeszthették az öreg kontinensen.) A "tengerin" kívül is óriási vándorlása indult meg a felfedezések kapcsán a növényeknek oda és vissza. Amerikából Európába (s innen Ázsiába) a paradicsom, az avokádókörté, a burgonya, az ananász, a papafa, a bab, a kakaó, a földimogyoró, a vanília, az édesbors, a chilipaprika jutott el, Afrikába a manióka, a burgonya és a földimogyoró került. Ugyanakkor az öreg kontinens adta az Újvilágnak a mérsékelt égövi gabonaféléket (búza, rozs, árpa, zab), melyek végül is csak Mexikó

és Peru szárazabb felföldjein hoztak sikert; Délkelet-Ázsia (főleg Indonézia) a cukornádat és a banánt; hogy a trópusi és szubtrópusi területeken honos rizs és a mediterrán citrom, narancs, szőlő jelentőségét éppen csak megemlítsük.

A Kolumbusz előtti Amerikában a növényekkel ellentétben kevés volt a házasított állat. Ezek elsősorban az alpaka és a láma, illetve kisebb mértékben a kutya (az inkák vadászatra, az aztékok fogyasztásra használták), a pulyka és a tengerimalac. A juh már a 15. század végén Spanyolországban az állattenyésztés meghatározója volt. Minden második emberre jutott egy birka. Ráadásul az Európában egyébként általános transzhumálást alkalmazták a tenyésztésénél, ami azt jelentette, hogy az évszak szerint költöztették az állatokat az északi havas vagy a déli melegebb legelőkre. A több százezer (2,7 millió) állat áthajtása Spanyolország nagy részén nem volt problémamentes, akadályozták a közlekedést, legázolták a veteményeket stb. Angliában már a 14. században háromszor annyi juh volt, mint a lakosság lélekszáma. Az első juh Kolumbusz második útján került Amerikába, és alig több mint száz év alatt a nyolcmilliót is elérte a számuk, miközben az indián lakosság lélekszáma vészesen fogyott. ("A juhok felfalják az embereket" – állítja Braudel, de az igazság az, hogy az európaiak által behurcolt betegségek is "megtették a magukét".)

VIZSGAKÉRDÉSEK

1. A középkori Kelet civilizációi történelmi fejlődésének sajátosságai. Az emberi társadalom fejlődésének kelet és nyugati útja.
2. A Mennyei Birodalom a III–XIII. században. A kínai társadalom a II–III. század fordulóján.
3. Az afrikai kontinens földrajzi-éghajlati viszonyai. Afrika népei a középkorban.
4. A vietnami népesség a középkorban. Vietnam kínai befolyás alá való kerülése.
5. A középkori Kelet, mint szociológiai-történeti fogalom. A középkori Kelet történelmének kronológiai és földrajzi keretei.
6. Kína egyesítése a VI. században a Szun dinasztia (581–618) vezetésével.
7. Irán társadalmi berendezkedése a Szaszánida Birodalomban.
8. India a IV-XIII. században: társadalmi berendezkedés és politikai élet.
9. A Nagy Sztyep társadalmi és államai a korai középkortól a XIII. század közepéig. Középkori államok kialakulása Afrikában. Szudán népei és államai a középkorban.
10. A japán társadalom a IX–XI. században. A szekkan és a soen-rendszer jellemző.
11. India a középkor elején: kulturális-gazdasági régiók, földrajzi-éghajlati viszonyok, Indosztán etnikai térképe.
12. A mongol törzsek a IX–XIII. században. A mongol világbirodalom kialakulása Dzsingisz kán uralkodása során.
13. A kora középkori Arábia és az arab államiság kialakulása. Az Arab-félsziget geopolitikai fekvése, földrajzi-éghajlati viszonyai. Arábia középkori népessége. Az iszlám előtti Arábia.
14. Japán a III–VII. században. A kora középkori japán állam kialakulása és virágkora. A Taika-reform. Japán a Narra-korszakban. A Fudzsi-varanemzetség.
15. A török állam helyreállítása Timur Lenk betörését követően. Konstantinápoly meghódítása, az Oszmán Birodalom létrejötte.
16. A mongol birodalom Dzsingisz utódai alatt. A Jüan Birodalom. Az Arany Horda.
17. Kelet és Dél-Afrika a középkorban. Afrika civilizációinak fejlődése a középkor során.
18. Japán a XI–XII. században. A szociális struktúra változásai, a busi (szamurájok), mint társadalmi csoport kialakulása. Az insei rendszer. 1156–1192 közötti polgárháború, a sógunok korszaka.
19. A Timuridák állama. Ulugbek.
20. A mongolok a nagy hódítások korszakát követően (XV–XVII. század).
21. Kína felvirágzása az Tang-dinasztia (618–690) korában. Kína a öt dinasztia és a tíz királyság korában.
22. Egyenlítői Afrika népei a középkorban. Nyugat-Szudán, Ghána, Mali, a Szongáj Birodalom. Nagy Zimbabwe.
23. A Kamakura-korszak Japán történelmében. A Hodzso-nemzetség. A Kenmu-restauráció (1333–1336).

24. A mandzsu hódítás kezdete Mongóliában. A dzsungáriai (orjat) kánság).
25. Korea politikai egységének megteremtése. A Silla Királyság (VIII–IX. század). Korjo (920–1329).
26. Az Asikaga sógunátus (Muromachi bakufu) (1336–1573).
27. A korai szaszanida állam kialakulása és fejlődése (III–V. sz.). Új vallási irányzatok.
28. Nomád támadások Kína ellen a XII–XIII. század fordulóján. A Csin (1115–1127) és a Déli Szung dinasztiák (1127–1279).
29. Japán a XVI. század második felében– XVII. század elején: küzdelmek az ország politikai egységének megteremtésére. Oda Nomunaga és Toyotomi Hidejosi.
30. Az oszmán-török állam létrejötte, első hódításai.
31. A Delhi szultánság (1206–1526). Politikai-közigazgatási berendezkedése, szociális-gazdasági fejlődése.
32. Kína mongolok általi meghódítása. A Jüan-dinasztia (1279–1386).
33. India a Nagymogul Birodalomban. Politikai viszonyok Indiában a XVI. század közepéig. Babur hódításai és a Nagymogul Birodalom kialakulása. A Mogul és a Szuri dinasztia küzdelme a hatalom megszerzéséért.
34. Az iszlám születése. Mohamed próféta (570–632) tevékenysége. Az arab állam kialakulása. Arab hódítások kezdetei.
35. A Szafavida Birodalom közigazgatási rendszere és belpolitikája. A mezőgazdaság, a kézműipar és a kereskedelem fejlődése.
36. Kína a Ming dinasztia korában (1368–1644): a birodalom berendezkedése, a központi hatalom megerősítése. A Ming császárok külpolitikája.
37. Arab Kalifátusok (661–945). Az Omajád- és az Abbaszida dinasztiák hatalomra kerülése.
38. A mongol hódítás korszaka Koreában. A Czoszon-dinasztia (XIV–XV. század). A mandzsuk betörése.
39. A Fatimida Kalifátus Észak-Afrikában. A kereszties hadjáratok és az iszlám világ. Szaladdin.
40. A mandzsu törzsszövetség felemelkedése és harca a Ming Birodalom ellen. Kína mandzsuk általi meghódítása.
41. A Nagymogul Birodalom politikai berendezkedése, a mezőgazdaság, a kézműipar és a kereskedelem fejlődése. A szikh vallás kialakulása. Ahbar sah reformjai.
42. A középkori civilizációk az újkor kezdetén. A keleti társadalmak rendszerének krízise.
43. Az Oszmán Birodalom gazdasági élete a XVI. században: mezőgazdaság, városok, kézműipar, kereskedelem. I. Szulejmán törvényei. A birodalom külpolitikája: hódító hadjáratok, kapcsolatok az európai országokkal.
44. Az Omajád (Damaszkuszi Kalifátus) politikai rendszere és közigazgatása, belpolitikai, mezőgazdasági viszonyok, az adórendszer kialakítása; kézműipar és kereskedelem, szociális konfliktusok rendszere.
45. A Tokugava sógunátus (Edo bakufu). Japán elszigeteltségének kezdetei.
46. A Szafavida Birodalom világkora: I. Abbasz sah (1587–1629) reformjai.
47. Észak- és Közép-India politikai fejlődése a III–VII. században. Az indiai buddhizmus krízise.

48. Az Abbaszida (Bagdadi Kalifátus) politikai rendszere és közigazgatása, mezőgazdasági viszonyok, a gazdaság és a kultúra fejlődése. Belpolitika. Arab hódítások. Az arab kalifátus felbomlása.
49. Timur Lenk államának létrejötte Tansoxaniában. Timur hódításai (1336–1404).
50. Az európai gyarmatosítók megjelenése Kelet országaiban.
51. A Csalukják és a Pallavák állama. A Csola Birodalom. Észak-India a muszlim hódítás korában.
52. Az azték birodalom kialakulása és fénykora.
53. A maja civilizáció.
54. Az inka birodalom kialakulása és fénykora.

SZAKIRODALOM

1. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу: Курс лекцій. – К., 1997.
2. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу: Підручник. – К., 2002.
3. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія. – К., 2000.
4. Antonova, Levin. India története, - Bp., 1981
5. Benke József. Az Arabok története – Bp. 1987
6. Cahen C. Az iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig. – Bp., 1989
7. Caiger, John G.– Mason, Richard H. P.: Japán története. Püski Kiadó, Bp. –2004.
8. Claude Cahen: Az iszlám. A kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig. Gondolat Kiadó,Bp. – 1989.
9. Conrad Totman Japán története. – Bp., 2006
- 10.Csató Tamás – Gunst Péter: Egyetemes történeti kronológia. Tankönyvkiadó, Bp. – 1981.
- 11.Fage, J.D. – Tordoff, William: Afrika története. Bp. – 2004.
- 12.Farge, J.D.; Tordoff W. Afrika története
- 13.Fitzgerald P. Az ősi Kína. – Bp., 1979
- 14.Garlake, Peter: Afrikai királyságok. Helikon, Bp. – 1998.
- 15.Gernet, Jacques: A kínai civilizáció története. Osiris Kiadó, Bp. – 2005.
- 16.Herber Attila, Martos Ida, Moss László, Tisza László: Általános világtörténet, III. kötet. Reáltanoda Alapítvány, Bp. – 1994.
- 17.Huizinga J.: A középkor alkonya. Helikon Kiadó, Bp. 1976.
- 18.Jacques Gernet. A kínai civilizáció története. – Bp., 2001
- 19.Kidder, Edward: Az ősi Japán. Helikon, Bp. – 1987.
- 20.Kovács Péter – Szigeti Borbála: Világtörténelmi atlasz. Cartographia Kft., Bp. – 2007.
- 21.Lázár Gyula: Az Oszmán Birodalom fénykora és hanyatlása. Attraktor – 2011.
- 22.Man, John: Dzsingisz kán. Generál Press Kiadó, Bp. – 2005.
- 23.Márki Sándor: A középkor története. Anno Bt., Bp. –2000.
- 24.Masanori, Yamaji: Japán. Történelem és hagyományok. Gondolat Kiadó, Bp. – 1989.
- 25.Matíz József Az Oszmán Birodalom története. – Bp. 1990
- 26.Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Akadémiai Kiadó, Bp. – 1990.
- 27.Morris, Neil: Ázsiai és afrikai birodalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. – 2010.
- 28.Murray, Jocelyn: Az afrikai világ atlasza. Helikon, Bp. – 2003.
- 29.Neil Morris, John Malam. Az Európán kívüli világ - Afrika, Kína, India, Japán és Korea a középkorban. Bp., 2009.

30. Polonyi Péter: Kína története. – Bp., 1994
31. Polonyi Péter: Kína története. Kozmosz Könyvkiadó, Bp. – 1988.
32. Rawson Ph. Az indiai civilizáció. – Bp. 1977
33. Rawson, Philip: Az indiai civilizáció. Helikon Kiadó, Bp. – 1983.
34. Salamon Konrád (szerk.): Világtörténet. Akadémiai Kiadó, Bp. – 2006.
35. Sz. Jónás Ilona (szerk.): Európa és Közel-Kelet IV-XV. század I-II. Tankönyvkiadó, Bp. – 1978.
36. Szántó Richárd (szerk.): Középkori egyetemes történet. Szeged–Miskolc. – 2006.
37. Váczy Péter: Egyetemes történet II.: A középkor története. Révai Kiadó, Bp. – 1935.
38. Világtörténelmi kronológia – 200 ország történelme a kezdetektől napjainkig: Anno Kiadó, Bp. – 1998.
39. Világtörténelmi kronológia. Szerk. Gevencsér Ferenc.- Bp. 1999
40. Világtörténelmi enciklopédia 8: A késő középkor világa. Kossuth Kiadó, Bp. – 2013.
41. Wojtilla Gyula: A középkori India története. JATEPress – 1999.

TESZTFELADATOK

1.

1. Melyik nép birodalma előzte meg közvetlenül a mongol uralmat?

türk	kirgiz
ujgur	tunguz

2. Melyik állam katonai főparancsnokai voltak a sógunok?

Japán	Maja birodalom
Kína	Inka birodalom

3. Az Oszmán Birodalom a XV. században.

4. Fekete-Afrika földrajzi-klimatikai fejlődése.

2.

1. Mikor alakult meg az első mongol állam?

1204	1206
1205	1207

2. Kiket neveztek móroknak?

A Hispániában élő arabokat.	A Bizánci Birodalomban élő törököket.
A Szentföldön élő arabokat.	Az Európában élő zsidókat.

3. Kína a Jüan-dinasztia (1280-1368) uralkodása idején.

4. A Szasszanida-állam a VI – VII. században. A birodalom bukásának okai.

3.

1. Hogyan hívták eredetileg Dzsingisz kánt?

Temudzsin	Ligdan
Altan	Cedenbal

2. Mi a janicsár a középkori török seregben?

Török gyerekekből képzett török katona.	Bevándorolt néger gyerekekből képzett török katona.
Elrabolt gyerekekből képzett török katona.	Könnyűlovas katona.

3. Japán a sógunok korában.

4. A Nagymogul Birodalom XV- XVI. században. Babur (1483-1530).

4.

1. Ki hozta létre az Arany Horda birodalmát?

Batu kán	Ögödej nagykán
Hüleglü kán	Kubilaj nagykán

2. Ki volt I. Richárd híres ellenfele a Szentföldön?

	Nagy Sándor.		Mohamed.
	Szaladin.		Hasszán.

3. Az indiai társadalom varna (kaszt)-rendszere.

4. Timur Lenk (1370–1404) államának kialakulása és hódításai.

5.

1. Melyik a mongol birodalom legendás fővárosa?

	Erdeni Dzú		Szamarkand
	Karakorum		Almalik

2. Milyen út vezetett Európából Ázsiába a középkorban?

	Homok		Len
	Selyem		Smaragd

3. Kína mongol meghódítása (1211-1280).

4. Az iráni vallási irányzatok (zoroasztrismus, manicheizmus, mazdakizmus).

6.

1. Ki volt az utolsó nagy mongol kán?

	Amurszana		Dajszun
	Timur Lenk		Szuhe Bator

2. Mit tett tett tönkre a 13. században Japánban a kamikaze?

	Kiotó városát		Nagaszaki városát
	Tokugawa sógun hadseregét		A támadó mongol sereget

3. Az Oszmán Állam kialakulása. Az első hadjáratok.

4. Dél-Afrika népei és államai a középkorban.

7.

1. Kik vívták a hattíni csatát?

	Frankok és arabok		Frankok és szlávok
	Arabok és hinduk		Hinduk és szlávok

2. Az Araltól délre, az Amu-Darja alsó folyásánál terült el egy birodalom, mely Dzsingisz kán hódításával szűnt meg. Melyik ez?

	Horezm, vagy Hvárezm		Maurja birodalom
	Parthia		Örményország

3. A Koreai-félsziget földrajzi és geopolitikai helyzete.

4. Az Abbaszidák (750 – 1258) bagdadi kalifátusa.

8.

1. Melyik országban uralkodott -névleg török helytartóként- a kedive?

	Egyiptom		Mexikó
	Jeruzsálem		Magyarország

2. Mi volt a neve Batu kán mongol államának?

	Smaragd horda		Ezüst Horda
	Bronz Horda		Arany Horda

3. Kína a Szung-dinasztia (960-1279) uralkodása idején.

4. A mongol hódítás sikereinek okai.

9.

1. Mit kaptak a kegyvesztett tisztek, méltóságok az Oszmán birodalomban?

	Selyemzsinórt.		Éles kardot.
	Töltött pisztolyt.		Mérgezett tört.

2. Melyik kínai dinasztia alapították a mongolok?

	Csin		Jüan
	Vej		Ming

3. A középkori Kína fontosabb vallási irányzatai.

4. A Szeldzsuk Szultanátus (1040–1157).

10.

1. Hogyan nevezték a régi japán császárság legfőbb katonai parancsnokát?

	Sógun		Daimoto
	Ojabun		Ronin

2. Hány kontinensre terjedt ki a középkori Török Birodalom a fénykorában?

	1		3
	2		4

3. Reformmozgalmak és parasztfelkelések a középkori Kínában.

4. A középkori Japán történetének geopolitikai háttere.

11.

1. Hány évig állt fent a Mongol Birodalom?

	253		162
	344		122

2. Kik voltak az iszlám uralkodók testőrei?

	az eunuchok		a mamelukok
	az effendik		a kádik

3. A mezőgazdaság fejlődése és népmozgalmak a Tang-dinasztia idején.

4. Az állam és a paraszti társadalom az iszlám előtti Indiában.

12.

Ki foglalta vissza Jeruzsálemet a keresztesektől a XII. században?

	Mohammed próféta		Núraddin
	Szaladin		Batu kán

2. Hogy hívták a hatalom birtokosait a XV. századi Japánban?

	kádi		sógun
	mogul		daimjó

3. Mohamed próféta (570-632) élete és tevékenysége.

4. A hinduizmus szerepe India szociál-politikai fejlődésében.

13.

1. Kik voltak a nindzsák a középkori Japánban?

	földművesek		zsoldosok
	parasztok		rabszolgák

2. Mely nép alkotta az Oszmán Birodalom gerincét?

	germánok		rómaiak
	törökök		görögök

3. Az Omajjádok (662 – 750) damaszkuszi kalifátusa.

4. Az Etióp Birodalom a XIII–XV. században.

14.

1. Melyik esztendőben foglalták el a törökök Konstantinápolyt (Bizáncot)?

	1423-ban		1204-ben
	1453-ban		1248-ban

2. Mi volt a rangja Batu mongol uralkodónak?

	Cár		Kán
	Király		Császár

3. A Mongol Birodalom kialakulása. Dzsingisz kán. (1157-1227).

4. Az első kalifák uralkodása. Az arab hódítások kezdete.

15.

1. Ki állt a vilajet élén?

	pasa		szpáhi
	bég		aga

2. Hogy hívják a szamuráj hosszúkardot?

	ninja-to		katana
	wakizashi		daikyu

3. A Mamluk Szultanátus Egyiptomban.
4. Nyugat-Afrika fejlődése a középkorban. Rabszolga-kereskedelem.

16.

1. Melyik mai európai állam területén éltek a mórok?

	Spanyolország		Franciaország
	Olaszország		Horvátország

2. Mi volt Timur Lenk birodalmának központja?

	Szamarkand		Iszlambád
	Ankara		Bagdad

3. A Szaszanida-birodalom kialakulása.
4. Az iszlám kialakulása és az arab állam létrejötte.

17.

1. Mit jelent a hidzsra kifejezés?

	A mohamedán időszámítás kezdete, amely Mohamed próféta Mekkából Medinába történt menekülésével kezdődött		A mohamedán időszámítás kezdete, amely Mohamed próféta Medinából Mekkába történt menekülésével kezdődött
	Szent háború		

2. Milyen rokonságban állt Dzsingisz és Batu kán?

	Fia		Testvére
	Unokája		Unokaöccse

3. A Kazár Kaganátus (651–966).
4. Kína szociális-gazdasági fejlődése a Ming-korban.

18.

1. Miért 622 az iszlám időszámítás kezdete?

	Mohamed ebben az évben menekült el Mekkából Medinába az előkelők üldözései elől		Mohamed ebben az évben ünnepelte 50. születésnapját
	Mohamednek ebben az évben voltak először látomásai		Mohamed ekkor emelkedett fel a mennybe Jeruzsálemből

2. Milyen nyelvet és írás használtak a mongol nagykánok udvarában?

	Mongol		Ujgur
	Najman		Kereit

3. A Silla-korszak. Korjo állama (920-1329).
4. A Nagy Sztjep nomádjai a középkorban.

19.

1. Honnan származik a következő idézet? „Harcoljatok Allah ösvényén azzal, aki harcol veletek... Harcoljatok ellenük, amíg meg nem szűnik a kísértés és Allah hite nem győz...”

	Korán		Bölcs Leó: Taktika
	Biblia		Talmud

2. Melyik hitrendszer jelképe egy nyolcküllös kerék?

	Iszlám		Buddhista
	Keresztény		Mohamedán

3. A kínai Tang-dinasztia (618-906).

4. Japán történelmi fejlődése a VII – XII. században.

20.

1. Kiket neveztek a Török Birodalomban rájáknak?

	a nem mohamedán hitű jogfosztottakat		hadifoglyokat
	akik áttértek a mohamedán hitre		katonákat

2. Melyik vallásban hisznek az újjászületésben (reinkarnáció)?

	Katolicizmus		Iszlámizmus
	Buddhizmus		Ateizmus

3. Kína III–VI. századi társadalompolitikai fejlődése.

4. A nomádok és a földművesek együttélésének problémája a középkorban.

21.

1. Szubudáj (Szübődej) melyik középkori birodalom tábornoka volt?

	Mongol Birodalom		Hszihszia Állam
	Khmer Állam		Horezmi Birodalom

2. Melyik vallás vezetője a dalai láma?

	buddhizmus		katolicizmus
	taoizmus		hinduizmus

3. A középkori Kína földrajzi-klimatikai körülményei.

4. A koreai állam és kultúra virágkora Csoszonban.

22.

1. Melyik oszmán uralkodó foglalta el Konstantinápolyt 1453-ban?

	I. Mohamed Cselebi		II. Murád
	II. Hódító Mohamed		I. Szelim

2. A buddhizmus japán ágának elnevezése.

	Zen		Taoizmus
	Jing-Jang		Konfucianizmus

3. A koreai etnikum kialakulása. Korea egyesítése.

4. A Delhi szultánátus (1206–1526).

23.

1. Ki nem volt mongol nagykán?

	Dzsingisz		Ögödej
	Batu		Kublaj

2. Melyik város nem volt sohasem az Oszmán Birodalom hivatalosan deklarált központja?

	Bursa		Izmir
	Edirne		Konstantinápoly

3. A Mongol Birodalom fénykora és széthullása.

4. A középkori indiai civilizáció jellemzése.

24.

1. Mi volt az Arany Horda fővárosa?

	Sarkel		Derbent
	Itil		Saraj

2. Hány felesége lehet egy muzulmán hitű férfinak?

	3		2
	4		1

3. Ázsia-Afrika országai a középkorban.

4. A középkori Kína geopolitikai helyzete és népeinek kultúrája.

25.

1. Melyik városban található az iszlám szent relikviája a Kába-kő?

	Jeruzsálem		Medina
	Mekka		Damaszkusz

2. Hány keresztes hadjárat volt összesen?

	5		8
	12		7

3. A feudalizmus problémája Keleten.

4. Ázsia-Afrika országai középkori történetének kronológiai korszakai.

26.

1. Hogy hívják az iszlám szent iratát?

	Biblia		Talmud
	Tóra		Korán

2. Mi a szamurájok hagyományos kardjának a neve?

	katana		fuji
	kanji		suriken

3. A középkori Kelet történelmének különleges vonásai.
4. Az Arab-félsziget geopolitikai helyzete a középkorban.

27.

1. Mi az uralkodó vallás Iránban?

	Síita iszlám		Perzsa zoroasztrizmus
	Szunnita iszlám		Nesztoriánus kereszténység

2. Melyik városból indult felfedező útjára Marco Polo?

	Trieszt		Nápoly
	Isztambul		Velence

3. Arábia az iszlám előtt.
4. Az Ajubbida-állam Egyiptomban.

28.

1. Melyik ezek közül az iszlám szent háború neve?

	Háddzs		Harádzs
	Ramadán		Dzsihad

2. Mi volt Dzsingisz kán neve uralkodása előtt?

	Tibbah		Temüdzsin
	Dzsingisz volt az eredeti neve		Tamerlan

3. Az iszlám államok fejlődésének sajátosságai az Arab Kalifátus széthullása után.
4. Közép-Ázsia geopolitikai helyzete a középkorban.

29.

1. Az alábbiak közül mit fogyaszthat egy hithű muszlim?

	vér		disznóhús
	alkohol		növényevő állatok húsa

2. A felsoroltak közül melyik nem egy keleti vallás megnevezése?

	Zen		Sintó
	Tao		Edo

3. A muzulmán Irán és Közép-Ázsia a X – XIII. században.
4. A VIII – XV. századi arab-muzulmán kultúra jellemzése.

A DIÁKOK TUDÁSÁNAK A FELMÉRÉSE

A szemeszter alatt a diákoknak meg kell írniuk két modul dolgozatot, melyek magukban foglalják a rendszeres felszólalásokat a gyakorlati órákon. A diákok felkészültségi szintjét tesztfelmérés, szóbeli felelés és az egyéni munka kidolgozásának formájában ellenőrizzük. A modulok elsajátításának végleges ellenőrzése összefoglaló ellenőrző foglalkozással zárul.

Pontok lehetséges megoszlása a részmodulok értékelése során
(1. sz. részmodul)

Állandó értékelés és önálló munka									Modul dolgozat eredménye	Összesen
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	50	100
10	5	5	5	10	10	5	-	-		

T1, T2 ... – témák

(2. sz. részmodul)

Állandó értékelés és önálló munka									Modul dolgozat eredménye	Összesen
T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	50	100
10	5	5	5	10	10	5				

T1, T2 ... – témák

Az oktatási folyamat különböző részeinek értékelése

A hallgató tevékenységének formája	1. sz. modul		2. sz. modul	
	Összesen	Maximum pontszám (összesen)	Összesen	Maximum pontszám (összesen)
Gyakorlati foglalkozások	16	50	14	50
Laboratóriumi munkák				
Számítógépes tesztfeladatok				
Írásbeli tesztelés				
...				
Prezentáció				
Referátum				
Esszé				
...				
Témazáró (modul) dolgozat		50		50
Összesen	16	100	14	100

A DIÁKOK TUDÁSÁNAK OSZTÁLYOZÁSI KRITÉRIUMAI

- „**jeles**” (5) a diák - a tantervi követelményeknek kifogástalanul eleget tesz, a tananyagot ismeri, érti, tudja alkalmazni, a tantárgy szaknyelvét használja, szabatosan fogalmaz;

- „**jó**” (4) a diák - a tananyagot ismeri, érti, tudja alkalmazni, a tantárgy szaknyelvét használja, a tantervi követelményeknek megbízhatóan, kevés, jelentéktelen hibával tesz eleget;

- „**elégséges**” (3) a diák - a tantervi követelményeknek pontatlanul tesz eleget, gyakran szorul a számonkérés során tanári segítségre, a tantervi követelményekből a továbbhaladáshoz csak a szükséges minimális ismeretekkel, jártassággal rendelkezik, fogalmakat önállóan nem alkot, egyáltalán önálló feladatvégzésre nem képes;

- „**elégtelen**” (2) a diák - a tantervminimumot sem teljesítette, ennekezegetteni a tanári útmutatás segítségével nem képes.

Minden moduldolgozatért a diákmegszerezheti a maximális 50 pontot:

- moduldolgozat – 60 pont;
- gyakorlati órák – 20 pont;
- önálló munka – 20 pont;

Öszegezve a két moduldolgozateredményeitegy diák összesen 100 pontot érhet el, amely a „jeles” osztályzásnak felel meg.

Ha a tantárgy vizsgával vagy beszámolóval zárul, a **félévi osztályzat** egyúttal félév lezárását is jelentheti, és be **lehet számítani a vizsgán** vagy **beszámolón** a következő skála szerint:

Érdemjegy a 100 pontos skála szerint	EKTC érdemjegy	Érdemjegy a nemzeti értékelés skála alapján	
		differenciált	nem differenciált
90 – 100	A	kiváló	megfelelt
82-89	B	jó	
74-81	C	elégséges	
64-73	D		
60-63	E		
35-59	Fx	elégtelen pótvizsgázás lehetőségével	nem felelt meg, további leadás/pótvizsga lehetőségével
0-34	F	nem felelt meg – évismétléssel tanulja a tárgyat	nem felelt meg – évismétléssel tanulja a tárgyat

AZ ELLENŐRZÉS ESZKÖZEI

A tantárgy eredményeinek értékelésének és bemutatásának módszerei a következők: szóbeli felmérés, írásbeli gyakorlati munka, esszéírás, záró dolgozat.

A tanulók tevékenységének eredményeit 100 pontos rendszer szerint értékelik az alábbi ellenőrzési formák szerint:

aktuális - gyakorlati órán való teljesítmény (5 pontig), prezentáció előadása, otthoni egyéni órák (40 pontig): minden egyes feladat 5 pontig értékelhető; tematikus (modulonkénti) ellenőrzés (teszt) - 50 pontig (minden helyes válasz 1 pont).

A záróellenőrzés egy félévi értékelés azoknak a hallgatóknak, akik elméleti témákat tanultak és azokat gyakorlatilag elsajátították.

Az aktuális ellenőrzés és az egyéni házi feladat teljesítésének eredménye alapján a 90-100 pontot kapott tanulók felmentést kaphatnak a végső ellenőrzés alól, és "kitűnő" minősítést kapnak, 80-90 pont - "jó", 70-80 pontok - "kielégítő" ".

Tervezett feladatok: két modul dolgozat, esszé megvédése, beszámoló meghallgatása, a hallgatói prezentáció megtekintése.

AZ AKTUÁLIS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ ELLENŐRZÉS FORMÁI

A folyó ellenőrzés formái: szóbeli felmérés, gyakorlati feladatok kivitelezése. A modul ellenőrzésformája: témazáró (modul) dolgozatok megírása. Félévzáró ellenőrzés: szigorlat/vizsgakérdések.

A MODUL DOLGOZATOK ÉRTÉKELÉSI SZEMPONTJAI

A témazáró (modul) dolgozat 5 elméleti kérdést tartalmaz. Egy elméleti kérdésre a vizsgázó maximálisan 10 pontot szerezhethet.

Навчально-методичний посібник

Зубанич Ласлов Ласлович

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ПРЕКОЛУМБОВОЇ АМЕРИКИ:

Методичні рекомендації та робоча навчальна програма

- 3-91 **Зубанич Л. Історія та культура середньовічної Азії, Африки та преколумбової Америки: Методичні рекомендації та робоча навчальна програма / [Ужгород. нац. ун-т; Українсько-угорський навчально-науковий інститут; Каф. історії Угорщини та європейської інтеграції]. Ужгород, 2023. 140 с.**

УДК 94(5/7)"04/14"(076)

*Рекомендовано для підготовки до навчання студентів-бакалаврів
кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
Українсько-угорського навчально-наукового інституту
Ужгородського національного університету*

Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Формат видання 11,39x16,19/16.
Умовн. друк. арк. 8,14. Наклад:100. Зам. №58.
Видавництво ПП «АУТДОР – ШАРК»
88000, м. Ужгород, Україна
пл. Жупанатська, 15/1.
тел.: +38 (03122) 3-51-25.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія 3т № 40 від 29 жовтня 2012 року.*